

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Mgr. Arian Ebrahimi

**Věcná práva v československém právu v letech
1964-1990**

Rigorózní práce

Pověřený akademický pracovník: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Tematický okruh: právní dějiny

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 9. 6. 2024

Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracoval samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 525 647 znaků včetně mezer.

Mgr. Arian Ebrahimi
rigorozant

V Praze dne 9. června 2024

Obsah

ÚVOD	5
1. VĚCNÁ PRÁVA.....	8
1.1. K věcným právům obecně.....	8
1.2. Věcná práva v socialistickém občanském právu.....	12
2. VĚCNÁ PRÁVA V ČESKOSLOVENSKÉM PRÁVU PO ROCE 1948	30
2.1. Věcná práva v občanském zákoníku z roku 1950	32
2.1.1 Právo vlastnické	34
2.1.2 Vlastnictví k stavbě a právo stavby.....	37
2.1.3 Věcná břemena.....	38
2.1.4 Právo zástavní a zadržovací	40
2.2. Věcná práva po rekodifikacích z roku 1964.....	43
3. VĚCNÁ PRÁVA V OBČANSKÉM ZÁKONÍKU Z ROKU 1964.....	47
3.1. Osobní a soukromé vlastnictví	56
3.1.1 Osobní vlastnictví.....	56
3.1.2 Soukromé vlastnictví.....	62
3.2. Držba	63
3.3. Osobní a soukromé spoluvlastnictví	66
3.3.1 Osobní podílové spoluvlastnictví	67
3.3.2 Soukromé podílové spoluvlastnictví	76
3.3.3 Osobní bezpodílové spoluvlastnictví manželů	78
3.3.4 Soukromé bezpodílové spoluvlastnictví manželů	92
3.4. Věcná břemena.....	94
3.4.1 Věcná břemena v občanském zákoníku z roku 1964 v letech 1964 až 1982	95
3.4.2 Věcná břemena v občanském zákoníku z roku 1964 v letech 1983 až 1991	101
3.5. Zástavní právo	109
3.6. Zadržovací právo.....	113
3.7. Jiná věcná práva	116
4. SOCIALISTICKÉ PRÁVNÍ INSTITUTY BLÍZKÉ VĚCNÝM PRÁVŮM V OBČANSKÉM ZÁKONÍKU Z ROKU 1964	118
4.1. Omezení převodu nemovitosti	119
4.2. Osobní užívání obecně a osobní užívání pozemků	126
4.2.1 K osobnímu užívání obecně	127

4.2.2 Osobní užívání pozemků	135
5. VĚCNÁ PRÁVA V ZÁKONÍKU MEZINÁRODNÍHO OBCHODU Z ROKU 1963	172
5.1. Vlastnické právo	180
5.2. Držba	181
5.3. Zástavní právo	182
5.4. Zadržovací právo	183
6. NÁVRAT K TRADIČNÍMU VNÍMÁNÍ VĚCNÝCH PRÁV V LETECH 1990-1991 ...	186
ZÁVĚR.....	192
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	200
ABSTRAKT	207
ABSTRACT	208

Úvod

Občanský zákoník z roku 1964 patří dle mého názoru mezi nejzajímavější právní texty, které kdy na poli československého (a českého) práva vznikly. Téměř vše, co se tohoto kodexu týká – počínaje dobou jeho vzniku přes následnou aplikaci, jakož i jeho vpravdě provizorní používání v porevolučních letech – se vymyká čemukoliv, s čím se musela česká právní věda potýkat. Právní konstrukce navržené v první polovině šedesátých let minulého století radikálními socialistickými právníky předpokládající existenci vybudované socialistické společnosti musely ve značně pozměněné podobě upravovat i následujících 23 let kapitalistického společenského systému. S ohledem na celkovou koncepci zákoníku, která nikdy nebyla a ani fakticky nemohla být plně změněna, se tak čeští právníci 21. století potýkali s právní úpravou, jejíž právní prameny byly pevně ukotveny v zásadách marxismu-leninismu. Za zmínku stojí i skutečnost, že socialistický občanský zákoník v platném právním řádu nadále setrvává jako platný kodex občanského práva na Slovensku. Je tedy značně překvapivé, že právě tomuto občanskému zákoníku, jakož i jeho unikátnímu a pro dnešní právní vědu cizímu pojetí vlastnictví a věcných práv obecně, nebyla poskytnuta na akademickém poli taková pozornost, jakou by si dle mého názoru zasloužil.

Středobodem celé právní úpravy občanského zákoníku byla v době jeho vzniku úprava vlastnického práva ve formě socialistického institutu osobního vlastnictví. Osobnímu vlastnictví jsem se podrobně věnoval ve své diplomové práci s názvem *Osobní vlastnictví v československém právu v letech 1964-1990*¹. V tématu diplomové práce jsem se rozhodl pokračovat formou rigorózní práce, která dále šířeji rozebírá věcná práva v československém právu v letech 1964 až 1990. Tematicky tak navazuje na mou diplomovou práci, která se věnovala pouze jednomu z věcných práv upravených v československém socialistickém právu v této právněhistorické epoše. V této rigorózní práci si kladu za cíl obdobným způsobem podrobně rozpracovat celkovou koncepci, jakož i právní úpravu věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990, která je materií vpravdě širší. Pouhá analýza právní úpravy, která navíc byla v případě mnoha věcně právních institutů značně stručná (či zcela absentovala), by nebyla pro komplexní a srozumitelné uchopení této tematiky vhodná. Z tohoto důvodu by měla tato práce obsáhnout i rozbor ideologických a teoretických základů československého socialistického občanského práva s důrazem na věcná práva. Přestože těžiště této práce je obsaženo v rozboru právní úpravy mezi lety 1964 až 1990, pro komplexní

¹ EBRAHIMI, Arian. *Osobní vlastnictví v československém právu v letech 1964-1990*. Praha, 2021. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., 115 s.

uchopení tématu je nezbytné se částečně věnovat i období mezi lety 1948 až 1964, kdy byly položeny základy zkoumaného práva.

Tato práce si klade za cíl komplexně popsat právní úpravu věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990, jakož i historické pozadí vzniku této právní úpravy, teoretická východiska úpravy věcných práv, jejich místo v systému československého socialistického práva, dále i jejich analýzu socialistickou jurisprudencí (včetně soudobé odborné literatury), jakož se i pokusit o popis jejich využití v praxi. Dále by tato práce měla věnovat pozornost i právním substitutům nahrazujícím některá věcná práva, která se těmto právům svým charakterem a využitím blíží.

Při vypracování rigorózní práce jsem využíval metodu deskripce a rozboru normativních textů, textů odborné literatury (právní i ideologické) a judikatury ve spojení s analýzou těchto textů a jejich případnou komparací.

Text rigorózní práce je rozdělen do šesti částí. První část uvádí celý právní institut věcných práv a jejich pojetí v systému socialistického práva, a to jak širšího systému socialistického práva (tj. právních řádů zemí socialistického bloku), jakož i v systému československého socialistického práva včetně popisu vlivu a významu marxisticko-leninské ideologie na tuto část práva.

Druhá část práce rekapituluje legislativní změny a vývoj věcných práv v období 1948 až 1964 včetně historického pozadí a východisek tehdejší právní úpravy.

Třetí část, která je spolu s částí čtvrtou těžištěm celé práce, podrobně rozebírá a rozkládá právní úpravu věcných práv v jednotlivých ustanoveních občanského zákoníku z roku 1964 ve znění před a po novelizaci z roku 1982.

Čtvrtá část práce dále rozebírá některé věcně právní substituty, tj. nové socialistické právní instituty, které měly nahrazovat tradiční věcná práva, jež nebyla v občanském zákoníku upravena.

Pátá část práce se věnuje úpravě věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963, který kvůli svému specifickému účelu upravovat vztahy v rámci přeshraničního obchodu s cizinou obsahoval vcelku tradiční, byť omezenou, právní úpravu věcných práv včetně těch, která občanský zákoník vůbec neznal.

Šestá a poslední část tematicky uzavírá práci pojednáním o návratu k tradičnímu vnímání věcných práv po konci socialistického režimu v Československu.

Jak bylo uvedeno výše, při práci byly ve velké míře použity texty odborné literatury, zejména dobové právní komentáře k občanskému zákoníku či tehdejší právní učebnice. Byť práce se zdroji nebyla omezená pouze na tyto typy textů jurisprudence (dále byly využívány

i odborné příručky, články v odborných právnických časopisech či jiné zdroje), zejména rozborů právní úpravy v části třetí a čtvrté hojně čerpají z dobové komentářové literatury a učebnic pro tehdejší studenty právnických fakult.

Závěrem si dovoluji uvést, že v této práci se s ohledem na její zaměření na věcná práva budu věnovat i výkladu o věcných právech k věci vlastní, a tedy k vlastnickému právu. S ohledem na skutečnost, že jsem problematiku úpravy vlastnického práva, respektive osobního a soukromého vlastnictví v československém právu v letech 1964 až 1990, komplexně zpracoval ve své diplomové práci, jejíž tématem byla právě výše uvedená problematika, rozhodl jsem se nesmírně komplikované a propracované materií osobního a soukromého vlastnictví v občanském zákoníku z roku 1964 věnovat menší pozornost oproti ostatním věcným právům, která jsou v mé diplomové práci mnohdy zmíněna jen minimálně. Byť i v této práci nebude nic podstatného o osobním a soukromém vlastnictví opomenuto, dovolím si jejich právní úpravu rozebrat spíše povrchněji oproti ostatním věcným právům. Z tohoto důvodu nebude přistoupeno k rozboru jednotlivých ustanovení občanského zákoníku z roku 1964 o vlastnickém právu a držbě, tak jak tomu bude u ostatních věcně právních institutů. Zájemce o komplexní rozbor právní úpravy osobního a soukromého vlastnictví a držby si dovolím odkázat právě na mou diplomovou práci, ve které jsou jednotlivé paragrafy o vlastnickém právu podrobně rozebrány.

Texty obou prací (diplomové a rigorózní) se tak budou vhodně doplňovat a společně poskytnou ucelenou a podrobnou analýzu právní úpravy věcných práv v československém socialistickém právu v letech 1964 až 1990 s přesahem do let 1948 až 1964, která nebyla doposud na akademickém poli tomuto tématu věnována.

1. Věcná práva

Pro účely této práce, tj. podrobnému rozboru pojetí věcných práv v československém socialistickém občanském právu, je nezbytně nutné nejprve vydefinovat, co přesně se pod tímto pojmem rozumí v kontinentální právní vědě. Teprve až když pochopíme, co jsou věcná práva v tradičním slova smyslu, bude možno rozebrat odlišnou právní úpravu a význam, který tomuto úseku občanského práva přikládala socialistická právní kultura.

1.1. K věcným právům obecně

Kontinentální (tj. i současná) právní věda definuje věcná práva jako bezprostřední přímé právní panství nad individuálně určenou věcí v mezích zákona, tedy bez zprostředkování jiné osoby. Osoba oprávněná z věcného práva pak může s věcí nakládat libovolně (vlastnické právo), či je omezená pouze k specifickému typu nakládání s věcí, což se vztahuje především na věcná práva k věci cizí.²

Tento občanskoprávní institut vychází z římského práva, které za věcná práva označoval práva chráněná věcnými žalobami, tj. že se žalobce před soudem domáhal ochrany práv k věci. Již v římských dobách tak lze nalézt rozdělení práv na absolutní, která působí proti všem a jejichž ochrany se lze domáhat vůči všem, a relativní, která působí jen mezi stranami závazku. Tím se absolutní věcná práva liší od relativních závazkových práv.³

Pro věcná práva jsou typické tři základní rysy, které jsou obsaženy již ve shora uvedené základní definici. V první řadě se jedná o práva absolutní, tj. jejich výkon je ze strany osoby oprávněné bezprostřední. Třetí osoby jej musí respektovat, v některých případech pak dokonce musí trpět výkon chování oprávněné osoby na věci. Za druhé jsou jejich předmětem vždy a pouze věci v právním slova smyslu.⁴ Zatímco současná právní úprava (tj. občanský zákoník č. 89/2012 Sb.) připouští i existenci věcných práv k věcem nehmotným, předcházející občanské zákoníky č. 141/1950 Sb., i občanský zákoník č. 40/1964 Sb. znaly věcná práva jen ve vztahu k věcem hmotným.⁵ Třetím znakem věcných práv je pak jejich lpění na věci, kdy věcná práva přecházejí spolu s věcí na dalšího nabyvatele této věci.⁶

² DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, strana 19

³ KINCL, Jaromír; SKŘEJPEK, Michal a URFUS, Valentin. Římské právo. Beckovy právnické učebnice. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 153

⁴ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 20

⁵ ŠVESTKA, Jiří a Jan DVOŘÁK. Občanské právo hmotné, 1. Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 274

⁶ Tamtéž, s. 20

Věcná práva se tradičně dělí dle jednoduchého kritéria, tj. zda je osoba oprávněná zároveň vlastníkem věci či nikoliv. Věcná práva se takto rozdělují na věcná práva k věci vlastní (iura in re sua – propria) a na věcná práva k věci cizí (iura in re aliena). Mezi věcná práva k věci vlastní patří pouze vlastnické právo jako základní věcné právo, od kterého se ještě odvíjí spoluvlastnické právo.⁷ K vlastnickému právu netřeba cokoliv dalšího dodávat, přičemž v této otázce odkážu čtenáře na svou diplomovou práci, ve které bylo téma vlastnického práva (zejména osobního vlastnictví) rozebráno dopodrobna.⁸

Věcná práva k věci cizí umožňují nevlastníkovi (osobě oprávněné) vykonávat přímé bezprostřední panství nad věcí, které ale není neomezené, nýbrž jej lze vykonávat pouze v určitém vymezeném rámci. Vlastník věci je pak povinen strpět chování osoby oprávněné. Římská právní věda tak vlastnické právo označovala za neomezené přímé právní panství nad věcí, zatímco věcná práva k věci cizí pak právě pouze jako obsahově omezené přímé právní panství.⁹ Právní věda zná celou řadu věcných práv k věci cizí, přičemž se jejich výčet liší napříč právními dějinami i právními řády jednotlivých zemí.¹⁰ Pro zjednodušení rozdělíme výčet věcných práv k věci cizí na věcná práva, jež znal jak současný občanský zákoník, tak i občanský zákoník z roku 1964 (tedy ve své novelizované podobě po roce 1991), a na ta, která obsahuje pouze současný civilní kodex.

K věcným právům k věcem cizím, které obsahoval občanský zákoník z roku 1964 i současný občanský zákoník – v první řadě se jedná o tzv. **věcná břemena**¹¹, která spočívají v omezení vlastníka věci (ve prospěch využívání jiné nemovitosti jiného vlastníka nebo k prospěchu určité osoby). Obsahem věcných břemen je tedy povinnost vlastníka zatížené věci něco trpět (pati), něčeho se zdržet (omittere) nebo něco konat (facere) či někomu něco dát (dare).¹² Termín *věcná břemena* je zastřešujícím pojmem pro služebnosti a reálná břemena, přičemž oba zákoníky zachováním tohoto termínu respektují zažitou terminologii, se kterou poprvé přišel střední občanský zákoník z roku 1950¹³, který rekonfiguroval do té doby širokou

⁷ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 24

⁸ EBRAHIMI, Arian. Osobní vlastnictví v československém právu v letech 1964-1990. Praha, 2021. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

⁹ KINCL, Jaromír; SKŘEJPEK, Michal a URFUS, Valentin. Římské právo. Beckovy právnické učebnice. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 190

¹⁰ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 24-25

¹¹ srov. OZ 1964 ve znění v letech 1992 až 2013 § 151n-151p či OZ 2012 § 1257-1308

¹² ŠVESTKA, Jiří a Jan DVOŘÁK. Občanské právo hmotné, 1. Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 408-409

¹³ Občanský zákoník z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.) je právními historiky běžně označován jako „střední občanský zákoník“, což je dáno specifickým postavením, který tento kodex má v československé právní historii, tj. relativně krátkým obdobím platnosti v letech 1950 až 1964 (pouhých 14 let), což je v kontrastu, jak

úpravu věcných břemen a zdatně ji zredukoval.¹⁴ Zatímco občanský zákoník z roku 1964 nerozlišoval mezi služebnostmi a reálnými břemeny (více v nadcházejících kapitolách), v současnosti platný občanský zákoník tak činí - služebností označuje povinnost vlastníka nekonat (pati, omittere), čímž dochází ke zlepšení hospodářského postavení oprávněného. Služebností se dále dělí na pozemkové služebnosti, kdy jeden pozemek panující, respektive jeho vlastník, má oprávnění z pozemku služebného, což umožňuje účelnější využívání panujícího pozemku (typicky služebnost cesty či právo na vodu)¹⁵ a služebností osobní, které slouží vždy konkrétní osobě (právo užívací, právo požívací a právo bytu). Dnešní právní úprava obsahuje pouze demonstrativní výčet věcných břemen a umožňuje tedy, aby si strany sjednaly i služebnost, která není konkrétně upravená v zákoně.¹⁶

Reálná břemena se od služebností liší tím, že osoba povinná z reálného břemena (vlastník věci zatížená reálným břemenem) má povinnost konat (facere, dare) ve prospěch osoby. Nejedná se tedy o omezení užívacího práva k věci, nýbrž o jakousi hospodářskou výhodu ze strany osoby oprávněné vůči osobě povinné.¹⁷

Právní úprava občanského zákoníku z roku 1964 pojímala věcná břemena úžeji (tj. nedělila věcná břemena na služebnosti a reálná břemena), přičemž předmětem věcného břemene mohly být pouze nemovité věci.¹⁸

Oba kodexy obsahovaly i **právo zástavní**¹⁹, které je zajišťovacím institutem věcně právní povahy, tj. slouží k tomu, aby se v případě nesplnění dluhu dlužníkem mohl věřitel pohledávky uspokojit právě na předmětu zástavy. Zástavní právo je akcesorické (spjato s osudem hlavního závazkové poměru), subsidiární (lze se na zástavě uspokojit teprve až když dluh nebyl včas a řádně splněn) a je právem k cizí věci (nelze mít v zástavě vlastní věc). Dále musí být pohledávka, tak i předmět zástavy konkrétně vymezen.²⁰ Na zástavní právo je úzce navázáno i **právo podzástavní**, kterým lze zastavit pohledávku již zajištěnou zástavním právem.²¹

s přecházejícím obecným občanským zákoníkem z roku 1811 a navazujícím občanským zákoníkem z roku 1964, jenž byl platný až do roku 2014 (srov. KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945 - 1989. Praha: Linde, 2009, s. 518)

¹⁴ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 18

¹⁵ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 127

¹⁶ Tamtéž, s. 133-134

¹⁷ Tamtéž, s. 141

¹⁸ OZ 1964 ve znění 1992 až 2013, § 151n-151p

¹⁹ OZ 1964 ve znění 1992 až 2013 § 152-174, OZ 2012 § 1309-1394

²⁰ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 143-144

²¹ Tamtéž, s. 166

Dále nalezneme v obou zákonících **právo zadržovací**²², kdy vznikne věřiteli právo zadržet movitou věc dlužníka, kterou má u sebe po právu, pokud dlužník neuhradí svou pohledávku, přičemž má věřitel právo takto věc u sebe zadržet, dokud mu dlužník dluh nesplní nebo pohledávku nezajistí jiným způsobem.²³

K věcným právům k věcem cizím, které obsahuje pouze současný občanský zákoník – oproti předcházejícímu občanskému zákoníku zařadil zákonodárce do platného civilního kodexu další věcné právo, kterým je **právo stavby**²⁴, tj. oprávnění stavebníka (osoby oprávněné) vlastnit nad či pod cizím pozemkem stavbu, přičemž tato stavba není součástí pozemku. Jedná se tak o prolomení superficiální zásady.²⁵ Tuto zásadu zcela zrušil střední občanský zákoník z roku 1950²⁶, který ale s právem stavby ještě ve značně zredukované podobě pracoval.²⁷

Současná učebnice občanského práva do věcných práv řadí i **předkupní právo zákonné**²⁸ a **předkupní právo smluvní zřízené jako věcné**²⁹, přičemž první uváděné se týká podílu u podílového spoluvlastnictví, jehož vznik nemohl podílník ovlivnit a který se rozhodne prodat. V takovém případě mají ostatní spoluvlastníci k podílu ze zákona předkupní právo, které naplňuje výše uvedené znaky věcného práva. V druhém případě se jedná o zřízení předkupního práva smlouvou k věci.

Tvůrci současného občanského zákoníku k části věnující se věcným právům zařadili ještě dva další právní instituty. První z nich je **správa cizího majetku**³⁰, která ale spadá spíše pod závazkové právo³¹, a proto bude bez dalšího v tomto textu vynechána. Druhý z nich, který si už ale zaslouží naši pozornost, je **držba**³², respektive držba nevlastnická, která je některými autory řazena mezi věcná práva k věci cizí – držitel musí mít věc ve své moci (corpus possessionis), přičemž s ní musí nakládat jako s vlastní (animus possidendi). Byť se řada autorů domnívá, že držba je pouhým faktickým stavem, který je chráněn zákonem (především z hospodářských důvodů), někteří právní vědci s tímto názorem nesouhlasí a přiklánějí se

²² OZ 1964 ve znění 1992 až 2013, § 175-180, OZ 2012 § 1395-1399

²³ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 168

²⁴ OZ 2012 § 1240-1256

²⁵ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 121

²⁶ ŠVESTKA, Jiří a Jan DVOŘÁK. Občanské právo hmotné, 1. Praha: Wolters Kluwer, 2009, s. 242-243

²⁷ OZ 1950, § 159-161

²⁸ OZ 2012, § 1124-1125

²⁹ OZ 2012, § 2144

³⁰ OZ 2012, § 1400-1474

³¹ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 25

³² OZ 2012, § 987-1010

k názoru výše uvedenému, dle kterého je držba právem věcným.³³ Pro úplnost dodávám, že držbu znal krom současného občanského zákoníku i občanský zákoník z roku 1964 (respektive po novelizaci č. 131/1982 Sb.) i zákoník mezinárodního obchodu z roku 1963 (zákon č. 101/1963 Sb.), který ale měl v socialistickém právní řádu poměrně specifické postavení.

Závěrem by bylo vhodné se ještě zmínit o veřejných seznamech, které jsou s věcnými právy úzce spjaty. Pro zvýšení právní jistoty se celá řada věcných práv (včetně vlastnického) zapisuje do veřejných seznamů, kdy až při tzv. intabulaci (zápisu do seznamu) vzniká osobě věcné právo. Nejtypičtějším příkladem je zápis vlastnického práva či zástavního práva k nemovitosti do katastru nemovitostí³⁴.

1.2. Věcná práva v socialistickém občanském právu

Systém socialistického práva, který vznikl v Sovětském Rusku po říjnové socialistické revoluci v listopadu roku 1917 a který se následně v rámci ustanovování socialistických republik ve východní Evropě po druhé světové válce rozšířil i do Československa, neuznával věcná práva v tradičním (římskoprávním) smyslu. Pro socialistické občanské právo byl typický důraz na podrobnou úpravu vlastnického práva, které bylo chápáno jako dominantní a fakticky jediné skutečně významné věcné právo. Vlastnické právo bylo z ideologických důvodů považováno za hlavní institut občanského práva³⁵, který byl tak podrobně rozpracován i s ohledem na tzv. typizaci vlastnictví, kdy vedle sebe existovalo několik druhů vlastnického práva, jež se lišily jak podle jejich subjektů, tak i dle rozsahu vlastnického oprávnění či dle věcí, které mohly být předmětem jednotlivých vlastnictví³⁶. Celá materie věcných práv tak byla nahrazena složitým systémem vlastnické soustavy, která tradičně jediné (soukromé) vlastnictví rozdělila do několika vlastnických typů a zbytkově také v radikálně omezené podobě upravovala některá věcná práva, jejichž existenci pak fakticky jen tolerovala a snažila se je nahradit novými socialistickými právními instituty nebo je rovnou v celku zapudila. Lze přiměřeně souhlasit s tehdejší právní názorem, že v důsledku rozsáhlých pozemkových reforem, které v mnoha socialistických státech (včetně Československa) zrušily individuální vlastnictví půdy (pozemků) ve prospěch státního vlastnictví, nebylo pro některá věcná práva technicky vzato

³³ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, s. 25-26

³⁴ Tamtéž, s. 22

³⁵ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 36

³⁶ Tamtéž, s. 60-64

žádné využití.³⁷ Marginalizaci ostatních věcných práv na úkor vlastnického práva dokládá i skutečnost, že socialistické učebnice československého občanského práva věnovaly úpravě věcných práv odlišných od vlastnictví naprosto minimální pozornost. Uvedené ilustruje i fakt, že tyto kapitoly byly nadepsány jako „Vlastnická a ostatní věcná práva“³⁸ či „Vlastnictví a jiná věcná práva“³⁹ nebo „Vlastnictví a jiná práva věcná“⁴⁰.

Prioritizace vlastnictví, a jeho vyzdvihování, jakožto středu občanského práva, je z hlediska ideologického zcela pochopitelné. Socialistická právní věda stavěla na samotných základech marxismu-leninismu, který právě od vlastnictví dovozoval existenci socialistického společenského zřízení, tj. celou strukturu socialistického státu včetně státního zřízení, politického systému, třídního společenského systému a hospodářského systému.⁴¹ Dle Marxe závisela existence celé socialistické společnosti včetně její kompletní struktury na způsobu materiální výroby, která je z podstaty věci založena na vlastnických vztazích.⁴² Úprava vlastnického práva byla tedy naprosto stěžejním úkolem socialistické právní vědy, která šla na úkor právní úpravy ostatních věcných práv. Na Marxovu tezi následně navázal i Vladimír Iljič Lenin, který úspěch celé socialistické revoluce spojoval s ukončením vykořisťování člověka člověkem provozované soukromým vlastnictvím výrobních prostředků. Zcela logicky tak vyvstala potřeba upravit vlastnické právo, které by nově neumožňovalo vlastnění výrobních prostředků, ale umožňovalo by člověku vlastnit výsledky své práce (tj. výrobky).⁴³

Již první občanský zákoník socialistického právního systému, kterým byl občanský zákoník Ruské sovětské federativní socialistické republiky (RSFSR) z října 1922, obsahoval značně omezenou úpravu věcných práv. Ještě předtím, v květnu 1922, přijal Všeruský ústřední výkonný výbor (revoluční zákonodárný orgán RSFSR) Deklaraci majetkových práv, která měla alespoň na papíře poskytovat sovětským občanům řadu majetkových občanských práv včetně vlastnického práva na nástroje a předměty osobní či domácí potřeby, stejně jako právo zástavní, právo podzástavní či právo stavby.⁴⁴

³⁷ Tamtéž, s. 68

³⁸ Tamtéž, s. 60

³⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 179

⁴⁰ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 291

⁴¹ ZDOBINSKÝ, Stanislav a Stanislav MATOUŠEK. Státní právo ČSSR: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult. Praha: Panorama, 1985, s. 61

⁴² MARX, Karel. Předmluva ke kritice politické ekonomie. Vybrané spisy I. Praha: Svoboda, s. 360

⁴³ LENIN, Vladimír Iljič. Stát a revoluce: učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci. Praha: Svoboda, 1950, s. 74-76

⁴⁴ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 90

Na tuto deklaraci následně navázal výše uvedený kodex s úpravou věcných práv, která se nacházela v druhé části o 53 paragrafových ustanoveních.⁴⁵ Tato část občanského zákoníku upravovala tři věcná práva – vlastnické právo, právo stavby a zástavní právo.⁴⁶ Důvodem, proč tento zákoník věnoval výše zmíněným věcným právům vůbec nějakou pozornost, je doba jeho vzniku, která se kryje s přijetím Nové ekonomické politiky (NEP). Tato nová sovětská hospodářská politika prosazená Vladimírem Iljičem Leninem, která měla po skončení občanské války a období tzv. válečného komunismu oživit kolabující a válkou (respektive revolucí) rozvrácené sovětské hospodářství, připouštěla omezené tržní hospodářství spojené s omezeným soukromým vlastnictvím pod silnou státní kontrolou, kdy mělo existovat drobné hospodářství v soukromých rukou, zatímco stát měl dále vlastnit velké průmysly, banky a řídit zahraniční obchod.⁴⁷ Fakticky se tak jednalo o dočasné řešení, které mělo odvrátit totální kolaps sovětské ekonomiky a společnosti zničené válečným a revolučním rozvratem.⁴⁸ Došlo tak k vytvoření určité omezené formy státního kapitalismu. Lenin považoval zavedení NEPu za dočasný strategický odklon od socialismu, který měl vybudovat ve většinově postfeudálním Rusku podmínky pro nástup komunismu, tedy omezený kontrolovaný kapitalismus, na který by následně navázala (v terminologii marxismu) další dějinná etapa, tj. socialismus a jeho postupný přerod v kýžený komunismus.⁴⁹ Lenin označoval za hlavní cíle NEPu vybudování hospodářské základy pro socialismus, vybudování omezeného tržního hospodářství a přerod feudálního zemědělství v maloroľnické zemědělství, to vše jako předpoklad budoucího úspěšného budování socialismu.⁵⁰ Z tohoto důvodu tak výše zmíněný občanský zákoník ještě respektoval a upravoval některé typy věcných práv, aby tak odrážel soudobou ekonomickou realitu,⁵¹ která částečně připomínala systém nesocialistických zemí. Přesto tento kodex jako první uzákonil tzv. typizaci vlastnictví, kdy namísto tradičního jediného typu vlastnictví existovaly různé vlastnické formy – zde upravené jako vlastnictví státní (preferované), družstevní a soukromé, které svým obsahem připomínalo budoucí osobní vlastnictví.⁵²

⁴⁵ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 35

⁴⁶ GENKIN, Dmitrij Michajlovič, N. V. RABINOVÍČ, Ivan Borisovič NOVICKIJ a Československo. Dějiny sovětského občanského práva 1917-1947. Praha: Orbis, 1952, s. 33-34

⁴⁷ New Economic Policy [online]. [cit. 2023-01-22]. Dostupné z:

https://en.wikipedia.org/wiki/New_Economic_Policy

⁴⁸ New Economic Policy (NEP) [online]. [cit. 2023-01-22].

Dostupné z: <https://www.marxists.org/glossary/terms/n/e.htm#nep>

⁴⁹ ZAPLETAL, Libor. Vladimír Iljič Lenin: stručný životopis. Praha: Svoboda, 1950, s. 231

⁵⁰ Tamtéž, s. 232

⁵¹ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 34

⁵² Tamtéž, s. 36-37

Po ukončení éry NEPu Josifem Stalinem v roce 1928, respektive vydáním nové sovětské ústavy z roku 1936, končí krátká etapa, kdy sovětské občanské právo uznávalo jiná věcná práva než vlastnické právo. Stalinistická ústava z roku 1936 napevno potvrdila existenci vlastnické soustavy včetně uzákonění jediné povolené formy individuálního vlastnictví, kterým bylo osobní vlastnictví (s tolerancí velice redukovaného soukromého vlastnictví malovýrobců a drobných rolníků).⁵³ Další navazující prameny sovětského občanského práva, jako byly Základy občanského zákonodárství SSSR a svazových republik z roku 1961⁵⁴ (rámcová úprava sovětského občanského práva pro všechny svazové republiky)⁵⁵ nebo navazující nový občanský zákoník RSFSR z roku 1965⁵⁶, již obsahovaly pouze úpravu osobního vlastnictví a o existenci jakýchkoliv dalších věcných práv mlčí.

Obdobná situace panovala i v některých dalších zemích východní Evropy, respektive socialistického bloku, které byly po druhé světové válce nuceny odvrátit se od staletí vytvářených vlastních (povětšinou římskoprávních) právních řádů a přijaly systém socialistického práva.

V Německé demokratické republice (NDR) nejprve socialistické orgány ponechaly v platnosti říšský občanský zákoník z roku 1896 tzv. BGB (Bürgerliches Gesetzbuch), avšak v dosti poupravené podobě.⁵⁷ V roce 1974 došlo k revizi ústavy Německé demokratické republiky z roku 1968,⁵⁸ která symbolicky odstranila zmínky o jednotném německém národě a pokusila se na ústavně právní rovině etablovat myšlenku samostatného Východního Německa, státu existujícího zcela nezávisle na Západním Německu, čímž východoněmečtí státní představitelé fakticky rezignovali na snahu znovusjednocení všech Němců v jednom státě.⁵⁹ V návaznosti na to došlo v roce 1976 k definitivnímu občanskoprávnímu rozkolu se Západním Německem přijetím nového socialistického občanského zákoníku (Zivilgesetzbuch).⁶⁰ Občanský zákoník NDR sice obdobně jako československý občanský zákoník z roku 1964 považoval za primární věcné právo osobní vlastnictví, nicméně jeho

⁵³ Tamtéž, s. 41

⁵⁴ ČÍŽKOVSKÁ, Věra. Vlastnická soustava evropských socialistických států. Praha: Academia, 1975, s. 71

⁵⁵ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 47

⁵⁶ ČÍŽKOVSKÁ, Věra. Vlastnická soustava evropských socialistických států. Praha: Academia, 1975, s. 71

⁵⁷ Tamtéž, s. 232

⁵⁸ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 233

⁵⁹ Kolektiv autorů Právnické fakulty UK. Dějiny evropského kontinentálního práva. 2., dopl. vyd. Vysokoškolské právnické učebnice. Praha: Linde, 2004, s. 447

⁶⁰ Zivilgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik vom 19. Juni 1975 (Občanský zákoník Německé demokratické republiky z 19. června 1975) [online]. [cit. 2023-01-30]. Dostupné z: <https://www.verfassungen.de/ddr/zivilgesetzbuch75.htm>

konceptce nebyla tak radikální jako v případě československého kodexu. Byť na rozdíl od československého zákoníku neupravoval přímo i zbytkové soukromé vlastnictví, a obsahoval pouze obecná ustanovení o nepojmenovaných jiných formách vlastnictví, nadále upravoval i věcná práva k věcem cizím.⁶¹ Východoněmecký občanský zákoník tak sice jasně přijal koncepci socialistického občanského práva, ale v míře, která zcela nenarušovala běžné potřeby občanů, čímž se lišil od radikálních koncepcí československého občanského práva z roku 1964. Osobní vlastnictví tak bylo omezeno na spotřební potřeby, nicméně jeho právní úprava v zákoníku NDR se více podobala standardním ustanovením upravujícím vlastnické právo, a dokonce (v kontrastu s československým občanským kodexem)⁶² obsahoval i definici (osobního) vlastnictví, potažmo vlastnického práva.⁶³ Občanský kodex NDR umožňoval i osobní vlastnictví půdy, které bylo však omezeno na pozemky pro osobní potřebu občanů či jejich rodiny. Při převodu nemovitostí (včetně pozemků) pak východoněmečtí právníci zachovali tradiční převod na základě intabulačního principu zápisem do pozemkové knihy.⁶⁴

Východoněmecký civilní kodex dále upravoval i (osobní) vlastnické právo k právům, čímž se odlišoval od rigidní československé úpravy, která umožňovala pouze vlastnictví věcí hmotných.⁶⁵ Obdobně vhodný a funkční přístup byl zvolen i ve vztahu k věcným právům k věcem cizím, přičemž východoněmecký občanský zákoník upravoval i omezený katalog věcných práv k věcem cizím (právo cesty, právo užívání cizího pozemku), jenž měla skutečný věcně-právní charakter, který byl navíc posílen zápisem do pozemkové knihy.⁶⁶ Shodu východoněmečtí a českoslovenští právníci pak našli na zavrnutí držby, jakožto samostatného věcného práva a právního institutu vůbec.⁶⁷

Zajímavý byl i vývoj v socialistickém Polsku, které v poválečných letech řešilo nesnadnou situaci unifikace polského práva včetně občanského práva. Předválečné Polsko nikdy zcela nepřekonalo rozštěpení svého právního systému do pěti různých systémů, což bylo jedním z mnoha neblahých důsledků dělení Polska v 18. a 19. století a jeho následného sjednocení po první světové válce. Nová poválečná polská vláda po válce přistoupila k unifikaci polského práva formou přijetí desíti základních dekretů, kterými sice územně sjednotila polské

⁶¹ KNAPP, Viktor. Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky (srovnávací studie). Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1977, 116(12), s. 1122

⁶² KNAPPOVÁ, Marta. Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1972, 111(12), s. 1056

⁶³ KNAPP, Viktor. Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky (srovnávací studie). Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1977, 116(12), s. 1123

⁶⁴ Tamtéž, s. 1124

⁶⁵ Tamtéž, s. 1123

⁶⁶ Tamtéž, s. 1123-1124

⁶⁷ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 561

občanské právo, ale na legislativní úrovni způsobila jeho úplnou defragmentaci.⁶⁸ Tento „štěpný“ proces pak dokončila série sedmnácti dílčích zákonů v oblasti občanského práva, které byly v letech 1946 až 1947 následně přijaty.⁶⁹ Neúspěšné práce na novém polském občanském zákoníku z let 1947 až 1951 byly poznamenány politickými otřesy, které vedly ke kolapsu prací.⁷⁰ V mezidobí došlo alespoň k přijetí obecných zásad občanského práva.⁷¹ Na ústavní úrovni pak v roce 1952 došlo k přijetí nové ústavy Polské lidové republiky, přezdívané po jednom z jejích autorů⁷² *Stalinistická ústava*.⁷³ Tato ústava pak na ústavní úrovni upravovala vlastnickou soustavu rozdělující vlastnictví na společenské (státní, družstevní), omezené soukromé (kapitalistické, drobného hospodářství) a osobní vlastnictví, s jasnou preferencí pro ty typy vlastnictví, které byly typické pro marxisticko-leninské právní státní zřízení.⁷⁴

Teprve až v roce 1964 přijala Polská lidová republika nový občanský zákoník⁷⁵, který obdobně přiznal prioritní význam práva osobního vlastnictví. Polský civilní kodex pak dokonce umožňoval (respektive nezakazoval) možnost osobního vlastnictví stavebních pozemků, na kterých se nacházel rodinný dům občana⁷⁶, byť polská právní věda tuto skutečnost spíše dovozovala, přičemž zemědělské půdy byly z osobního vlastnictví vyloučeny.⁷⁷ Kromě osobního vlastnictví znal polský kodex i omezené soukromé vlastnictví, které umožňovalo omezenou dispozici s výrobními prostředky pro drobné výrobce, jenž ale nemělo kapitalistický charakter a nesmělo být zneužíváno proti prospěchu společnosti jako celku.⁷⁸ Polská právní věda však setrvala na myšlence, že i toto omezené soukromé vlastnictví mělo být postupně zlikvidováno.⁷⁹ Polský občanský zákoník dále upravoval i ostatní věcná práva, která byla spolu s dominantním vlastnickým právem upravena v kapitole druhé hlavě zákoníku s výslovným

⁶⁸ MOSZYŃSKA, Anna. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). Právněhistorické studie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2019, 49(2), s. 30-31

⁶⁹ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 259

⁷⁰ MOSZYŃSKA, Anna. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). Právněhistorické studie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2019, 49(2), s. 32-36

⁷¹ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 260

⁷² Některé části ústavy byly personálně okomentovány a přepsány samotným sovětským vůdcem Josifem Stalinem (srov. MOSZYŃSKA, Anna. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). Právněhistorické studie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2019, 49(2), s. 36)

⁷³ MOSZYŃSKA, Anna. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). Právněhistorické studie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 2019, 49(2), s. 36

⁷⁴ Tamtéž

⁷⁵ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 260

⁷⁶ Rodinný dům byl obdobně jako v československém občanském zákoníku v zákoníku přímo definován jako jeden z předmětů osobního vlastnictví v § 133 odst. 1 polského občanského zákoníku z 23. května 1964.

⁷⁷ WASILKOWSKI, Jan. Prawo własności w PRL: zarys wykładu. Państwowe Wydawn. Naukowe, 1969, s. 92

⁷⁸ Tamtéž, s. 79.

⁷⁹ Tamtéž, s. 72.

názvem *Vlastnictví a další věcná práva*, jenž upravoval po rozsáhlých ustanoveních o vlastnictví i další věcná práva. Ta byla jmenovitě rozdělena do ustanovení věnujících se postupně trvalému užívání věci, ususfructu, služebnostem (pozemkovým a osobním) a ručení (zástavní právo).⁸⁰ Zákoník pak znal i držbu, která byla upravena v části věnující se vlastnickému právu.⁸¹ Polská úprava držby pak patřila v rámci širšího systému socialistického práva mezi ty nejpropracovanější.⁸²

Občanský kodex Maďarské lidové republiky z roku 1959 (první kodifikovaný pramen občanského práva v historii této země) ve své hlavě druhé nazvané *Vlastnické právo* primárně právo vlastnické.⁸³ Maďarský občanský zákoník nicméně pracoval i s pojmem věcná práva, a v kratším pododdíle upravoval i některá věcná práva jako ususfructurs či pozemkové služebnosti.⁸⁴

Je tedy důležité podotknout, že zatímco v otázce osobního vlastnictví, zavrnutí či omezení soukromého vlastnictví a ustavení vlastnické soustavy, se právní řády socialistických zemí shodovaly, úprava dalších věcných práv se napříč těmito právními řády odlišuje. Zatímco některé je odmítly (s větší či menší intenzitou) jako přežitky neslučitelné s novým společenským řádem, jiné si ponechaly být okleštěnou úpravu některých jiných věcných práv. Dělo se tak z důvodu odlišného vývoje socialistického právního řádu v těchto zemích, kdy fakticky záleželo jen na tom, nakolik konzervativní (tradiční římskoprávní) či radikální (marxisticko-leninské) názory zastávali právní teoretici dané země. Polsko ostatně bylo v otázce odklonu od římskoprávní tradice poněkud konzervativnější⁸⁵ a na rozdíl od radikální československé právní úpravy (českoslovenští právníci především v šedesátých letech patřili k nejradikálnějším kodifikátorům v celém Východním bloku, což se ostatně podepsalo i na občanském zákoníku z roku 1964, který svým překotným odklonem od římského práva překonal i sovětské vzory)⁸⁶, povoloval (viz výše) omezené vlastnictví půdy fyzickými osobami, což byla pro tehdejší československé občanské právo naprosto nemyslitelná konstrukce.⁸⁷

⁸⁰ SACCO, Rodolfo. O některých otázkách základů občanského práva socialistických zemí. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 1969, 108(10), s. 812

⁸¹ Tamtéž, 813-814.

⁸² KUKLÍK, Jan. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 561

⁸³ VLČEK, Eduard. *Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo*. Praha: Panorama, 1983, s. 216

⁸⁴ SACCO, Rodolfo. O některých otázkách základů občanského práva socialistických zemí. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 1969, 108(10), s. 812

⁸⁵ KUKLÍK, Jan. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 561

⁸⁶ Tamtéž, s. 521

⁸⁷ Tamtéž, s. 552-553

Dá se tedy říct, že socialistická právní věda technicky vzato znala i jiná věcná práva než jen vlastnické právo, ale uplatňovala k nim napříč právními řády socialistických zemí i napříč časem jiný přístup. Je ale důležité odlišit, co přesně socialističtí právníci pod pojmem „věcná práva“ rozuměli. Z výše uvedeného je zřejmé, že některé občanské zákoníky upravovaly určitá věcná práva či spíše věcně právní instituty. Socialistická právní nauka ovšem došla k závěrům, že nic jako věcná práva fakticky neexistuje.

Pro zjednodušení si zde vypůjčím termín, který použil Viktor Knapp pro uvedení kapitoly o věcných právech ve své pro vývoj československého socialistického práva stěžejní monografii *Předmět a systém československého socialistického práva občanského* z roku 1959⁸⁸, kdy tuto kapitolu nadepsal „Tak zvaná věcná práva“⁸⁹. Výše uvedená věcná práva, která znal jak občanský zákoník RSFSR z roku 1922, polský občanský zákoník z roku 1964 či východoněmecký občanský kodex z roku 1976 a ostatně i československý střední občanský zákoník z roku 1950, tak můžeme v kontextu socialistického práva označit za *takzvaná věcná práva*. Tento termín má vyjadřovat, že socialistické občanské zákoníky sice upravovaly výše uvedené právní instituty, jejichž názvy i využití připomínaly stejně nazvané instituty klasického kontinentálního práva, nicméně jejich pojetí, definice i celková právní klasifikace byla dle marxisticko-leninského výkladu práva zcela odlišná.

Začněme u základní definice věcných práv, která je popisuje jako absolutní majetková práva. Socialistická právní věda považovala za jediné skutečně absolutní majetkové právo pouze právo vlastnické.⁹⁰ Pro objasnění, proč takto činila, musíme jít k úplným základům nauky o občanském právu, k rozlišení absolutního a relativního práva. Zatímco římskoprávní nauka o právu vycházela z toho, že absolutní práva působí vůči všem (tj. všichni mají vůči nositeli tohoto práva subjektivní povinnost), relativní práva působí jen vůči určité osobě.⁹¹ Československé socialistické občanské právo v osobě Viktora Knappa ve shodě se sovětskými právními poznatky ale toto dělení odmítá a považuje je dle socialistického práva za chybné a věcně nesprávné. Socialistická právní věda považovala za absolutní práva pouze práva, ke kterým se pojí absolutní právo subjektu (např. vlastníka), a jeho absolutní povinnost neškodit výkonem svého práva celku (obecný zájem), což reflektuje i absolutní povinnost všech ostatních neškodit obecnému zájmu, tedy ani vlastníkovi ve výkonu jeho práva (vlastník je

⁸⁸ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959

⁸⁹ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 250

⁹⁰ Tamtéž, s. 251-252

⁹¹ DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jirí a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. *Občanské právo hmotné 1. 2., aktualizované a doplněné vydání*. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 351-352

součástí celku).⁹² S relativními právy se pak navíc k této absolutní povinnosti pojí ještě relativní povinnost určité osoby (např. dlužníka) splnit určitou povinnost vůči určité osobě (např. věřiteli). Předmětem úpravy absolutních práv je tak vztah osoby (člověka) k celé společnosti, úprava relativního práva se pak týká pouze vztahů mezi jednotlivci či k individuálně určeným věcem.⁹³

Vlastnické právo je tedy jediným právem absolutním, jelikož jak Knapp poznamenává, „*absolutní povinnost nerušit práva druhého je tedy v nerozlučné souvislosti s absolutní povinností neškodit zájmům celku a přímo z ní vyvěrá*“⁹⁴. Absolutní povaha vlastnického práva se dá odvodit již z Kapitálu Karla Marxe⁹⁵, který v kapitole pojednávající o směně zboží uvádí, že zboží lze směňovat jen mezi osobami, které sebe navzájem považují za jeho soukromé vlastníky, tj. uznávat či spíše respektovat plné právo toho druhé volně nakládat s danou věcí (předmětem směny).⁹⁶

Takzvaná věcná práva označuje Knapp za relativní práva, jelikož kromě zmíněné absolutní povinnosti vůči celku obsahují i povinnosti relativní vůči osobě oprávněné. Hlavní rozdíl mezi vlastnickým právem a ostatními takzvanými věcnými právy tak spatřuje v tom, že vlastnické právo je jediným skutečným absolutním právem, oproti tomu ostatní takzvaná věcná práva se sice mohou tvářit jako práva absolutní, ale ve skutečnosti jsou obyčejnými relativními právy.⁹⁷

Dle Knappa tak nebyl rozdíl mezi právy závazkovými a právy věcnými v tom, že by jedno bylo právo absolutní a jedno relativní – v obou případech se jedná o práva relativní, přičemž hlavní odlišení spatřuje v tom, že zatímco u závazkových práv je subjekt tohoto práva individualizován a konkretizován (strana závazku), u věcných práv je určení subjektu tohoto relativního práva spojeno s vlastnictvím určité věci, tj. subjektem vztahu se stanou až následkem určité právní události (osoba například koupí od oprávněné osoby byt a stane se tak subjektem věcného práva).⁹⁸ Závazková a věcná práva se tak od sebe v systému socialistického práva zas až tolik neliší. Knapp dokonce poněkud uštěpačně poznamenává, že bylo po celou existenci věcných práv veřejným tajemstvím, že se fakticky jedná o vztah dvou osob (osoby

⁹² KNAPP, Viktor. Předmět a systém československého socialistického práva občanského. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 223-224

⁹³ Tamtéž, s. 217-218

⁹⁴ Tamtéž, s. 223

⁹⁵ Tamtéž, s. 216

⁹⁶ MARX, Karl. Kapitál: Kritika politické ekonomie, Díl první, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954, s. 102

⁹⁷ KNAPP, Viktor. Předmět a systém československého socialistického práva občanského. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 250-251

⁹⁸ Tamtéž, s. 252

oprávněné a osoby oprávněné), přičemž se vlastně buržoazní právní věda jen tvářila, že tento právní vztah má osoba oprávněná k věci, když ji fakticky měla k vlastníkovu této věci.⁹⁹ Tato zastaralá konstrukce měla dle Knappa původ v římskoprávním otrokářském přístupu k osobám i k věcem (tj. otrok – lidská bytost - byl považován za věc), což bylo manifestováno pojmem panství – zatímco u závazku měl věřitel právní panství nad dlužníkem, v případě věcných práv měl mít zase vlastník (či osoba oprávněná) panství nad věcí. Marxisticko-leninistická právní věda tedy dle Knappa vyvrátila existenci právních vztahů k věcem – jediné právní vztahy mohou vznikat mezi osobami, tj. právní vztahy jsou vztahy společenské.¹⁰⁰

Jaký tedy činí Knapp z výše uvedeného závěr? Věcná práva jsou pouze zvláštním (speciálním) typem obligací vznikajících ze zvláštního právního důvodu, tj. důvodu nabytí vlastnictví k věci. Věcná práva jsou tak vlastně zvláštními závazky vznikajícími z nabytí vlastnictví k určité věci. Vzhledem k tomu, že se v tomto odlišují od ostatních obligací, navrhuje Knapp je pro příště (jeho právní text byl psán během platnosti středního občanského zákoníku, tedy před přijetím občanského zákoníku z roku 1964) upravit v části občanského kodexu věnujícího se závazkům, přičemž by ale měly být pro svou specifickou upraveny ve vlastní kategorii. Pojem věcných práv však dle Knappa nemá v československém socialistickém občanském právu místo.¹⁰¹ I z toho důvodu tvůrci středního občanského zákoníku opustili pojmy jako byly služebnosti a raději je nahradili „neotrokářským“ výrazem věcná břemena.¹⁰²

S Knappem souhlasí i jeden z autorů občanského zákoníku z roku 1964, doktor Zdeněk Kratochvíl¹⁰³, který ve své učebnici z roku 1965 výmluvně nazvané „Nové občanské právo“ odmítá a kritizuje dělení práv na věcná a závazková ze středního občanského zákoníku. Věcná práva označuje za přežitek společností, ve kterých je pro (soukromé) vlastnictví typické prisvojování. Vztah k věcem dokonce označuje za fetiš buržoazní společnosti. Kratochvíl je ve svém odmítání samostatnosti věcných práv radikálnější než Knapp, ale přesto uznává extrémně omezenou existenci těchto práv, byť zredukovanou na absolutní minimum. I z tohoto důvodu původní znění občanského zákoníku z roku 1964 před velkou novelizací z osmdesátých let upravuje (takzvaná) věcná práva k věci cizí v pouhých dvou ustanovení § 495 a 506.¹⁰⁴

⁹⁹ Tamtéž, s. 254

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 254

¹⁰¹ Tamtéž, s. 255-256

¹⁰² KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 386

¹⁰³ ELIÁŠ, Karel. K článku JUDr. Stanislava Křečka „Zamyšlení nad návrhem nového občanského zákoníku“. Bulletin advokacie, 2008, č. 9, s. 22-25

¹⁰⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 679-680

Nad to se lze setkat i s názorem, že faktická eliminace věcných práv v socialistickém právu je pouhým důsledkem přechodu od jednotného typu vlastnictví k vlastnické soustavě dělicí vlastnictví na socialisticky přípustné kolektivní a individuální formy, která v konečném důsledku s nástupem osobního vlastnictví nemožného držet půdu vedla k postupnému odpadnutí používání věcných práv k věci cizí. Ty tak ve světle nových společenských vztahů (celospolečenské vlastnění půdy) nemají již svůj význam ani místo v socialistické společnosti ani právu.¹⁰⁵

Faktickou neexistenci rozdílů mezi věcnými právy a závazkovými právy v socialistickém občanském právu ilustruje i existence institutu omezení převodu nemovitosti, který zavedl občanský zákoník z roku 1964 ustanovením § 58 až 61. Tento institut (blíže popsáný v kapitole 4.1.) fakticky nahradil smluvní zástavní právo, přičemž zajišťoval pohledávku věřitele vůči dlužníkovi prostřednictvím písemné smlouvy, která zamezovala dlužníkovi převést svou takto smluvně omezenou nemovitost na třetí osobu bez souhlasu věřitele, a to až do okamžiku, než byla věřitelova pohledávka uspokojena.¹⁰⁶ Ustanovení § 58 odst. 2 občanského zákoníku z roku 1964 navíc podmiňovala účinnost smlouvy až registrací státním notářem, který opis smlouvy následně zaslal orgánu geodézie, jenž následně vyznačil toto omezení do listu vlastnictví dané nemovitosti, aby byla zajištěna publicita omezení nemovité věci.¹⁰⁷ Tento institut svým faktickým působením erga omnes umocněným registrací smlouvy a následným zveřejněním veřejnoprávními orgány státu tak svou povahou připomíná spíš práva absolutní a věcná. To ostatně potvrzuje i důvodová zpráva¹⁰⁸ i komentář k danému ustanovení¹⁰⁹, který institut označují za náhradu dřívějšího smluvního (hypotekárního) zástavního práva.

Výše uvedený institut omezení převodu nemovitosti tak krásně ilustruje faktickou existenci věcných práv v československém socialistickém občanském právu, jež byla následně ideologickými poučkami a ideou, že občanské právo je pouhou právní úpravou spotřebně-výrobních vztahů, zdeformována do kvazi-závazkového relativního vztahu, byť podmíněného následnými úkony veřejnoprávního orgánu, čímž vykazovala spíše povahu absolutního práva. Pro soudobou právní vědu se tak jednalo o další důkaz neexistence větších rozdílů mezi

¹⁰⁵ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 78

¹⁰⁶ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 58

¹⁰⁷ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 226

¹⁰⁸ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-03-22]. Dostupné z:

https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

¹⁰⁹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 220

věcnými a závazkovými právy, pro moderního právníka se spíše jedná o důkaz snahy tehdejší právní vědy marginalizovat stále nutná věcná práva skrze určitou argumentační gymnastiku socialistických právníků.

Knapp uzavírá ve své knize *Předmět a systém československého socialistického práva občanského* z roku 1959 kapitolu věnovanou *tak zvaným věcným právům* třemi krátkými závěry:

- a) „*pojem práv věcných nevytvěrá z předmětu občanského práva a je výsledkem umělé a teoreticky zcela mylné konstrukce právního panství nad věcí, resp. práv k věcem;*
- b) *proto v systému československého práva občanského nemají práva věcná místa;*
- c) *mezi relativními právy je vhodné systematicky odlišit zvláštní skupinu relativních práv, totiž obligace, které jsou specifické tím, že jsou nerozlučně spojeny s vlastnictvím k věci, a to tak, že subjekt povinnosti (a někdy i subjekt práva) je určen vlastnictvím věci.*“¹¹⁰

Lze tedy na základě shora uvedeného shrnout, že socialistická právní věda pohlížela na věcná práva jako na zvláštní typ závazků, které byly z historického důvodu odděleně upraveny od ostatních závazkových práv a vztahů. Nové socialistické právo však dřívější (v tehdejší terminologii buržoazní či otrokářské) teze odmítá a věcná práva tak pouze z důvodu stále zažité systematiky práva upravuje někde na pomezí „skutečných“ věcných práv a závazkových práv, kam dle tehdejších ideologických pouček skutečně patří.

S výše uvedeným souhlasí i učebnice sovětského občanského práva z roku 1950, která dělí občanská majetková práva na věcná a závazková, přičemž hlavní rozdíl v těchto kategoriích majetkových práv spatřuje v odlišném způsobu jejich ochrany. Zatímco věcná práva lze chránit žalobou o obnovení porušeného práva (restituční žaloba), závazková práva lze chránit žalobou o vydání věci (vindikační žaloba). Byť na první pohled lze usoudit, že sovětské občanské právo existenci věcných práv uznává, učebnice vzápětí konstatuje, že mezi věcnými a závazkovými právy není žádného rozdílu, respektive jediné věcné právo, které lze chránit restituční žalobou je právo vlastnické, které lze uznat za jediné skutečné věcné právo.¹¹¹ Ostatní věcná práva (výše uvedenou Knappovou terminologií *takzvaná věcná práva*) jsou však ve skutečnosti pouhými závazky. V té době platný občanský zákoník RSFSR z roku 1922 sice upravoval tři typy věcných práv, tj. vlastnické právo, právo stavby a zástavní právo, učebnice ovšem označuje za věcné právo (a za jediné právo absolutní) vlastnické právo. Právo stavby je

¹¹⁰ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 256

¹¹¹ GENKIN, Dmitrij Michajlovič. *Sovětské občanské právo*, Praha: Orbis, 1953, s. 120

dle autorů učebnice již zaniklým institutem, které pozbylo svůj význam z důvodu vydání výnosu prezidia Nejvyššího sovětu SSSR ze dne 26. srpna 1948 o právu občanů na koupi a stavbu individuálních obytných domů. Zástavní právo je pak zařazeno mezi závazková práva, jelikož dle učebnice jsou jeho stranami strany běžného závazku, tj. věřitel a dlužník. Napříště tak má sovětské občanské právo dělit majetková práva pouze na právo vlastnické (jakožto jediné právo věcné) a práva závazková.¹¹²

Zkoumáme-li však historické původy a počátky socialistického práva, zjistíme, že názory na existenci věcných práv prošla postupem času poměrně zajímavých vývojem. Knapp sice jejich existenci popírá, nicméně uznává, že se jedná minimálně o speciální typ obligací, který nelze plně srovnávat z běžnými závazkovými vztahy. Sovětský právní vědec a profesor Leningradského strojírenského a ekonomického institutu profesor Vladimír Konstantinovič Rajcher ve svém textu příznačně nazvaném *Absolutní a relativní práva – K problematice rozdělení hospodářských práv* z roku 1928 (na samém konci éry NEPU) uvádí, že tehdejší relativně mladá socialistická právní věda se v této otázce (tzn. existence věcných práv) neshodla, přičemž existují dva názorové proudy, kdy jeden pouze kritizuje dělení práv na věcná a závazková, zatímco druhý, radikálnější, otevřeně odmítá existenci věcných práv, jakožto naprostý přežitek římského právního systému. Sám Rajcher se přiklání k tezi, že věcná práva jako samostatná kategorie práv vůbec neexistují.¹¹³

Je důležité mít na paměti, že socialistická právní věda je příznačná svou nestabilitou a nekonzistentností napříč časem. Zatímco kontinentální či anglosaské právo (common law) jsou právní systémy utvářené stovkami či dokonce tisíci lety právního vývoje a tradice založené na přirozenoprávních základech, socialistické právo jako extrémní případ pozitivistického práva založeného na ideologických základech postrádalo tyto pevné a často neměnné kořeny. Kromě nesouladu v ideologických výkladech základních textů marxisticko-leninské právní vědy, hrál svou velkou roli i postupný politicko-společenský vývoj, kterým prošly země řídicí se tímto systémem práva.

Evoluci socialistického práva lze ilustrovat na občanském zákoníku z roku 1964, který vznikl jako „nadšený ideologický experiment“ deklarující vybudování socialismu v zemi a který v době svého přijetí byl považován za nástroj připravující svými radikálními právními postupy a instituty půdu pro brzký přechod československé společnosti ze socialismu do komunismu. Tehdejší právnické učebnice i komentáře tak v duchu tohoto přesvědčení svorně popírají existenci věcných práv a ani se jejich studiem nijak zvláště nezabývají – snad jen

¹¹² Tamtéž, s. 121-122

¹¹³ RAJCHER, Vladimír K. Absolutnyje i otnositelnyje prava, Izv. ekon. fak. LPI, č. 1/1928, s. 302

krátkou kapitolou konstatující, že věcná práva neexistují.¹¹⁴ Idea brzkého přechodu do komunistické společnosti popírala jakoukoliv snahu o úpravu právního institutu, který neměl mít na příště již žádné praktické využití. Ostatně i učebnice občanského práva z roku 1974 pojednává o věcných právech ve dvou stránkách a označuje je za „přímé právní ovládnání věcí“, přičemž právě koncepce věcných práv, jakožto právního panství nad věcí, není z hlediska marxisticko-leninské právní teorie udržitelná.¹¹⁵

Zde je nutné uvést, že dělení práv na věcná a závazková nemělo v případě občanského zákoníku valného významu, jelikož tento zákoník byl postaven na zcela jiných základech než dosavadní občanské kodexy. Ze složité nauky o všech možných právních institutech a typech práv zůstalo v zákoníku pramálo. Občanský zákoník z roku 1964 měl být především kodexem upravujícím spotřebně-výrobní vztahy, kterými se uspokojovaly osobní potřeby občanů. Prakticky veškeré právní instituty tak vycházely z premisy, že stát uspokojuje občany potřeby.¹¹⁶ I samotný institut osobního vlastnictví vycházel z myšlenky, že občan získává předměty do svého osobního vlastnictví skrze svou práci pro celek. Obdobně pak pozbývalo smysl mluvit o závazcích, když měl všemocný socialistický stát poskytovat všechno pomocí služeb, zvláštního závazkového vztahu mezi státem a občanem.¹¹⁷ Napříště tak neměl občan uzavírat při nákupu spotřebního zboží kupní smlouvu v tradičním smyslu, nýbrž se jednalo o úplatnou službu, kterou stát za peněžité plnění převáděl do vlastnictví občana požadovanou věc na uspokojování jeho potřeb.¹¹⁸ To minimum, co nedokázal stát zajistit, si měli občané zajišťovat navzájem v rámci občanské výpomoci, která ale neměla být závazkem mezi dvěma občany, ale jakýmsi celospolečenským vypomáháním jednoho člena společnosti druhému členu společnosti.¹¹⁹ Při takto striktním ideologickém vnímání práva s cílem ještě více přiblížit stát a občany do podoby dokonalé komunistické beztřídní a bezstátní společnosti lze jen těžko uplatnit klasické právní teorie o dělení práv na absolutní a relativní či věcná a závazková. Přesto postupem času českoslovenští právníci začali i na tuto právní úpravu aplikovat staletí zažitá právní poučky, jelikož se i v těchto institutech vzdor snaze jejich tvůrců dali najít znaky tradičních právních institutů.

¹¹⁴ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 134-136

¹¹⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 292

¹¹⁶ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, č. 89/2012 Dz

¹¹⁷ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-03-19]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

¹¹⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Služby v občanském právu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 133

¹¹⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Služby v občanském právu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 225

Příkladem takového tradičnějšího chápání právní úpravy občanského zákoníku z roku 1964 je i učebnice občanského práva z roku 1987, tj. v časech perestrojky, kdy československé právo i československá společnost již překonaly teze o přechodu do komunismu a existenci věcných práv jako samostatné kategorie občanského práva již uznávají, přičemž tak činí s odkazem na novelu občanského zákoníku z roku 1982, která se pokusila napravit největší excesy původního znění kodexu a pokusila jej více přiblížit skutečné společenské realitě.¹²⁰ Jedním z hlavních bodů celé novely bylo koneckonců i značné rozšíření do té doby omezené právní úpravy věcných práv. Čím více se tak vlády socialistických států reálně oddalovaly od zásadového lpění na ideologických dogmatech marxisticko-leninské ideologie (tzv. období reálného socialismu a faktické rezignace na budování utopistické komunistické společnosti), tím více se socialistické právo přibližovalo klasické římskoprávní tradici. Dalo by se tak říct, že samotní tvůrci a udržovatelé nového socialistického právního systému sami doznali, že se jedná o umělý konstrukt budovaný na ideologických základech odtržených od společenské reality. Ostatně i komentář k občanskému zákoníku z roku 1987 uvádí, že lze tehdy opětovně širěji upravená věcná břemena spolu se zástavním a zadržovacím právem zahrnout do společné kategorie tzv. věcných práv, která působí absolutně vůči třetí osobám.¹²¹ Nicméně je nutné dodat, že i již liberálnější socialistická právní věda nespojovala nová věcná práva s těmi tradičními buržoazními. Tyto nové instituty se od tradičních odlišovaly tím, že byly již plně podrobené socialistické právní nauce o spotřební povaze osobního vlastnictví, která byla aplikována i na tato nová socialistická věcná práva.¹²²

K podobnému závěru mimochodem došli i rumunští civilisté, kteří uznávali existenci nových takzvaných věcných práv, jež napojili na své vlastní poučky o osobním vlastnictví.¹²³ Chápání radikální úpravy občanského zákoníku z roku 1964 tradičním způsobem tak bylo možné pouze tehdy, pokud se na tyto klasické definice aplikovaly teze o spotřební povaze daných institutů, když spotřeba občanů byla samotným niterným jádrem celého kodexu.

Závěrem tak lze říci, že pojetí věcných práv socialistickou právní vědou se dá rozdělit do dvou pohledů. První z nich, typický pro socialistickou společnost s pevnou ideologickou orientací, existenci věcných práv buď přímo popírá, či je řadí do skupiny zvláštních závazkových práv. Druhý, spíše realistický přístup reflektující postupný odklon od ideologických pouček a dogmat, existenci věcných práv připouští, a byť jim dává menší

¹²⁰ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné* 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 179

¹²¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 435

¹²² Tamtéž, s. 435

¹²³ ČÍŽKOVSKÁ, Věra. *Vlastnická soustava evropských socialistických států*. Praha: Academia, 1975, s. 63

význam než vlastnickému právu, nadále je upravuje a pracuje s nimi. Oba přístupy jsou ale zajedno svým preferováním a vyzdvihováním vlastnického práva (vlastnictví), jakožto jediného skutečného práva věcného.

Nad to je nutné poznamenat, že byt' lze od rekodifikační dvouletky z let 1949 až 1950 mluvit o tom, že československé občanské právo bylo podřazeno pod svébytný nový systém československého socialistického občanského práva, teprve od roku 1964 lze vzhledem k radikálnímu předělu způsobeném přijetím občanského zákoníku pod Kratochvílovým vedením mluvit o zcela separátním systému československého socialistického práva odtrženého od kontinentální právní tradice (a do jisté míry i se širším systémem socialistického práva států východního bloku).

Pro zjednodušení lze výše uvedené shrnout následující sumarizací přístupu socialistického práva občanského k věcným právům:

- a) Majetková práva lze rozdělit pouze na **vlastnické právo** a **závazková práva** – s tímto přístupem se shoduje Rajcher i sovětská učebnice občanského práva z roku 1950;
- b) Majetková práva lze rozdělit pouze na **vlastnické právo**, **takzvaná věcná práva** a **závazková práva** – s tímto přístupem se shoduje Knapp v *Předmětu a systému československého socialistického práva občanského* z roku 1959, občanský zákoník z roku 1964 v původním znění, jakož i učebnice *Nové občanské právo* vypracované ideovým otcem občanského zákoníku z roku 1964 Zdeňkem Kratochvílem¹²⁴, i opět Knapp v učebnici československého občanského práva z roku 1965. Jedná se o mírnou modifikaci přístupu v bodě a) s tím rozdílem, že takzvaná věcná práva jsou fakticky brána jako závazky, ale uznávají se jimi určité dílčí odlišnosti dané spíše historickou tradicí. S touto tezí souhlasí i Kratochvíl v *Novém občanském právu* z roku 1964, byt' je ve svých výkladech ještě radikálnější a omezenou úpravu takzvaných věcných práv považuje za nezbytný přežitek doby.
- c) Majetková práva lze rozdělit na (takzvaná) **věcná práva** a **závazková práva** – s tímto přístupem se shoduje střední občanský zákoník z roku 1950, občanský zákoník z roku 1964 po novelizaci z roku 1982, učebnice *Občanské právo hmotné* z roku 1987 i komentář k občanskému zákoníku z roku 1987. Vlastnické právo je sice v bráno jako nejdůležitější z věcných práv, ale existence ostatních věcných práv, byt' o menším rozsahu a jiném (socialistickém) významu, je uznávána.

¹²⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965

Při respektování tohoto dělení přístupu lze dojít k tomu, že čím více bylo socialistické občanské právo nezávislé a oddělené od římskoprávního systému práva, tím více popíralo existenci samostatných věcných práv, a to na ideologickém základě, který toto „otrokářské dělení“ odmítal a snažil se ho zcela potlačit. Větší sepětí římskoprávní tradice a socialistické občanského práva, které bylo v Československu typické právě pro období přechodu od kapitalistické do socialistické společnosti (období po komunistické revoluci/převratu) a *vice versa* v časech perestrojky a postupného oslabování marxisticko-leninské ideologie, však existenci věcných práv uznává. Tuto tezi lze potvrdit i na sovětském občanském právu, kdy v časech NEPu (těsně po říjnové revoluci) ještě i první sovětský občanský zákoník z roku 1922 věcná práva fakticky vyděloval, přičemž čím více se upevňovala ideologie ve státě, tím více byla upravená věcná práva stále marginalizována.

Závěrem lze ještě pro úplnost dodat, že úpěnlivá snaha socialistických zákonodárců lidově řečeno „znovu vynalézat kolo“, tedy pokusy o vytváření nových socialistických právních institutů s obsahem obdobným či dokonce stejným jako měla tradiční věcná práva, vychází ze samotných základů marxisticko-leninské nauky o právu. Již v prvopočátcích vzniku socialistického právního systému v podobě prvních sovětských občanskoprávních teorií vzniklých po Říjnové revoluci roku 1917 vyslovil Vladimír Iljič Lenin tezi, že *„Revoluce má na své straně takové bohatství obsahu historické činnosti, že boj proti starým formám, naplněným novým obsahem, pouze proto, že jsou staré, se stává pouhým a teoreticky nesprávným doktrinářstvím.“*¹²⁵ Socialističtí právníci tak skutečně v mnohých případech používali jak starší terminologii, tak i dokonce terminologii tradičních právních institutů, jejichž obsah dle ideologických postupů a pouček upravili (či deformovali) do podoby vyhovující socialistickému vnímání práva. Vyprázdněný dříve buržoazní právní institut tak byl naplněn novým socialistickým obsahem. Zajímavé je, že takto argumentovali i socialističtí právníci na počátku osmdesátých let, kdy po faktické osmnáctileté absenci ucelené úpravy věcných břemen tento právní institut opět šířeji upravili v občanském zákoníku z roku 1964. Opětovně zavedený institut věcných břemen neztotožňovali s jeho původním obsahem, nýbrž jej považovali za zcela nový socialistický právní institut, který svým „progresivním obsahem“ a úzkým propojením „se spotřební povahou osobního vlastnictví“ již nemá mnoho společného s tradičním vnímáním věcných břemen.¹²⁶

¹²⁵ VANĚČEK, Václav a Karel GALLA. Universita Karlova památce V.I. Lenina: sborník prací z konference o leninismu konané ve dnech 3.-6. 11. 1970 k stému výročí narození V. I. Lenina. Praha: Univerzita Karlova, 1971, s. 335-356

¹²⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 434-435

V zásadě zcela konvenční úprava věcných břemen v občanském zákoníku z roku 1964 po jeho novelizaci z roku 1982 ale indikuje spíše snahu socialistických zákonodárců obhájit si znovuvložení nerozumně odstraněného institutu před sebou samými či dokonce snad před komunistickou mocenskou strukturou. Nicméně je zřejmé, že Leninova teze o naplňování buržoazních právních institutů novým socialistickým obsahem rezonovala v socialistické právní vědě po celou dobu její relativně krátké existence.

Diskuze nad problematikou existence věcných práv tak probíhala prakticky po celou dobu existence československého socialistického práva. Definitivní tečku za touto diskuzí udělala až Sametová revoluce a postupný návrat československého občanského práva zpět do systému římskoprávního kontinentálního práva.

2. Věcná práva v československém právu po roce 1948

Byť se tato práce primárně zabývá vývojem věcných práv v letech po přijetí občanského zákoníku z roku 1964, je nezbytné pro komplexní pochopení této problematiky rozebrat i předchozí právní úpravu, tj. období v letech 1948 až 1964, kdy přijetí Ústavy 9. května a následné přijetí středního občanského zákoníku položilo základy nového socialistického práva. Na rozdílech mezi právní úpravou z padesátých let a z let šedesátých tak lze vhodně demonstrovat postupný vývoj socialistického práva jako takového, ale i rozdílné (tj. více či méně radikální) přístupy k otázce úpravy a pojetí věcně právních institutů, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole.

Ještě před započítáním samotného výkladu o vývoji právní úpravy věcných práv v československém právu po roce 1948 je vhodné tuto kapitulu uvést stručným přehledem událostí, jež vedly k radikálnímu přerodu československého práva jako takového, jakož i ke změnám v oblasti práv věcných, počínaje pak změnami v chápání práva vlastnického.

Prvními kroky ve změnách vlastnické struktury v Československu byly provedeny záhy po skončení druhé světové války v souladu s Košickým národním programem¹²⁷ vydáním stěžejních dekretů prezidenta republiky znárodnujícím celá hospodářská odvětví, počínaje (pomineme-li dekreta konfiskující majetky nepřátelských osob z léta 1945)¹²⁸ filmovým průmyslem znárodněným prvním znárodnovacím dekretem prezidenta republiky č. 50/1945 Sb., ze srpna 1945. Další znárodnovací opatření záhy následovala ve formě dekretů znárodnujících doly, klíčové podniky včetně energetického, průmyslového a potravinářského průmyslu, jakož i bankovní domy a spořitelny, jejichž znárodnění vytvořilo základ pro budoucí státně řízené hospodářství státu, jakož i rozsáhlý majetek ve státním vlastnictví (tj. ve vlastnictví československého státu).¹²⁹ Československá vláda následně v roce 1947 provedla novou pozemkovou reformu, kterou došlo k dalekosáhlému zestátnění pozemků nad 50 hektarů, a faktickému začátku monopolu československého státu nad vlastnictvím půdy v zemi.¹³⁰ Význam této doby nelze podceňovat, což ostatně dokazuje i fakt, že pozdější socialističtí právní vědci datovali počátky přechodu z kapitalistického systému vlastnictví do socialistické vlastnické soustavy právě do let 1945 až 1948¹³¹, kdy vlivem rozsáhlého znárodnění došlo k vzniku prvotního socialistického vlastnictví výrobních prostředků

¹²⁷ VANĚČEK, Václav. Dějiny státu a práva v Československu: Učeb. pro vys. školy a pro věd. a veřejné prac. z oboru historie a práva. Praha: Orbis, 1964, s. 498

¹²⁸ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 24-25

¹²⁹ Tamtéž, 35-41

¹³⁰ Tamtéž, 82-85

¹³¹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 198-199

a k likvidaci kapitalistického soukromého vlastnictví.¹³² Pro socialistické právní historiky pak změny ve společenské i hospodářské sféře fakticky odstartovaly novou (socialistickou) éru československého práva,¹³³ jakož i zahájení nové radikální etapy na úseku věcných práv.

Únorový převrat roku 1948 následně již plně zahájil zásadní rozkol s dosavadním právním vývojem, jehož prvním symbolem se stalo přijetí nové ústavy Československé republiky, tzv. Ústavy 9. května (zákon č. 150/1948 Sb.). Nová ústava položila první hmatatelné základy pro postupnou reformu občanského práva, jakož i práva vlastnického, jehož význam byl chápán jako stěžejní na úkor ostatních věcných práv. Zcela zásadní pak bylo ústavní zakotvení odlišných forem vlastnictví oproti dosavadnímu chápání jednotného soukromého vlastnictví, které se odlišovalo pouze co do subjektů vlastnického práva. Ústava 9. května poprvé rozdělila vlastnictví na vlastnictví státní (národní majetek), vlastnictví družstevní, osobní vlastnictví (osobní majetek), komunální vlastnictví¹³⁴ a soukromé vlastnictví.¹³⁵ Na ústavní úrovni tak došlo k uzákonění vlastnické soustavy rozdělující vlastnictví do různých typů, což bylo dále podpořeno kodifikací nové hospodářské soustavy, která soustřeďovala výrobní prostředky do vlastnictví státu, družstev či do (soukromého) vlastnictví malých a drobných výrobců.¹³⁶

Přijetí Ústavy 9. května podnítilo zahájení prací na novém občanském zákoníku, který měl československé občanské právo přizpůsobit nové společenské realitě lidově demokratické republiky, a zároveň po neúspěšných pokusech prvorepublikového zákonodárství jej unifikovat¹³⁷ napříč celým územím tehdejšího Československa.¹³⁸ K rekodifikaci občanského práva došlo v rámci tzv. právníké dvouletky, která významně přepracovala značnou část do té doby platného právního řádu, a to včetně oblasti občanského práva. Věcná práva, do té doby upravena v české části Československé republiky recipovaným rakouským všeobecným zákoníkem občanským z roku 1811, byla nově kodifikována především v rámci tzv. středního

¹³² VANĚČEK, Václav. Dějiny státu a práva v Československu: Učeb. pro vys. školy a pro věd. a veřejné prac. z oboru historie a práva. Praha: Orbis, 1964, s. 509

¹³³ Tamtéž, s. 517

¹³⁴ Koncepce komunálního vlastnictví předpokládala vlastnictví majetku národními výbory, k jehož realizaci nikdy nedošlo (srov. PAVLÍČEK, Václav. Ústavní právo a státověda. Praha: Leges, 2011, s. 222)

¹³⁵ PAVLÍČEK, Václav. Ústavní právo a státověda. Praha: Leges, 2011, s. 222

¹³⁶ ZDOBINSKÝ, Stanislav a Stanislav MATOUŠEK. Státní právo ČSSR: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult. Praha: Panorama, 1985, s. 56

¹³⁷ První československá republika po celou dobu své předválečné existence nedokázala napříč opakovaným snahám sjednotit právní řád zděděný tzv. Recepční normou (zákonem č. 11/1918 Sb.) po Rakousku-Uhersku. Na území Československa tak až do roku 1950 platilo pro českou část recipované kodifikované rakouské občanské právo v podobě Všeobecného zákoník občanský (ABGB), zatímco na Slovensku platilo uherské zvykové právo (srov. KNAPPOVÁ, Marta, Jirí ŠVESTKA a Viktor KNAPP. Občanské právo hmotné. Praha: Codex, 1997. sv. 1, s. 55).

¹³⁸ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 123

občanského zákoníku z roku 1950 (zákon č. 141/1950 Sb.), který byl jedním ze stěžejních výsledků práce rekodifikačních komisí právnické dvouletky. Nový zákoník vycházel z ideových základů Ústavy 9. května přijaté v roce 1948, která byla dle tehdejších názorů nejdůležitějším pramenem celého občanského práva, tj. i jeho rekodifikace.¹³⁹ Ústava 9. května poskytla ideová, ale i právní východiska pro celou koncepci občanského práva v čele vlastnickým právem, přičemž jeho úprava rozvíjela závěry o vlastnické soustavě vyjádřené a zakotvené v textu nové ústavy. Nové lidově demokratické pojetí občanského práva se tak rozešlo s dosavadním právním pojetím věcných práv, byť tento rozkol ještě nebyl tak výrazný jako v případě kodifikací ze šedesátých let minulého století.

2.1. Věcná práva v občanském zákoníku z roku 1950

Rekodifikace občanského práva v letech 1948 až 1950 měla odrážet novou ekonomickou realitu popřevratového Československa, zejména masové znárodnování a postupné odstraňování soukromého vlastnictví.¹⁴⁰ Z tohoto důvodu byla věcným právům rekodifikační komisí pro občanské právo věnována speciální pozornost, přičemž samotná reforma vlastnického práva, jakožto nejvýznamnějšího věcného práva, byla považována za klíč k celé rekodifikaci občanského práva u nás.¹⁴¹ Kromě ideových základů položených Ústavou 9. května vycházeli tehdejší kodifikátoři s ruského občanského zákoníku z roku 1922, sovětské ústavy z roku 1936 a předválečného návrhu československého občanského zákoníku z roku 1937.¹⁴²

V čele subkomise pro věcná práva stanul již několikrát zmíněný Viktor Knapp, který se spolu se svými dalšími spolupracovníky v letech 1948 až 1949 pokusil vypracovat nové pojetí věcných práv.¹⁴³ Práce na novém občanském kodexu, respektive na jeho věcně právní kapitole, byly poznamenány střetem dvou do jisté míry protichůdných tendencí – tj. pokusem vybudovat nové socialistické právo založené na ideologických poučkách a sovětských právních zdrojích a snahou vypracovat kvalitní legislativní text, který by nebyl zcela odtržený od společensko-hospodářské reality, v té době ještě silně ovládané soukromým sektorem (a vlastnictvím), spolu se zachováním určité kontinuity kontinentální právní tradice. Sám Knapp ostatně ve svých pamětech ocenil pomoc svého kolegy a mentora profesora Jana Krčmáře, který se snažil mírnit

¹³⁹ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 102

¹⁴⁰ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 39

¹⁴¹ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 533

¹⁴² Tamtéž, 519.

¹⁴³ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 39

nejradikálnější hlasy některých členů subkomise (včetně tehdy mladého a zapáleného reformátora Knappa), aby zbytečně nedocházelo k samoučelnému reformování funkčních institutů občanského práva.¹⁴⁴ Dle Knappa se tak subkomise sice inspirovala sovětskými zdroji, nicméně se neomezila jen na jejich pouhé přepisování, ale pokoušela se o vytváření vlastních závěrů. I z toho důvodu tak byl střední občanský zákoník dle Knappa poměrně funkční a zdařilý produkt raného socialistického zákonodárství.¹⁴⁵ Knappovo tvrzení částečně potvrzuje i skutečnost, že velká novela č. 509/1991 Sb., která kompletně zreformovala čistě socialistický občanský zákoník z roku 1964 na kodex použitelný v podmínkách demokratického tržního státu, často vycházela při znovuzavádění v té době již zaniklých (římsko) právních institutů právě z úpravy ze středního občanského zákoníku.¹⁴⁶ Bylo tak dáno zejména obdobnými podmínkami, byť v reverzních pozicích. Zatímco střední občanský zákoník upravoval právní rámce státního hospodářství přecházející od tržního k centrálně plánovanému hospodářství, novela z roku 1991 vznikla přesně v opačné situaci.

Subkomise pro věcné právo tak dlouho řešila, jak celou problematiku pojmout. Jeden z radikálnějších názorů, projevený Věrou Kizlinkovou (autorkou dobového komentáře ke střednímu občanskému zákoníku), pravil, že centrálním pojmem celého systému věcných práv je vlastnictví, přičemž vše ostatní je buď jeho omezením či výkonem. Navrhovala tak do nového kodexu vložit pouze ustanovení o vlastnictví a držbě.¹⁴⁷ Byť tento radikální návrh nakonec přijat nebyl, skutečně se subkomise z větší části zabývala tím, jak v kodexu upravit vlastnické právo, zda přijmout teze o vlastnické soustavě a úpravě nového a dominantního typu individuálního vlastnického práva – osobního vlastnictví. Byť tedy střední občanský zákoník stále upravoval relativně komplexně věcná práva, preference vlastnického práva je při pohledu na práci rekodifikačního týmu zcela zřejmá. Jen samotná úvodní koncepční debata tzv. politické komise (které se účastnili i zástupci dělnického lidu) je z poměrně velké části věnována právě typizaci vlastnictví a jen okrajově držbě či jiným věcným právům.¹⁴⁸

Střední občanský zákoník tak nakonec obsahoval ve své třetí části (ustanovení § 100 až 210) poměrně širokou úpravu věcných práv, která zabírala téměř jednu pětinu celého kodexu. Třetí část je následně rozdělena do čtyř hlav, které odděleně upravují vždy jednu skupinu

¹⁴⁴ KNAPP, Viktor. *Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektrum, 1998, s. 121

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 122

¹⁴⁶ MELZER, Filip a Petr TÉGL. *Podnájem v novém občanském právu*. Bulletin advokacie. Praha: ČAK, 2022, 2022(5), s. 22

¹⁴⁷ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. *Právníková dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století*. Praha: Auditorium, 2014, s. 42-44

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 47-54

věcných práv. Jednotlivé hlavy (věcně právní instituty) budou v následujících podkapitolách podrobněji rozebrány.

2.1.1 Právo vlastnické

Byť je tato hlava sedmá (§ 100-154) občanského zákoníku z roku 1950 nazvána pouze jako „právo vlastnické“, ve skutečnosti hlava sedmá upravuje tři věcná práva, jenž jsou všechna velice úzce spjata – tj. vlastnické právo, spoluvlastnictví a držba. Zaměříme se krátce nejprve na první z nich, tj. na vlastnické právo.

Střední občanský zákoník rozdělil po vzoru Ústavy 9. května vlastnictví na dvě kategorie, socialistické vlastnictví a soukromé vlastnictví. Preferované socialistické vlastnictví dělí kodex následně na dvě kolektivní formy vlastnictví, tj. státní a družstevní. Byť zákoník přímo neuváděl vlastnictví osobní jako socialistický typ vlastnictví, je zřejmé, že se jednalo o jediný preferovaný individuální typ vlastnictví. A to na rozdíl od nesocialistického soukromého vlastnictví, které ale zákoník ještě poměrně extenzivně upravoval, zejména s ohledem na doznívající a v té době již tvrdě potlačované soukromé tržní hospodářství.¹⁴⁹

Úprava vlastnického práva ve středním občanském zákoníku tak byla aplikovatelná jak na socialistické osobní vlastnictví, tak i na (tehdejší terminologií) buržoazní soukromé vlastnictví. Ustanovení § 100 až 104 středního občanského zákoníku rozdělovaly typy vlastnictví dle výše uvedeného klíče, přičemž následující ustanovení § 105 definovalo osobní vlastnictví. Jednalo se fakticky o jinou formulaci obecné definice osobního vlastnictví dle ustanovení § 158 odst. 2 Ústavy 9. května, která osobní vlastnictví, zde nazývané osobní majetek, definovala nepřímou takto:

*Osobní majetek občanů je nedotknutelný. Toto ustanovení se týká zejména předmětů domácí a osobní spotřeby, rodinných domků a úspor nabytých prací, jakož i dědického práva na ně.*¹⁵⁰

Ustanovení § 104 středního občanského zákoníku v daném případě pouze změnilo formulaci, kdy přímo definovalo osobní vlastnictví následovně:

¹⁴⁹ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 2, s. 103

¹⁵⁰ Ústava ČSR z roku 1948, § 158 odst. 2

*V osobním vlastnictví jsou především předměty domácí a osobní spotřeby, rodinné domky a úspory nabyté prací (osobní majetek). Osobní majetek je nedotknutelný.*¹⁵¹

Následující ustanovení § 105 k soukromému vlastnictví pouze uvádělo, že se řídí stejnými ustanoveními jako osobní či socialistické (sic) vlastnictví, pokud ze zákona neplyne, že se na něj daná ustanovení nevztahují. Následující ustanovení § 107 až 132 dále upravovala poměrně standardním způsobem vlastnické právo včetně jeho obsahu dle analytické definice vlastnického práva, dále pak způsoby jeho nabytí a pozbytí.¹⁵² Speciální pozornost si zaslouží ustanovení § 110, které upravovalo vlastnické poměry k půdě, které měly být založeny na zásadě „půda patří těm, kdož na ní pracují“. Tato zásada vycházela z předúnorového proklamačního Hradeckého zemědělského programu z dubna 1947, kterým se tehdejší komunisty řízené ministerstvo zemědělství snažilo položit základy nových poměrů v zemědělské oblasti včetně dořešení otázek vlastnictví zemědělské půdy a vyvlastnění vlastníků půdy nad 50 ha.¹⁵³ Praktickým výsledkem tohoto programu byl pak poúnorový zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, který výše uvedené heslo prvně kodifikoval. Byť tedy měla být otázka vlastnictví půdy řízena dle uvedeného hesla, v praxi nadále zůstávala půda jednotlivců v režimu soukromého vlastnictví, jelikož půda nespádala do přípustných předmětů v osobním vlastnictví.¹⁵⁴ Vzdor ideologickým proklamacím tak nadále soukromé vlastnictví sehrávalo i v otázce vlastnictví pozemků klíčovou roli.

Dále střední občanský zákoník v nadepsané části v ustanoveních § 133 až 142 upravoval poměry spoluvlastnictví.¹⁵⁵ S ohledem na skutečnost, že část kodexu věnovaná vlastnickému právu upravovala režim osobního a soukromého vlastnictví, jedná se o poměrně standardní úpravu spoluvlastnického práva¹⁵⁶ nepříliš odlišnou například od úpravy spoluvlastnictví v občanském zákoníku z roku 1964 po novelizaci z roku 1991.¹⁵⁷ Výjimkou jsou pouze dílčí ustanovení o preferenci socialistického vlastníka (subjekt socialistického vlastnictví, tj. stát či družstvo) při hlasování o hospodaření s věcí, kdy měl jeho hlas rozhodující roli¹⁵⁸ či jeho preference při dělení věci s nárokem na přednostní kompenzaci¹⁵⁹. Otázky spoluvlastnictví

¹⁵¹ OZ 1950, § 105

¹⁵² OZ 1950, § 106-132

¹⁵³ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 82

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 555-556

¹⁵⁵ OZ 1950, § 133-142

¹⁵⁶ KRÁLÍK, Michal. Podílové spoluvlastnictví v občanském zákoníku. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2011, s. 4-5

¹⁵⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1992 až 2013, §136-142

¹⁵⁸ OZ 1950, §135

¹⁵⁹ OZ 1950, §140

manželů upravoval zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, jelikož v rámci právníké dvouletky došlo po sovětském vzoru¹⁶⁰ k vyčlenění rodinného práva ze struktury občanského práva.¹⁶¹

Ustanovení § 143 až 154 upravovala držbu, byť v značně omezené podobě. Již při tvorbě zákoníku zaznívaly názory, že by měla být úprava držby opuštěna, byť se nakonec podařilo společným úsilím členů komise Knappa a Krčmáře úpravu držby zachovat.¹⁶² Nicméně pohled na držbu jako na jakýsi zbytečný přežitek starých právních poměrů nadále přetrvával, což dokazuje i Knappův text k úpravě držby ze soudobé učebnice občanského práva z roku 1950, kdy uvádí, že „otázku držby nepovažuje za zvlášť důležitou“.¹⁶³

Hlavní změny v oblasti úpravy držby spočívaly v nemožnosti vydržet majetek v socialistickém vlastnictví (respektive v socialistickém kolektivním vlastnictví) jednatelce, přičemž opačný přístup byl pochopitelně v důsledku preference socialistického vlastníka možný. Přesto však nemohly socialističtí vlastníci vydržovat od sebe navzájem. Dále pak došlo k pevnému stanovení vydržecí doby u movitých věcí na 3 roky a u nemovitých 10 let, přičemž v českých částech republiky tak došlo k ukončení třicetileté vydržecí doby (na Slovensku v té době dokonce platila ještě feudální dvaatřicetiletá vydržecí doba).¹⁶⁴

Zároveň pak došlo k celkovému zjednodušení práva držby, kdy došlo k opuštění tradičního dělení na držby na pravou a nepravou, poctivou a nepoctivou, pořádnou a nepořádnou. Nadále mělo občanské právo rozlišovat pouze mezi držbou oprávněnou a neoprávněnou, přičemž oprávněnost držby se posuzovala podle dobré víry držitele, že mu věc či právo náleží. Střední občanský zákoník tak fakticky držbu posuzoval jako jedno z majetkových oprávnění vlastníka, které ale zároveň mohlo existovat i nezávisle na vlastníkovi, tj. držitel mohl mít k věci právě toto jedno majetkové oprávnění (držbu). Kdo věc ovládal, ale nenakládal s ní jako s vlastní, tak byl pouhým detentorem. Zjednodušený přístup k držbě odrážel původní snahy některých autorů kodexu o její kompletní eliminaci. Sám Knapp při přípravných pracích uváděl, že byť on sám s odstraněním držby nesouhlasil (což mírně rozporuje jeho následné teze o její nedůležitosti, viz výše), okleštění držby si žádala tzv. vyšší

¹⁶⁰ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 37

¹⁶¹ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 19

¹⁶² BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právníká dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 41, 63

¹⁶³ KNAPP, Viktor, Zinovij Isaakovič ŠKUNDIN a Karel PETRŽELKA. K otázkám nového občanského práva. Praha: Orbis, 1950, s. 30-32

¹⁶⁴ PETR, Bohuslav. Vydržení v českém právu. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 36–37

místa pro její nesrozumitelnost běžnému občanovi.¹⁶⁵ Zachováno tak bylo pouze to nejnütnější bez nadbytečných přesahů a komplexnosti.¹⁶⁶ Zároveň bylo umožněno, aby byla vydržena i práva, ovšem pouze ta, která umožňovala trvalý či opětovný výkon, tj. zejména pak měla být vydržována práva, která následně konstituovala věcná břemena.¹⁶⁷

2.1.2 Vlastnictví k stavbě a právo stavby

Dále střední občanský zákoník upravoval v hlavě osmé jedno z věcných práv k věci cizí, a to právo stavby v ustanoveních § 155 až 165. Tento oddíl (respektive hlava osmá) byl nazván „Vlastnictví k stavbě a právo stavby“ a nahrazoval v té době teprve nedávno přijatý zákon č. 88/1947 Sb., o právu stavby, jehož úpravou se inspirovali i tvůrci současného občanského zákoníku.¹⁶⁸ Tento zákon tak platil pouhé tři roky, než byl nahrazen právě úpravou ze středního občanského zákoníku. Někteří autoři, jako například Jan Bárta, ovšem uvádějí, že fakticky nedošlo k přímému zrušení tohoto zákona, a proto je dle jeho názoru tato úprava nadále platná.¹⁶⁹ Tento názor o dvou režimech práva stavby, tj. dle zákona z roku 1947 a dle současného platného občanského zákoníku, ovšem většinová právní veřejnost neuznává, což ostatně plyne i z komentáře k platnému občanskému zákoníku, který píše pouze o úpravě z roku 2012.¹⁷⁰ Je sice pravdou, že v přechodných ustanoveních středního občanského zákoníku není zákon o právu stavby z roku 1947 explicitně jmenován mezi zrušenými právními předpisy¹⁷¹, nicméně lze dovodit, že ustanovení § 568 odst. 1 jej zneplatnilo, když zrušilo všechna dosavadní ustanovení o věcech upravených tímto občanským zákoníkem.¹⁷² Zajímavostí ze současné doby pak je skutečnost, že loni (2023) Poslanecká sněmovna České republiky schválila zákon č. 276/2023 Sb., o zrušení obsoletních právních předpisů, které dle navrhovatelů zákona již nemají právní účinky, přičemž jedním ze zákonů, který byl s účinností od 1. 1. 2014 bez dalšího zrušen, je i zákon o právu stavby z roku 1947 (v seznamu zákonů, jež

¹⁶⁵ BLÁHOVÁ, I., BLÁŽEK, L., KUKLÍK, J., ŠOUŠA, J. a kol. Právnícká dvouletka. Rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014. s. 64.

¹⁶⁶ PETR, Bohuslav. Vydržení v českém právu. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, s. 38

¹⁶⁷ ČAPEK, K. Občanský zákoník. 3. vydání. Praha: Orbis, 1956, s. 144

¹⁶⁸ SPÁČIL, Jiří, KRÁLÍK, Michal a kol. Občanský zákoník III. Věcná práva (§ 976–1474). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 1096

¹⁶⁹ BARTA, Jan. K právu stavby vzniklému podle předpisů platných před současným občanským zákoníkem. Správní právo: odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva. 2003, roč. 36, č. 4, s. 224-225

¹⁷⁰ SPÁČIL, Jiří, KRÁLÍK, Michal a kol. Občanský zákoník III. Věcná práva (§ 976–1474). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 1095

¹⁷¹ OZ 1950, § 568 odst. 2

¹⁷² OZ 1950, § 568 odst. 1

byly zrušeny zaujímá 2547. místo).¹⁷³ Lze tak dovodit, že tento zákon nebyl až do přijetí zmíněného nového zákona č. 276/2023 Sb. nikdy právoplatně zrušen.

Oddíl středního občanského zákoníku o vlastnictví ke stavbě a právu stavby, tj. § 155, zrušil superficiální zásadu, čímž oddělil stavbu od půdy. Bylo tak učiněno především z toho důvodu, aby mohla nově zřízená zemědělská družstva hospodařit na půdě a stavět na ní, i když tato půda vnesená družstevníky do družstva nadále setrvala v jejich soukromém vlastnictví.¹⁷⁴ Samotná úprava práva stavby pak ve své zkrácené podobě přiblížila právo stavby veřejnoprávnímu režimu, přičemž mohlo vzniknout buď ze zákona na základě správního rozhodnutí či ze smlouvy. Smluvní vznik práva stavby byl ale vázán na souhlas okresního národního výboru.¹⁷⁵ Úprava práva stavby byla přesto ve světle občanského zákoníku z roku 1811 i svébytného zákona o právu stavby z roku 1947 kusá.

2.1.3 Věcná břemena

Jak již bylo uvedeno dříve, střední občanský zákoník z roku 1950 poprvé v československém občanském právu zavedl pojem věcných břemen, čímž spojil do té doby užívané instituty služebností a reálných břemen.¹⁷⁶ Důvodová zpráva k hlavě deváté středního občanského zákoníku (§ 166-167) uvádí, že toto starší dělení bylo ryze formalistické a učebnicové bez jakéhokoliv hospodářského a sociálního odůvodnění, načež lze předpokládat, že význam těchto institutů značně poklesne s ohledem na opuštění individuálního vlastnictví půdy ve prospěch kolektivního obhospodařování. Nadto bylo najisto postaveno, že institut věcných břemen je právním institutem zcela novým, plně nahrazujícím dřívější služebnosti a reálná břemena.¹⁷⁷ Z textace důvodové zprávy tak zcela evidentně vyplývá snaha tehdejších zákonodárců se plně oprostít od dřívější právní úpravy. Svou roli při opuštění dříve užívaných názvů sehrál i ideologický odpor k samotnému pojmu „služebnost“, jakožto k pozůstatku feudalismu (srov. Knappův odpor k pojmu „panství“).¹⁷⁸

Úvodní ustanovení § 166 charakterizovalo věcná břemena jako omezení vlastníka věci ve prospěch někoho dalšího, přičemž vlastník je povinen něco trpět či se zdržet či něco činit.

¹⁷³ Zákon č. 276/2023 Sb., o zrušení obsoletních právních předpisů

¹⁷⁴ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 555

¹⁷⁵ SPÁČIL, Jiří, KRÁLÍK, Michal a kol. Občanský zákoník III. Věcná práva (§ 976–1474). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2021, s. 1096

¹⁷⁶ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 18-19

¹⁷⁷ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1950. Sněmovní tisk č. 509. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_07.htm

¹⁷⁸ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právníková dvouletka: rekonstrukce právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 65

Zde lze dovodit, že věcná břemena byla ve skutečnosti pouze kombinací dřívějších služebností a reálných břemen, když pasivní příkazy (trpět či se zdržet) byly obsahem služebností, oproti tomu aktivní konání bylo obsahem reálných břemen. Obdobné podobnosti s dřívějšími právními instituty lze spatřit i v dělení věcných břemen dle ustanovení § 167 na in rem či in personam, přičemž první odpovídá charakteristice služebností, oproti druhým služebnostem.

Střední občanský zákoník v případě věcných břemen spojených s nemovitými věcmi nijak zvláště neupravoval jednotlivé typy těchto věcných břemen, nýbrž jejich obsah ponechával na smluvní volnosti či na právních předpisech. Jako příklad věcných břemen pojících se k nemovitosti vznikajících ze zákona lze uvést např. zřizování denních světelných a rádiových návěstidel dle zákona č. 47/1956 Sb., o civilním letectví (vlastník/uživatel pozemku musel strpět jejich zřízení na své nemovitosti) či zákona č. 135/1961 Sb., který zakládal povinnost vlastníka/uživatele pozemku strpět zřízení plynovodu na své nemovitosti.¹⁷⁹

Věcná břemena působící in personam střední občanský zákoník ale dále dělil na právo poživací, užívací a výměnek. Lze dovodit, že tak bylo učiněno z toho důvodu, jelikož tvůrci kodexu považovali tato věcná břemena (fakticky služebnosti) za praktičtější než věcná břemena pojící se k nemovitým věcem, zejména pak pozemkům, když na přístě mělo být vlastnictví pozemků s postupujícím nástupem socialismu stále více a více omezováno.¹⁸⁰ Ostatně již v roce 1955 uvedl Viktor Knapp, že by tato (již tak stručná) část zákoníku zasloužila větší redukci vzhledem k prudkému nárůstu obhospodařování půdy zemědělskými družstvy.¹⁸¹

Při pracích na kodexu dokonce velká část kodifikátorů uvažovala o spojení práva poživacího a užívacího do jednoho jediného práva, jelikož jejich rozdíly neměly být zcela srozumitelné běžnému lidu.¹⁸² Nakonec bylo ale dělení zachováno.

Poživací právo dávalo poživateli právo věc užívat a zároveň mít výnos na cizí věci, kdežto právo užívací umožňovalo uživateli věc užívat a nad to i získat výnos na ní pouze v mezích vlastní potřeby. Výnos z práva užívacího tak byl opětovně omezen obdobně jako bylo vlastnictví věci omezeno pouze na potřebu vlastníka (a jeho rodiny).¹⁸³ Toto omezení bylo zdůrazněno i nadpisem části zákoníku věnované užívacímu právu, kdy byla ustanovení věnující

¹⁷⁹ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 22-23

¹⁸⁰ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 80-81

¹⁸¹ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 387

¹⁸² BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 58

¹⁸³ OZ 1950, § 172-180

se tomuto institutu nadepsána jako „Užívání k vlastní potřebě“.¹⁸⁴ Ekonomickou významnost práva užívacího pak navíc umocnilo vložení ustanovení § 177 o užívání bytu.

Posledním upraveným věcným břemenem byl tzv. výměnek, jenž tak byl poprvé v československém právu uceleně upraven § 181 až 185. Tento institut se přitom těšil zejména ještě v českých krajích značné oblibě¹⁸⁵, a to navzdory snaze prvorepublikových reformistů o jeho nahrazení moderním důchodovým systémem.¹⁸⁶ I komunisté se snažili tento institut omezit, především proto, aby kvůli své oblibě na českém venkově nezpomaloval další vývoj socialismus ve venkovských oblastech.¹⁸⁷ Z těchto důvodů bylo zřízení výměnku omezeno na případy, kdy byl zřízen pro bývalého vlastníka zemědělské nemovitosti při jejím postoupení na nového vlastníka. Výměnek jako takový se skládal z oprávnění vznikajících z ostatních věcných břemen, přičemž ve sporech bylo užíváno výkladu ustanovení práv, ze kterých výměnek vycházel.¹⁸⁸ Pro úplnost dodávám, že úprava výměnku byla opuštěna s přijetím občanského zákoníku z roku 1964¹⁸⁹ a opětovně zavedena až s přijetím nového občanského zákoníku z roku 2012.¹⁹⁰

Úprava věcných břemen ve středním občanském zákoníku opustila podmínku jejich účinnosti až zápisem do veřejné knihy. Povinnost skutečnost zapsat stále trvala, nicméně již nepodmiňovala účinnost takového práva.¹⁹¹

2.1.4 Právo zástavní a zadržovací

Posledními věcnými právy, které střední občanský zákoník upravoval, bylo právo zástavní a právo zadržovací, a to v hlavě desáté (§ 188-210). Nejprve se zaměříme na právo zástavní.

Byť obsah tohoto práva odpovídal zhruba moderní právní úpravě, dle Knappa mělo právo sloužit především pro zajištění pohledávek státních peněžních ústavů, kdy dlužníkem měli být zejména organizace vykazující ekonomickou činnost, přičemž toto právo mělo

¹⁸⁴ OZ 1950, § 175-177

¹⁸⁵ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 20-21

¹⁸⁶ HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014). 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, s. 1234

¹⁸⁷ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 389

¹⁸⁸ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 20-21

¹⁸⁹ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-04-28]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

¹⁹⁰ OZ 2014, § 2707 až 2715

¹⁹¹ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 24

postupně ustupovat do pozadí.¹⁹² Zástavní právo muselo být v případě věcí nemovitých následně vyznačeno v pozemkové či železniční knize, případně u věcí takto nezapsaných bylo nutné smlouvu uložit u soudu. Účinnost zápisem však nebyla podmíněna.¹⁹³ U movitých věcí postačilo odevzdání věci věřiteli.¹⁹⁴ Uplatnění zástavního práva však bylo omezeno u věcí v socialistickém vlastnictví, kdy tak bylo možné pouze v rámci obvyklého hospodaření či pokud tak stanovovaly svébytné zákony.¹⁹⁵ Zástavní právo bylo následně děleno podle způsobu vzniku jako smluvní, exekuční či zákonné.¹⁹⁶ Výkon zástavního práva při neuhrazení splatné pohledávky podléhal dvěma režimům. Pokud se chtěl běžný věřitel (míněno občan) uspokojit na předmětu zástavy, musel si nejprve prostřednictvím žaloby opatřit exekuční titul. V privilegovaném režimu dle ustanovení § 198 a 199 pak bylo uspokojení bez titulu umožněno věřitelům zapsaným v podnikovém rejstříku (předchůdce dnešního obchodního rejstříku)¹⁹⁷, tj. národním a státním podnikům či družstvům.¹⁹⁸ Nadto umožňoval střední občanský zákoník i vznik nadzástavního práva (dnešní podzástavní právo)¹⁹⁹, kdy mohl věřitel pohledávku zajištěnou zástavou dále zastavit svému (nad)věřiteli.²⁰⁰

Posledním věcným právem, které střední občanský zákoník obsahoval, bylo právo zadržovací v ustanoveních § 205 až 210, ale i v některých dalších ustanoveních. Bylo tak dáno, jelikož kodex kromě obecných případů zadržovacího práva znal i některé další případy, které byly specifické pro určité věřitele, tj. pro pronajímatele nemovitosti, provozovatele ubytovacích zařízení či opět pro subjekty zapsané v podnikovém rejstříku. Pronajímatelé tak mohli dle § 229 zadržet věci nájemníků, kteří řádně neplatili nájemné. Specifickým případem pak byli provozovatelé ubytovacích podniků (hotely, ubytovny), kteří mohli dle § 432 zadržet věci k zajištění pohledávky na hostovi, který nezaplatil za své ubytování či stravování.²⁰¹ Subjekty zapsané v podnikovém rejstříku mohly zadržet pouze peníze, cenné papíry či jiné movité věci, které u sebe měly z vůle dlužníka. Tento případ tak dopadal především na peněžní ústavy, které

¹⁹² KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 401

¹⁹³ OZ 1950, § 190

¹⁹⁴ OZ 1950, § 191

¹⁹⁵ OZ 1950, § 104

¹⁹⁶ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 404

¹⁹⁷ Zákon č. 100/1950 Sb., o podnikovém rejstříku

¹⁹⁸ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 411

¹⁹⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 181

²⁰⁰ OZ 1950, § 203 až 204

²⁰¹ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 418

měly zadržovací právo vůči finančním prostředkům, jež u nich dlužník prve složil. K věcem, jež nebyly finančními prostředky a které dlužník takovým osobám dobrovolně odevzdal, mohlo být právo zadržovací uplatněno, až pokud byla úředně zjištěna dlužníková platební neschopnost.²⁰²

Z výše uvedeného popisu věcných práv upravených středním občanským zákoníkem tak lze dovodit, že tento kodex ještě upravoval většinu věcných práv, byť ve zdeformované a zredukované podobě. Z komentářů, důvodové zprávy a učebnic občanského práva, ale i z celkové textace příslušných ustanovení ale vyplývá, že hlavními znaky této právní úpravy byla snaha o značnou úspornost, tj. pokud možno tyto stále funkční a přetrvávající právní instituty zachovat, ale omezit na nutné funkční minimum. Tato redukce šla ruku v ruce s ideologickým pokřivením těchto práv tak, aby sloužila primárně ke kolektivnímu omezování vlastnického práva na úkor individuálních omezení. Zástavní právo, jakož i práva věcných břemen, měla primárně sloužit státním subjektům (bankám, podnikům, orgánům veřejné správy), přičemž omezení ve prospěch jednotlivce bylo spíše upozaděno (snad jen s výjimkou zadržovacího práva). Tyto instituty tak měly být obdobně jako například soukromé vlastnictví prozatím ponechány v praxi, a to především z důvodu stále přetrvávajících prvků tržního hospodářství a souvisejících vlastnických vztahů v éře teprve začínajícího přechodu k socialismu. Jak ostatně vyplývá z výše uvedených poznámek Viktora Knappa, do budoucna se počítalo s jejich postupným ústupem do pozadí až faktickou eliminací, čemuž ostatně měly napomáhat i restriktivnější prvky právní úpravy jako v případě výměnku. Sám Viktor Knapp později označoval právní úpravu ze středního občanského zákoníku za pokus upravit občanské právo podle potřeb Ústavy 9. května při zachování toho, co bylo považováno za použitelné a užitečné.²⁰³

Pokud navážu na svou tezi z počátku druhé kapitoly, střední občanský zákoník nadále rozlišoval majetková práva na vlastnické právo, práva věcná a relativní práva, ale byť věcná práva omezil, nadále uznával jejich existenci a místo v systematice občanského práva i občanského zákoníku.

Úprava ve středním občanském zákoníku tak měla sloužit jen jako jakési přechodné řešení, které mělo v nutné míře upravovat věcná práva, ale zároveň je mělo připravovat na postupnou vyřazení z platného práva. Ostatně o to se českoslovenští právníci pokusili na počátku šedesátých let při přípravě radikálního občanského zákoníku z roku 1964 pod tehdy

²⁰² Tamtéž, s. 418

²⁰³ KNAPP, Viktor. Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy. Praha: Prospektrum, 1998, s. 122

všeobecně přijímanou tezí, že Československo konečně dosáhlo socialismu, předposledního stádia vývoje před nástupem komunismu.

2.2. Věcná práva po rekonstrukcích z roku 1964

Po přijetí Ústavy z roku 1960 došla komunistická strana a českoslovenští socialističtí právníci k názoru, že vzhledem k oficiálně proklamovanému dosažení socialismu přestalo dosavadní občanské právo vyhovovat stupni společenského vývoje. Mezi lety 1960 až 1963 proto došlo k rozsáhlé rekonstrukci občanského práva, která jej ještě více oddálila římskoprávní tradici.

Rekonstrukce rozdělila již tak roztržitěné občanské právo do dalších tří kodexů. Pomineme-li nový zákon o rodině (z. 93/1963 Sb.) a zákoník práce (z. 65/1965 Sb.), československé občanské právo se nově kromě občanského zákoníku (z. 40/1964 Sb.) skládalo z dalších dvou zákoníků, kterými byly hospodářský zákoník (z. 109/1964 Sb.) upravující hospodářské vztahy a závazky a zákoník mezinárodního obchodu (z. 101/1963 Sb.). Napříště měly občanský zákoník, hospodářský zákoník a zákoník mezinárodního obchodu jako jeden celek tvořit základ občanského práva v zemi.²⁰⁴

Pro účely této práce je zejména zajímavý zákoník mezinárodního obchodu, který měl upravovat majetkové vztahy mezi československými podniky a zahraničními společnostmi při mezinárodním obchodu bez ohledu na jejich společenské či státní zřízení.²⁰⁵ Tento zákoník reflektoval skutečnost, že československé hospodářství včetně jeho právní úpravy bylo odlišné od jiných států, ať již socialistických, tak především kapitalistických. Mezi zahraničními společnostmi z Východního či Západního bloku nečinil zákoník žádných rozdílů. Z tohoto důvodu tento zákoník obsahoval poměrně tradiční úpravu jak závazkových vztahů, tak i věcných práv, jelikož v oblasti mezinárodního obchodu k jejich eliminaci nedošlo.²⁰⁶ Zákoník měl zároveň upravovat situace, kdy si smluvní strany (československý podnik a zahraniční společnost) ujednaly, že se jejich právní vztah bude řídit československým právem, přičemž v takovém případě byla aplikovaná úprava z tohoto kodexu, nikoliv z občanského zákoníku, který pro takové případy nebyl vhodný, jelikož absentoval veškeré potřebné instituty k takovému použití potřebné.²⁰⁷ Nauka o věcných právech tak byla v československém zákoníku nadále zachována, byť její širší úpravu bylo možné nalézt pouze v zákoníku

²⁰⁴ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 524-525

²⁰⁵ Zákoník mezinárodního obchodu, § 1

²⁰⁶ Důvodová zpráva k Zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963. Sněmovní tisk č. 149. [online]. [cit. 2023-05-30]. Dostupné z:

https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0149_12.htm

²⁰⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 683-684

mezinárodního obchodu. Pro zjednodušení se dá říci, že zatímco hospodářský zákoník upravoval vnitrostátní ekonomickou činnost, zákoník mezinárodního obchodu měl upravovat zahraniční ekonomickou činnost.

Ústava z roku 1960 již napevno ukotvila v československém právu novou koncepci vlastnické soustavy, kterou rozdělila do té doby nejasně upravené vlastnické právo do dvou hlavních kategorií – vlastnictví kolektivní (státní a družstevní) a individuální (osobní a soukromé). Zároveň zavedla i další dvojí dělení, kdy na jedné straně stálo podporované a preferované socialistické vlastnictví (státní, družstevní a osobní) a potlačované, byť z praktických důvodů nadále omezeně tolerované soukromé vlastnictví. Ze socialistické Ústavy vycházející občanský zákoník z roku 1964 pevně zakotvil osobní vlastnictví jako hlavní socialistický (individuální) typ vlastnictví, jehož materií na poměry jinak relativně stručného občanského kodexu široce a propracovaně upravoval²⁰⁸. Oproti tomu soukromé vlastnictví bylo stručně a restriktivně upraveno až na samotném konci kodexu v Závěrečných ustanoveních.²⁰⁹

Občanský zákoník z roku 1964 ve svém původním znění tak v otázce úpravy věcných práv zcela jasně preferoval vlastnické právo (osobní vlastnictví) a na něj navázané spoluvlastnictví jako jediné důležité právo věcné dle tradiční definice, přičemž byl fakticky nucen stručně zmínit i soukromé vlastnictví. Ostatní věcná práva, tj. Knappovou terminologií „takzvaná věcná práva“ nebyla považována za skutečná věcná práva, ale za jakousi historickou odnož závazků, jak již bylo uvedeno dříve. Kratochvíl dokonce v roce 1965 uváděl, že takzvaná věcná práva nejsou v zákoníku vůbec upravena, ale pouze je vymezuje v naprosto nezbytné míře.²¹⁰ Pokud bychom ale na kodex aplikovali dnešní (a tradiční) nauku o věcných právech, upravoval by kodex z roku 1964 ve svém původním znění následující věcná práva:

- a) Věcná práva k věci vlastní:
 - i. vlastnické právo – osobní vlastnictví (§ 125-135), spoluvlastnictví (§ 136-151) a omezené soukromé vlastnictví (§ 489-493);
- b) Věcná práva k věci cizí:
 - i. specifický případ zadržovacího práva (§ 278);
 - ii. zástavní právo (§ 495 odst. 1,2, § 506);
 - iii. věcná břemena (§ 495 odst. 3, § 506).

²⁰⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 125-135

²⁰⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 489-493

²¹⁰ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 678

Výše uvedená omezená úprava věcných práv (s výjimkou vlastnického práva) trvala až do roku 1982, kdy došlo k přijetí stěžejní novely (z. 131/1982 Sb.), která napravila nejhorší excesy občanského zákoníku a pokusila se jej více adaptovat na autentickou společenskou realitu. Nově tak došlo k návratu úpravy držby či věcných břemen, v tehdejší terminologii „práv odpovídajícím věcným právům“, přičemž zejména úprava věcných břemen byla harmonizována s novými instituty jako bylo osobní užívání pozemku²¹¹. Jak ostatně uvádí důvodová zpráva k novele, úprava věcných břemen byla do zákoníku opětovně vložena z důvodu společenské poptávky po tomto institutu, který byl odstraněn v důsledku dřívějšího úzkého pojetí uplatnitelnosti věcných břemen, čímž vznikla v té době již nežádoucí mezera v zákoně. Zároveň důvodová zpráva upozorňuje, že institut byl do zákoníku zařazen i díky svému novému obsahu,²¹² což komentář k dané novele vysvětluje novou spotřební povahou věcných břemen odlišných od dřívějších věcných břemen ze středního občanského zákoníku.²¹³ Od roku 1983 tak občanský zákoník z roku 1964 upravoval věcná práva následovně:

- a) Věcná práva k věci vlastní:
 - i. vlastnické právo – osobní vlastnictví (§ 125-135), držba (§ 135a), spoluvlastnictví (§ 136-151) a omezené soukromé vlastnictví (§ 489-493);
- b) Věcná práva k věci cizí:
 - i. specifický případ zadržovacího práva (§ 278);
 - ii. zástavní právo (§ 495 odst. 1,2, § 506);
 - iii. věcná břemena (§ 135b-135c).

V této podobě již byla věcná práva v občanském zákoníku upravena až do konce roku 1991, tj. do změn způsobených pádem komunistického režimu v Československu. Lze tedy uvést, že novelizovaná verze občanského zákoníku z roku 1964 dělila majetková práva na věcná práva a závazková práva, přičemž ale stěžejní roli mělo stále dominantní (osobní) vlastnické právo.

Jak již bylo uvedeno výše, úpravu věcných práv v tradičnějším smyslu obsahoval i zákoník mezinárodního obchodu, který v ustanovení § 20 vyjmenoval věcná práva jako

²¹¹ Osobní užívání byl socialistický právní institut podobný nájmu, který upravoval občanský zákoník z roku 1964 (§ 152-221). Fakticky tento institut nahrazoval vlastnictví nemovitých věcí, především pak zakázané individuální půdy (pozemků), přičemž osoby měly půdu v osobní užívání. Do osobního užívání byly národními výbory přidělovány například byty, obytné prostory či pozemky. (srov. ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 2429-2431)

²¹² Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-05-31]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

²¹³ ČEŠKA, Zdeněk, JOZEF KABÁT, JOSEF ONDŘEJ, JIŘÍ ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 435

vlastnické právo, zástavní právo, podzástavní právo a zadržovací právo, přičemž ale obsahoval i úpravu držby.²¹⁴ Tento kodex upravoval věcná práva následovně:

- a) Věcná práva k věci vlastní:
 - i. vlastnické právo (zákoník neobsahoval jeho přímou úpravu, ale na více místech se o něm zmiňoval), držba (§ 95-99)
- b) Věcná práva k věci cizí:
 - i. zadržovací právo (§ 185-190);
 - ii. zástavní právo (§ 158-179);
 - iii. podzástavní právo (§ 180-184).

Vzhledem k praktické povaze zákoníku, který byl určen pro využití v mezinárodních obchodních stycích, byla věcná práva k věci cizí upravena především jako způsoby zajištění závazků a jako taková neměla vlastní systematický oddíl, ale byla zařazena mezi ustanovení o závazkových vztazích.²¹⁵

Podrobným rozbořem úpravy věcných práv v občanském zákoníku z roku 1964 včetně úprav dle novelizace z roku 1982 a socialistických právních institutů substituujících některá věcná práva, jakož i úpravě věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu se věnují následující tři kapitoly práce.

²¹⁴ Zákoník mezinárodního obchodu, § 20

²¹⁵ Zákoník mezinárodního obchodu, § 100-275

3. Věcná práva v občanském zákoníku z roku 1964

S přijetím socialistické Ústavy z roku 1960, která proslula svou úvodní tezí o vítězství socialismu v Československu²¹⁶, dochází (kromě změny názvu státu) k další rekodifikaci občanského práva. Domnělý příchod nové dějinné éry na cestě ke komunismu si vyžádal přehodnocení stávající právní úpravy po vzoru teze Klementa Gottwalda před první rekodifikací v rámci právníkové dvouletky, jenž při debatě s delegací sjezdu československých právníků v Lánech 24. 9. 1949 prohlásil, že „Právníci kdysi ušili botu a chtěli, aby noha rostla podle ní. V právu je jistě dosti těch „starých bot“. Život šel přes dvě světové války, přes několik revolucí, ale staré právo zůstávalo, leč život si nakonec prosadí své. Nechceme, aby se noha přizpůsobovala botě, ale naopak. Nové právo musí však „pasovat“, aby nebylo možností pro libovolný výklad“²¹⁷. Po pouhých 10 letech od první rekodifikace tak „bota opět přestala pasovat“ a bylo zapotřebí československé občanské právo přizpůsobit tehdy všeobecně přijímané tezi o vítězství socialismu. Střední občanský zákoník byl považován za zdařilé dílo pro počáteční etapu budování socialismu v Československu, v době proklamace výhry socialismu byl ale již považován za nevhodnou brzdu dalšího revolučního společenského vývoje.²¹⁸ Za nevhodné bylo považováno i nedůsledné dělení vlastnických typů neodpovídající ústavně zakotvené vlastnické soustavě.²¹⁹

Ústava z roku 1960 dále rozpracovala koncepci vlastnické soustavy, která byla v hrubých konturách načrtnuta již v Ústavě z roku 1948. Zatímco v případě Ústavy 9. května se jednalo spíše o obecné představy jednotlivých typů vlastnictví, které měly postupně provést reformu vlastnictví v lidově demokratickém Československu, Ústava z roku 1960 vlastnickou soustavu brala jako „fait accompli“, tj. pevně zakotvenou společenskou realitu, která v nově deklarovaném socialistickém Československu reálně existuje. Ústavně právní základy vlastnické soustavy, a tudíž i celkové koncepce vlastnictví, tak byly pevně ústavně stanoveny právě v textu Ústavy z roku 1960.²²⁰ Přijetí Ústavy z roku 1960 však nelze omezovat jen na pouhé politické proklamace o vybudování socialismu doprovázené změnou názvu státu. Na ústavně právní rovině dle názoru tehdejších právních vědců skutečně došlo ke změně politického, ale i společenského zřízení, které přivedlo lidově demokratické Československo

²¹⁶ Ústava ČSSR z roku 1960, Prohlášení, Článek I

²¹⁷ GOTTWALD, Klement. Za socialistický stát, za socialistické právo. Ministerstvo informací a osvěty, Jednota československých právníků, Praha 1950, s. 152

²¹⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 9

²¹⁹ Tamtéž, s. 13

²²⁰ ZDOBINSKÝ, Stanislav a Stanislav MATOUŠEK. Státní právo ČSSR: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult. Praha: Panorama, 1985, s. 95-103

z přechodného historického období lidové demokracie do vyšší historické epochy dobudovaného socialismu.²²¹ Tato změna byla realizována v nejvyšších sférách práva právě přijetím socialistické Ústavy z roku 1960, jakožto základního dokumentu, který dle slov tehdejších odborníků na ústavní právo vyjadřoval v podobě hlavního zákona státu „*myšlenky a představy o uspořádání základů celé naší společnosti a státu*“²²².

Úkolem československých právníků pak bylo podle vzoru socialistické Ústavy z roku 1960 stručná ustanovení o vlastnické soustavě (a jiných problematikách) převést skrze novou právní úpravu na zákonné (podústavní) rovině do praktického života. Tímto nástrojem, který měl nové představy o uspořádání celé společnosti převést do každodenního života československých občanů, měl být zejména pak nový občanský zákoník.

Již v červnu 1960, tedy před zahájením prací na novém občanském kodexu, kritizoval jeden z budoucích autorů nového občanského zákoníku (z roku 1964) náměstek ministra spravedlnosti Dr. Zdeněk Kratochvíl předchozí právní úpravu za zcela nedostatečnou, plnou nevyhovujících klasických právních forem. Nauka o osobní spotřebě občanů a navazujícím osobním vlastnictvím byla podle něj ve středním občanském zákoníku nevhodně přehlížena²²³, přičemž existenci a právní úpravu věcných práv považoval za teoreticky pochybnou.²²⁴ Speciálně věcná břemena pak měla být na příště zcela vypuštěna z budoucího občanského kodexu, jelikož „ztratila význam“, když do budoucna by stačilo je upravit pomocí závazkových práv.²²⁵

Ostatně, čistě z teoretického hlediska dávaly ve své době Kratochvílovy úvahy smysl. Dávala-li Ústava z roku 1960 vlastnické právo do centra celé občanskoprávní materie, nezbyvalo pro ostatní věcná práva (jejichž význam na rovině právně teoretické z logiky věci zcela upadl) v zákoníku místo. Jejich význam se smrškl do roviny podružných právních institutů, které není třeba pro svou marginalnost dále teoreticky rozpracovávat.

Práce na velké rekodifikaci oficiálně začalo usnesení Ústředního výboru KSČ z 8. prosince 1960, které uložilo rekodifikátorům přizpůsobit nové občanské právo perspektivám vývoje socialistické společnosti.²²⁶ Občanský zákoník z roku 1964 tak měl faktickým i symbolickým vyvrcholením prací na novém systému socialistického občanského práva, jež

²²¹ JIČÍNSKÝ, Zdeněk a Pavel LEVIT. Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad. Praha: SNPL, 1961, s. 5-8

²²² Tamtéž, s. 9

²²³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Majetková práva občanů vznikající ve sféře osobní spotřeby. Socialistická zákonnost. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSSR, 28.06.1960, 8(5), s. 291

²²⁴ Tamtéž, s. 300

²²⁵ Tamtéž

²²⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Služby v občanském právu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 6

bylo založeno primárně na tezí marxismu-leninismu, namísto římského práva. Občanské právo mělo být kodexem spotřebně-výrobních vztahů, které měly v první řadě uspokojovat potřeby občanů prostřednictvím státu. Vše, od vlastnictví po závazková práva, bylo této tezi podřízeno. Osobní vlastnictví tak sice mělo uspokojovat osobní potřebu občana, jeho zdrojem však mohla být pouze práce pro celek či přerozdělování z celku, který občan pomáhal budovat.²²⁷ Obdobně došlo k přetvoření závazků na služby a občanskou výpomoc. Napříště již neměl občan uzavírat smlouvy o dílo či o koupi, ale měla mu být poskytnuta služba ze strany státu, který měl v podmínkách centrálně-plánovaného znárodněného hospodářství za úplatu pro občana zhotovit na zakázku věc²²⁸ či jí převést do jeho vlastnictví k jeho užívání.²²⁹ Ostatní závazky, které státní hospodářství nezvládalo zajistit (tj. nezvládlo uspokojit potřeby občana) spadaly pod institut občanské výpomoci. Pokud jeden občan druhému opravil střechu, vystupoval zde v první řadě jako člen společnosti, který pomáhá budovat společnost. Ostatně i tehdejší právní učebnice hovořili o možnosti drobného peněžitého plnění, ale spíše dávaly do popředí své utopické vize, ve kterých jeden občan opravil druhému kolo, za což byl odměněn protiplněním v podobě opravy dveří, či jiné odpovídají proti(vý)pomoci.²³⁰

Navzdory nadšeným proklamacím a utopickým představám autorů byla reálná hospodářská a společenská situace odlišná. Nový občanský zákoník z roku 1964 tak měl být zákoníkem pro realitu dobudovaného socialismu, která ale ve skutečnosti neexistovala. Z toho důvodu tak celá řada nových právních institutů včetně závazků nahrazujících „služeb“ a „občanské výpomoci“ narážela v praxi na zcela odlišnou společenskou realitu, než pro kterou byl zákoník psán, byť teoreticky vycházel z dosažených výsledků socialismu uvedených v Ústavě z roku 1960.²³¹

Občanský zákoník z roku 1964 byl charakterizován svým úzkým pojetím, jakožto kodexu upravujícího především spotřební právo, přičemž řada jeho ustanovení měla pouhý ideologický charakter.²³² Kromě pevného ideologického ukotvení zákoníku měli jeho tvůrci záměr občanské právo laicizovat, aby bylo více srozumitelné a praktické pro obyčejného občana. Mimo nové názvosloví, kdy klasické právní termíny nahradily nové lidovější termíny, měl nový zákoník více přiblížit úpravu každodennímu životu, při stanovení pevných

²²⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 211

²²⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Služby v občanském právu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 137

²²⁹ Tamtéž, s. 133-134

²³⁰ Tamtéž, s. 225

²³¹ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 562-567

²³² DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 1. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2016, s. 89-90

ideologických mantinelů, od kterých se společnost neměla odvracet. Z věcných práv tak bylo podrobně upraveno pouze vlastnické právo ve formě osobního vlastnictví, a to bez jakékoliv zmínky o jeho řazení pod věcná práva k věci vlastní. I soudobé učebnice mluví obsáhle o osobním vlastnictví, ale o věcných právech se zmiňují pouze ve vztahu k jiným věcným právům než k vlastnickému.

Ostatně již v roce 1962 nastínil Kratochvíl pro odborné periodikum právnické veřejnosti v časopisu Právník ve své stati s názvem *Předmět a systém socialistického práva občanského postoj připravovaného občanského zákoníku*, když se v textu článku ztotožnil s názorem Viktora Knapp z Knappovy monografie *Předmět a systém československého socialistického práva občanského* z roku 1959. Kratochvíl (a potažmo občanský zákoník z roku 1964) tak po Knappově vzoru²³³ zcela odmítal dělení práv na věcná a závazková či na absolutní a relativní. Hlavním účelem kodexu tak zůstala úprava spotřebitelských vztahů občanů a jejich potřeb.²³⁴

Výše uvedené záměry tvůrců občanského zákoníku v zásadě shrnul během schůze Národního shromáždění z 26. února 1964 při přijímání kodexu tehdejší ministr spravedlnosti doc. JUDr. Alois Neuman, jenž na adresu srozumitelnosti a každodenní praktičnosti zákoníku uvedl následující: „*Nový občanský zákoník naproti tomu umožňuje konkrétní přístup k řešení jednotlivých otázek denního života. Proto se vládní návrh v připomínkovém řízení setkal s živým ohlasem. Pracující dobře chápali, o co v nové úpravě jde, jakou problematiku řeší a jaký je její smysl. Zatímco dřívější ustanovení např. o smlouvě o dílo nebyla a nemohla být srozumitelná tomu, kdo neměl speciální vzdělání, nová ustanovení o zakázkových službách pro svou věcnost byla všude přijímána se zájmem a pochopením. A to má skutečně prvořadý význam. Neboť občanského zákoníku nebudou v praxi používat jen právníci, ale především sami pracující. Srozumitelnost zákonů je proto v našich podmínkách politickou nutností. Zajišťuje, aby lid mohl podle těchto zákonů sám vládnout.*“²³⁵

Nový srozumitelnější kodex tak opustil údajně nepoužívané a přežitě instituty věcných práv a do samotného popředí postavil osobní vlastnictví. Kromě vlastnického práva a jeho

²³³ Mírně paradoxně pak působí Knappovo tvrzení z jeho paměti (srov. KNAPP, Viktor. *Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy*. Praha: Prospektrum, 1998, 255 s.), ve kterém kodifikátorům občanského zákoníku z roku 1964 vyčítá jejich přílišnou ideologickou horlivost. Snad ještě paradoxněji pak vyznívá jeho obvinění, že se tehdejší civilisté vždy rozhodli danou právní otázku upravit přesně opačně, než jim na jejich dotazy poradil. Z tvrzení Kratochvíla přitom vyplývá, že Knappovo ideologické zapálení a odmítání římskoprávních tradic (včetně věcných práv a negace dělení na absolutní a relativní práva) z let padesátých jim posloužilo jako hlavní východisko při přípravě nového kodexu. Z textů Knappových učebnic z let šedesátých i sedmdesátých je přitom evidentní, že ještě v této době na svých ideologických názorech setrval.

²³⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Předmět a systém socialistického práva občanského*. Právník – Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1.1962, 101(1), s. 42.

²³⁵ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-05-31]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024004.htm>

spoluvlastnické formy upravoval občanský zákoník z roku 1964 ještě v omezené míře **zástavní právo, zadržovací právo** a velice omezeně se věnoval i **věcným břemenům**.

Zároveň se zákoník pokoušel nahradit některé ideologicky nevyhovující instituty novými socialistickými alternativami. Nejvýznačnější s těchto alternativ bylo beze sporu osobní užívání pozemků, které nahradilo nepřipustné vlastnictví k pozemkům. Dalším z těchto nových socialistických institutů bylo i tzv. omezení převodu nemovitosti, které se pokusilo nahradit fakticky neexistující smluvní zástavní právo.²³⁶

Navzdory tvrzením a přáním ideologicky nadšených autorů občanského zákoníku z roku 1964 o reflektování nové socialistické reality do právní úpravy začalo být záhy zřejmé, že nový kodex je značně odpoutaný od reality skutečné. V průběhu šedesátých a sedmdesátých let došlo k všeobecnému společenskému přijetí faktu, že urychlená cesta ke komunismu byla nahrazena přijetím teze o vybudování reálného socialismu, tj. stavu, kdy stát sice již dosáhl stádia socialismu (*socialismus je v zemi skutečností*), nicméně vývoj ke komunismu je stále ještě dlouhodobě nedosažitelný.²³⁷

Byť zůstal občanský zákoník z roku 1964 ve své původní koncepci akcentující neexistenci věcných práv nezměněný až do pádu marxisticko-leninského režimu na konci osmdesátých let (novelizace z let 1982 tuto tezi nikdy plně neodmítla), začala právnická obec s příchodem liberalizační vlny pražského jara v letech 1967 až 1968 diskutovat nad udržitelností a správností této koncepce. Uvolňování poměrů, jakož i postupný mírný odklon od striktně vytyčených linií marxisticko-leninské ideologie zapříčinilo, že celá řada tehdejších právníků začala zpochybňovat radikální odklon od římskoprávní tradice, jakož i kompletní odmítnutí existence věcných práv, kodifikované před pouhými čtyřmi lety. Příspěvků do diskuze o nedostatecích radikálního občanského zákoníku, jakož i návrhů na sjednání urychlené nápravy (s velkým akcentem na opuštění některých věcně právních substitutů ve prospěch obnovení alespoň omezených věcných práv) byla celá řada, z nichž některé uvádím níže.

V roce 1968 si tak čtenáři časopisu Právník mohli v sekci *Z vědeckého života* přečíst shrnutí z obhajoby dizertační práce doc. dr. Josefa Eliáše, CSc. s názvem *Společensko-ekonomické základy občanského práva* z 27. května 1968, které se mimo jiné účastnil i Viktor Knapp jako předseda komise),²³⁸ který ve své práci sice obhajoval marxisticko-leninskou nauku o právu, nicméně poměrně rázně kritizoval její aplikaci v občanském zákoníku z roku 1964.

²³⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 220

²³⁷ ŠOLC, Miroslav. *Stručný slovník teorie a praxe výstavby strany*. Praha: Svoboda, 1983, s. 161

²³⁸ Obhajoba doktorské práce doc. dr. Josefa Eliáše, CSc.: „Společensko-ekonomické základy občanského práva“ Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1968, 107(11), s. 994-1000.

Eliáš trefně poznamenal, že tvůrci zákoníku obsahem kodexu fakticky předběhli svou dobu, když uvedli v život instituty a nástroje, pro které nebyla společnost ještě připravena, přičemž opomněli kodifikovat mnohá ustanovení potřebná pro běžný život občana.²³⁹ Tehdy ještě relativně nový zákoník označil za „*rámcový zákoník nedávající odpověď na řadu otázek vznikajících při řešení konkrétních právních vztahů, takže je soudní praxe řeší pomocí základních zásad; snadno by mohla vzniknout situace obdobná jakémusi obyčejovému právu, což marxistická věda o státu a právu ze zásady odmítá*“²⁴⁰. Eliášovu poznámku můžeme považovat za obzvláště trefnou, když právě například neexistence ustanovení upravujících věcné právo držby vedly soudy, ale i jurisprudence k nutnosti dovozovat existenci a pravidla držby právě skrze základní zásady občanského zákoníku²⁴¹ (viz dále v práci).

Eliáš dále ve své práci i v rámci obhajoby kritizoval odstranění (majetkových) věcných práv z kodexu a prosazoval jejich návrat, byť podmíněný harmonizací se zásadami socialistického právního systému, ale při zachování jejich významu, který ostatně dle Eliáše ve společnosti nadále zůstával.²⁴² Nejružnější uživateli instituty do jisté míry nahrazující věcná práva pak Eliáš označil za „*naprosto nevyhovující (...) spleť nejrozmanitějších uživatelských práv vzniklých spíše voluntaristicky než reálnou potřebou socialistické společnosti*“²⁴³. Změnu názorů právnických odborníků pak dokazuje i fakt, že obhajoba práce (jakož i závěry samotné práce) se setkala s kladným ohlasem přítomných členů komise čítajících kromě Viktora Knappa, i prof. dr. Valéra Fábryho či akademika Štefana Lubyho.²⁴⁴

Jeden z nejkritičtějších názorů na celkovou koncepci občanského zákoníku pak vyjádřil právník Dr. Antonín Kanda ve svém článku také pro časopis Právník s provokativním názvem *Co s občanským zákoníkem*²⁴⁵, ve kterém si dovilil velice otevřeně kritizovat vícero aspektů Kratochvílova radikálního kodexu, přičemž poměrně ostře uvedl, že „*občanský zákoník naděje v něj kladené nesplnil, nesplní a nebude plnit (jelikož), nevyjadřuje ani socialistickou skutečnost, ani se nesoustřeďuje na úpravu živých vztahů, k nimž každodenně dochází, ani nepřispívá k rozvoji naší společnosti*“²⁴⁶. Kanda dále kritizuje i odstranění věcných práv a jejich

²³⁹ Tamtéž, s. 994

²⁴⁰ Tamtéž, s. 994-995

²⁴¹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 299-300

²⁴² Obhajoba doktorské práce doc. dr. Josefa Eliáše, CSc.: „Společensko-ekonomické základy občanského práva“ Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1968, 107(11), s. 995-996

²⁴³ Tamtéž, s. 996

²⁴⁴ Tamtéž, s. 999

²⁴⁵ KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 683-690

²⁴⁶ Tamtéž, s. 687

nahrazení (dle jeho názoru) nefunkčními věcně právními substituty.²⁴⁷ Závěrem celého článku kritizujícího tehdy platný zákoník Kanda vyslovil tezi, že by bylo vhodné celý zákoník podrobit revizi, která by ale vyžadovala otevřenou výměnu názorů oprostěnou od předpojatosti.²⁴⁸

Kromě výše uvedených kritik celkové koncepce občanského zákoníku se pak na stránkách časopisu Právník objevovaly i nejrůznější návrhy na modifikaci relativně mladé právní úpravy z první poloviny šedesátých let, jejichž autoři toužily československé socialistické právo přiblížit liberalizačním ekonomickým myšlenkám pražského jara reformního ekonomy Oty Šika²⁴⁹ při zachování konceptů socialistické vlastnické soustavy. Za všechny jmenujme článek Josefa Fialy a Jiřího Švestky s názvem „*Nová hospodářská soustava a některé základní právní aspekty vztahu státu a socialistických podniků*“²⁵⁰, který v Právniku vyšel v roce 1968. V tomto článku oba autoři navrhují zachování vlastnické soustavy s modifikací, která by uzákonila existenci podnikového vlastnictví, tj. samostatného typu socialistického vlastnictví podniků (národních podniků, podniků státního obchodu, podniků zahraničního obchodu apod.). Tento nový podtyp socialistického vlastnictví by umožňoval podnikům vlastnit výrobní prostředky bez nutnosti odvozovat jejich vlastnictví od státního vlastnictví, tj. tyto předměty by byly vyjmuty ze státního socialistického vlastnictví a svěřeny napříště přímo podnikům.²⁵¹ Autoři pak uvádí, že toto samostatné podnikové vlastnictví by neznamenovalo rezignaci na státní kontrolu nad nakládáním s těmito předměty s poukázáním na zachování existence centrálně řízeného socialistického hospodářství podmiňujícího stálou kontrolu či spíše dohled nad těmito částečně samostatnými podniky. Fiala se Švestkou si pak od této právně-ekonomické reformy slibovali zvýšení ekonomického výkonu modifikovaného hospodářství socialistického Československa.²⁵²

Výše uvedené pokusy právní vědy bohužel neměly šanci ovlivnit zavedenou právní úpravu se všemi jejími nedostatky. Navzdory četným diskuzím a návrhům ukončila sovětská invaze ze srpna 1968 a následná normalizace veškeré debaty nad koncepční změnou československého socialistického práva. Nadále však v průběhu sedmdesátých let bylo ale především v praxi zřejmé, že právní úprava v zákoníku je v mnoha případech značně nedostatečná, omezená a pro praxi nepoužitelná.²⁵³ Ostatně, ani v dobách tvrdé normalizace

²⁴⁷ Tamtéž, s. 688

²⁴⁸ Tamtéž, s. 689

²⁴⁹ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 334

²⁵⁰ FIALA, Josef a JIŘÍ ŠVESTKA. Nová hospodářská soustava a některé základní právní aspekty vztahu státu a socialistických podniků. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1968, 107(2), s. 99-115

²⁵¹ Tamtéž, s. 111-114

²⁵² Tamtéž, s. 112-113

²⁵³ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 522-523

neustávala z řad právních vědců kritika celkově nedomyšlené koncepce občanského zákoníku, a to například ve formě článku Marty Knappové pro časopis Právník, která dobu vzniku občanského zákoníku označila za „(doby) latentních revizionistických tendencí (...) anticipujících dosažený stav ekonomického apolitického vývoje, což (zákoník) někdy vede k nedomyšleným ustanovením“²⁵⁴. Autorka dále v článku kritizuje opuštění věcně právních institutů, zejména pak věcných břemen, přičemž nemožnost zřízení smluvního věcného práva považuje za velký nedostatek zákoníku, který v praxi i v osobním životě působí komplikace. Jejich znovuzavedení pak považuje za slučitelné se socialistickým charakterem společenských vztahů v tehdejší společnosti.²⁵⁵ Knappová závěrem článku vyslovila názor, že byť si není vědoma, že by se plánovala příprava zcela nového občanského zákoníku, „*náměty k dílčím úpravám se však na základě dosavadních zkušeností s aplikací občanského zákoníku již vyskytly*“²⁵⁶.

Z těchto důvodů byla do roku 1982 vypracována novela zákoníku, která byla provedena přijetím zákona č. 131/1982 Sb. (účinná od 1.1.1983). Tato novela přiblížila zákoník skutečné ekonomické i sociální realitě, přičemž důvodová zpráva na mnoha místech píše o „společenské poptávce“ po znovuzavedení mnoha do té doby neexistujících institutů. Novela do zákoníku znovuzavedla či rozšířila i oblast věcných práv. Od roku 1983 tak občanský zákoník obsahoval novou funkční úpravu věcných břemen a dále nově omezeně upravoval i opomíjenou držbu. Zajímavá ovšem je skutečnost, že byť nově byla věcná práva poprvé od přijetí kodexu funkčně upravena, text zákona tento pojem nikde výslovně neužívá.

Jak ostatně ilustruje přijetí novely z roku 1982, přístup československého socialistické občanského práva nebyl k otázce věcných práv jednotný a prošel poměrně zajímavým vývojem. Zatímco v letech těsně před a po přijetí kodexu byli socialističtí právníci přesvědčeni, že majetková práva se dělí primárně na vlastnické právo a závazková práva při určité toleranci existence podkategorie závazkových práv v podobě takzvaných věcných práv, s postupem času a postupným opouštěním ideologických pouček došla socialistická právní věda k návratu ke klasickému dělení majetkových práv na věcná (byť při stále preferenci vlastnického práva) a závazková. Tato postupná evoluce myšlení československých socialistických právníků je zřejmá při porovnání učebnic z let šedesátých a sedmdesátých s učebnicemi z let osmdesátých. Zatímco Kratochvíl v roce 1965 existenci věcných práv kategoricky odmítá²⁵⁷, což následně

²⁵⁴ KNAPPOVÁ, Marta. Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1972, 111(12), s. 1058

²⁵⁵ Tamtéž, s. 1067-1068

²⁵⁶ Tamtéž, s. 1069

²⁵⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 678-679

ještě v roce 1974 potvrzuje i Knapp s odkazem na své vlastní práce k tématu²⁵⁸, v roce 1987 již sám Knapp tvrdí, že dlouho sporná otázka existence věcných práv byla vyřešena s tím, že věcná práva jako samostatná kategorie skutečně existují.²⁵⁹ Diametrálně odlišná je celá nauka o věcných právech, kterým je ve starších učebnicích věnovaná pouhá krátká zmínka (pověštinou kritická), zatímco učebnice z roku 1987 obsahuje rozsáhlý výklad včetně kvalitně zpracovaného pojednání o dělení věcných práv a jejich pojmových znacích, která by (s lehkou nadsázkou řečeno) obstála i jako moderní učební pomůcka při výuce o problematice věcných práv.

Následující kapitola se bude podrobně věnovat jednotlivým věcným právům, tak jak byly upraveny v občanském zákoníku z roku 1964. S ohledem na rozsáhlou analýzu osobního vlastnictví v mé diplomové práci si dovoluji výklad věnovaný osobnímu vlastnictví pojmut stručnější formou. Jednotlivá věcná práva budou v daných podkapitolách jim věnovaným rozebrána ve svém původním znění a v příslušných případech bude rozebrána i právní úprava po novelizaci z roku 1982.

Tato kapitola bude pojednávat pouze o věcných právech, která byla upravena v občanském zákoníku, přičemž samostatná kapitola (část čtvrtá práce) bude vyhrazena pro socialistické právní substituty věcných práv, které měly tato práva nahradit v praxi. S ohledem na zaměření práce je více než vhodné jim věnovat samostatnou kapitolu. Speciální pozornost bude věnována omezení převodu nemovitosti, které má svým obsahem blízko zástavnímu právu, a byť nebyla tato socialistická právní konstrukce ve své době považována za věcné právo, je vhodné a přínosné jej rozebrat, i snad jako příklad pokusu socialistické právní vědy vymýšlet alternativy existujících, ale ideologicky nevyhovujících právních institutů. Ostatně, i v případě věcných břemen, která nemohla v letech 1964 až 1982 být zřízena na základě dohody (smlouvy), bylo možné uzavřít za pomoci obecných ustanovení o inominátních smlouvách dle § 51 závazkový vztah o obdobném obsahu. S ohledem na skutečnost, že se jednalo pouze o využití obecných právních předpisů, nebude tomuto typu smluv věnována samostatná podkapitola, ale pouze zmínka v podkapitole věnující se věcným břemenům. Oproti tomu si svou pozornost (a vlastní podkapitolu) zaslouží institut osobního užívání, který stál na pomezí práv věcných a závazkových²⁶⁰, a fakticky některá věcná práva k věci cizí upravoval.

²⁵⁸ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 134-135

²⁵⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 179

²⁶⁰ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 560

3.1. Osobní a soukromé vlastnictví

Občanský zákoník z roku 1964 upravoval vlastnické právo ve dvou jeho typech, tj. upravoval osobní vlastnictví a soukromé vlastnictví.

Československé občanské právo s přijetím Ústavy z roku 1960 pevně zakotvilo do svých struktur tzv. vlastnickou soustavu, která dělila privilegované socialistické vlastnictví do tří forem, z nichž jedinou individuální formou se socialistickým charakterem bylo osobní vlastnictví. Soukromé vlastnictví jako druhá existující forma individuálního vlastnictví nemělo socialistické charakteristiky, a jako takové bylo potlačováno a pouze v nezbytných mezích tolerováno ze strany tehdejšího práva.²⁶¹

Ostatně i ochrana obou typů vlastnictví byla odlišná. Zatímco osobní vlastnictví bylo chráněno Ústavou z roku 1960, konkrétně čl. 10 odst. 1²⁶², soukromé vlastnictví této ochrany nepožívalo. Tato ústavní ochrana nebyla pouze deklaratorní, nýbrž měla skutečný význam, který se stal základem pro zvýšenou ochranu osobního vlastnictví blíže upravenou v občanském zákoníku.

Právě osobní vlastnictví bylo postaveno do popředí celého kodexu, který tak byl především vystavěn na právní úpravě řešení osobních potřeb občanů a v zásadě se omezil na úpravu osobní spotřeby a vztahů z ní vznikajících.²⁶³ Složitá nauka o věcných právech si tak v kodexu nenašla své místo.

3.1.1 Osobní vlastnictví

Občanský zákoník z roku 1964 upravoval osobní vlastnictví ve své části druhé s názvem *Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví*, přičemž první hlava (§123-124) s názvem *Socialistické společenské vlastnictví a uspokojování potřeb občanů* upravovala obecnou otázku zajišťování potřeb občanů. Věci, jež měly sloužit k uspokojování osobních potřeb občanů, byly ponechány buď ve společenském vlastnictví (měly sloužit všem), nebo měly být přenechány jednotlivcům (občanům²⁶⁴) v jejich osobním vlastnictví.²⁶⁵ Pro úplnost uvádím, že § 124 se zabýval nehmotným uspokojováním potřeb občanů ve formě poskytování

²⁶¹ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 360-361

²⁶² Ústava z roku 1960, Článek 10 odst. 1: „Osobní vlastnictví občanů k spotřebním předmětům, zejména k předmětům osobní a domácí potřeby, rodinným domkům, jakož i k úsporám nabytým prací je nedotknutelné.“

²⁶³ Důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník

²⁶⁴ Občanský zákoník z roku 1964 snad z důvodu své snahy o zlidovění a větší srozumitelnost textu neprávnické veřejnosti používá termínu „občan“ ve smyslu dnešní „fyzické osoby“. Pokud bude v textu práce či zákona dále užívání pojmu „občan“ bez dalšího, je tím míněna fyzická osoba. Blíže srov. např. KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 214, 219

²⁶⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 123-124

předmětů společenského užívání (rekreace, kultura, zdravotnictví). Hlavní úprava osobního vlastnictví se nacházela v hlavě druhé (§ 125-135) s výmluvným názvem *Osobní vlastnictví*.

Občanský zákoník z roku 1964 rozvedl a ukotvil v občanském právu nauku o osobním vlastnictví včetně popisů jeho pojmových znaků. Socialistický charakter osobního vlastnictví vycházel z jeho tří základních znaků, které byly propsány i do daných ustanovení občanského zákoníku.

Prvním z těchto znaků byla nerozlučitelnost osobního vlastnictví se socialistickým společenským vlastnictvím. Tato charakteristika byla pojata již v prvním odstavci § 125, který uváděl, že zdrojem osobního vlastnictví je práce občana ve prospěch společnosti. Občan nemohl nabýt osobní vlastnictví jinak než svou prací pro společnost, jelikož dle tehdejších ideologických pouček měl jednotlivec i jeho osobní majetek růst ruku v ruce s rozvojem společnosti a celospolečenského majetku. Z tohoto důvodu soudobá právní věda dovozovala, že osobní vlastnictví nemůže existovat v kapitalistické společnosti, ve které je jedinec vykořisťován a nemůže se tedy podílet na růstu celospolečenského blaha.²⁶⁶

Druhým ze znaků osobního vlastnictví byl jeho pracovní původ. Občan měl napříště získat předměty do osobního vlastnictví zejména svou prací (pro celek), čímž mělo být zabráněno vykořisťování člověka člověkem a přivlastňování výsledků cizí práce.²⁶⁷ Toto kritérium upravoval, jak již zmíněný § 125 odst. 1, ale i § 126 ve své první větě, která stanovovala, že v osobním vlastnictví občana jsou především příjmy a úspory z práce a sociálního zabezpečení.²⁶⁸ Zde je vhodné poznamenat, že i příjmy ze sociálního zabezpečení (či další potřeby zajišťované státem včetně léčiv) byly považovány za prostředky nabyté prací, jelikož je občan získával od státu přerzdělováním z celostátních fondů, do kterých přispěl svou prací pro celek.²⁶⁹ Tento druhý pojmový znak, tj. pracovní původ osobního vlastnictví byl dlouhodobě považován za problematický, jelikož socialistické právo připouštělo i jiné způsoby, jak nabýt předmět do osobního vlastnictví než skrze práci (či sekundárně koupí předmětu skrze prostředky nabyté prací).²⁷⁰ Z tohoto důvodu obsahovalo výše zmíněné ustanovení slovo „především“, čímž vznikl prostor pro další možné původy předmětů v osobním vlastnictví, jako byly darování, dědění, výherní vkladní knížka či zákonné úroky. Tyto nepracovní způsoby

²⁶⁶ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné* 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 208-209

²⁶⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné* 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 209

²⁶⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 126 odst. 1

²⁶⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné* 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 211

²⁷⁰ KUKLÍK, Jan. *Vývoj československého práva 1945-1989*. Praha: Linde, 2009, s. 548-549

(původy) nabytí vlastnictví byly považovány za přípustné, pokud nebyly v rozporu s pravidly socialistické morálky a soužití.²⁷¹

Třetím charakteristickým znakem osobního vlastnictví byl jeho spotřební charakter, tj. občan mohl vlastnit věci pouze pro svou hmotnou a osobní potřebu, případně pro potřebu své rodiny. Tato charakteristika byla uzákoněna ustanovení § 126, přičemž z ní vyplývala i nemožnost vlastnit v osobním vlastnictví výrobní prostředky, které nesloužily k uspokojování osobních potřeb, ale uspokojování potřeb tržních.²⁷² Tento pojmový znak byl bezpodmínečný a stal se zdrojem mnoha z dnešního pohledu kuriózních debat a právních konstrukcí. Za všechny uvedme příklad s osobním automobilem občana, který jej koupil za své úspory, jež si vydělal svou prací pro celek ve státním podniku. Pokud takový občan používal vůz ke své osobní potřebě (jízda do práce, na nákup, dovolená atd.), splňoval třetí podmínky osobního vlastnictví a jako takový měl vůz v osobním vlastnictví. Pokud by se ovšem občan rozhodl vůz používat k provozování vlastní taxislužby za úplatu, nesplňoval by zmíněnou třetí podmínku. V takovém případě by vůz přestal být věcí osobní potřeby a stal by se výrobním prostředkem. Takový automobil by se rázem stal předmětem soukromého vlastnictví.²⁷³

Kromě nutnosti vyloučit soukromé vlastnění výrobních prostředků jednotlivci sloužily podmínky spotřebního charakteru předmětů osobního vlastnictví k omezení nadměrného nerovnostářského vlastnění předmětů. Občan směl vlastnit pouze to, co potřeboval ke své potřebě, čímž mu bylo zamezeno v nadměrném vlastnění předmětů.

Občanský zákoník z roku 1964 věrný svému cíli přiblížit právo společnosti nadto v druhé větě ustanovení § 127 demonstrativně vyjmenoval, že v osobním vlastnictví mohou být zejména věci domácí a osobní potřeby, rodinné domky a rekreační chaty.²⁷⁴ Kromě přímého vymezení rodinných domků (viz níže) je zajímavé i vymezení rekreačních chatek, které začaly být v Československu v šedesátých letech nesmírně populární. Půda oproti tomu zmíněna nebyla, jelikož vlastnění půdy, základního zemědělského výrobního prostředku, bylo považováno za nepřípustné.²⁷⁵ Pro individuální nakládání s půdou byl zřízen institut osobního užívání pozemků, kdy národní výbory znárodněnou státní půdu dávali uživatelům vyměřenou půdu do osobního užívání, čímž se zamezilo ideologickému individuálnímu vlastnictví půdy. Ve spojení se zrušením superficiální zásady středním občanským zákoníkem tak bylo osobní

²⁷¹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 108

²⁷² LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 213

²⁷³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 214

²⁷⁴ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 127

²⁷⁵ KUKLÍK, Jan. Dějiny československého práva 1945-1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 361

užívání půdy jediným povoleným způsobem, jak mohl občan nakládat s pozemky.²⁷⁶ Jedinou další výjimkou bylo velice omezené soukromé vlastnění pozemků některými jednotlivci, kterým například půda zůstala v soukromém vlastnictví, již vlastnili ještě před nástupem komunistického režimu, a po dobu jeho trvání nedošlo ke změně vlastnických poměrů k ní.²⁷⁷

Výše uvedené rodinné domky byly předmětem podrobné úpravy ustanovení § 128, kde byl definovaný rodinný domek způsobilý nabytí v osobním vlastnictví. Rodinný domek v osobním vlastnictví byl restriktivně stanoven jako obytný dům, u něhož aspoň dvě třetiny podlahové plochy všech místností připadají na byty. Dále bylo zavedeno omezení maximálně pěti obytných místností mimo kuchyně. Větší počet obytných místností byl povolen při zachování podlahové plochy těchto místností do 120 m², přičemž z obytných kuchyní se započítávala pouze výměra plochy přes 12 m². Pro účely zákoníku se za rodinné domky považovaly i obytné části zemědělských usedlostí.²⁷⁸ Toto omezení spolu se zákonem zakotveným omezením vlastnit v osobním vlastnictví pouze jeden rodinný domek²⁷⁹, byť ideologicky obhajováno jako hráz proti nadměrnému hromadění nemovitostí a stavbám obřích vil²⁸⁰, ve skutečnosti zřejmě sloužilo k tomu, aby měl stát větší kontrolu nad bytovou situací v zemi.

Občanský zákoník z roku 1964 obsahoval v § 130 do určité míry standardní definici vlastnického práva, přičemž využíval tzv. analytickou definici vlastnického práva jako souboru oprávnění vlastníka předmět vlastnického práva užívat (*ius utendi*), disponovat s ním (*ius disponendi*) a držet jej (*ius possidendi*).²⁸¹ Tato definice vlastnictví zároveň odráží soudobé pokusy socialistických právních teoretiků, zejména Viktora Knappa, vytvořit novou socialistickou definici vlastnictví jako „*právo si v daných společenských podmínkách přisvojit věci svou mocí, tj. mocí nezávislou na současné existenci moci kohokoli jiného v téže věci*“²⁸². Právě společenské podmínky (socialismus a vlastnická soustava) toto právo limitují do podoby osobního vlastnictví upraveného občanským zákoníkem z roku 1964.

Limity osobního vlastnictví kromě povinných podmínek jeho původu a účelu, a v případě rodinného domku i omezení podlahové plochy, občanský zákoník dále stanovil i ve vztahu k majetku, který byl získán z nepoctivých zdrojů (krádeže či úplatkařství, ale i úplata za

²⁷⁶ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 221

²⁷⁷ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 305-306

²⁷⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 128

²⁷⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 129

²⁸⁰ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-06-01]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024005.htm>

²⁸¹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 115, 184

²⁸² LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 183

nepovolenou zastřenou živnostenskou činnost)²⁸³. Takový majetek nebyl dle ustanovení § 125 odst. 2 chráněn jako osobní vlastnictví. Nad to zákon nechránil jako osobní vlastnictví ani věci shromážděné nad míru osobní (rodinné) potřeby dle ustanovení § 130 odst. 2. Tato ustanovení prezentují spolu s ustanovením o možnosti vlastnit pouze jeden rodinný domek příklad výchovné funkce kodexu, který měl lid vést k neporušování zásad socialismu a rovnostářství.²⁸⁴ Z dnešního pohledu běžné omezení vlastnického práva pak od roku 1983 upravoval i nově vložený § 130a, který vymezoval limity vlastnictví ve vztahu k sousedským sporům.²⁸⁵

Občanský zákoník dále upravoval také způsoby nabytí vlastnického práva, které demonstrativně vyjmenoval v ustanovení § 133 a 134. Zajímavý je i druhý odstavec ustanovení § 134, který praví, že smlouvy o převodu nemovitostí podléhají registraci státním notářstvím, přičemž převod vlastnického práva je podmíněn právě registrací. Toto ustanovení je jedno z nemnoha ustanovení, které se měnilo novelizací z roku 1982, přičemž do textu ustanovení bylo nově explicitně uvedeno, že smlouva o převodu je účinná až v okamžiku registrace. Jednalo se tak z toho důvodu, že v původním znění byl i vznik smlouvy vázán na registraci smlouvy, oproti tomu od roku 1983 byla registrací podmíněna pouze její účinnost.²⁸⁶ Zároveň bylo vloženo ustanovení, podle kterého nebyla účinnost registrace podmíněna v případě převodu nemovitosti z občana do socialistického společenského vlastnictví.²⁸⁷

Z výše uvedeného je zřejmé, že socialistická právní věda v případě občanského zákoníku z roku 1964 s ohledem na odmítnutí tradiční nauky o věcných právech nepohlížela na (osobní) vlastnictví či spíše na vlastnické právo jako na věcné právo, respektive ignorovalo jeho příslušnost k věcným právům. Dané je evidentní i ve světle tehdejších definic vlastnictví – komentář k občanskému zákoníku z roku 1982 uvádí k vlastnickému právu, že se jedná o „*přisvojování užitné hodnoty věci*“²⁸⁸. Zde je vhodné uvést Kratochvílovu tezi z roku 1965, který uvádí, že pro (buržoazní) soukromé vlastnictví je typické přisvojování si věci bez dalšího.²⁸⁹ Povšimněme si rozdílů v přístupu – zatímco osobní vlastník si pouze přisvojoval užitnou hodnotu věci, tj. věc využíval ke svému vlastnímu užitku/potřebě jako předmět své

²⁸³ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 382

²⁸⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 393

²⁸⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 130a

²⁸⁶ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-01]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

²⁸⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 134

²⁸⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 380

²⁸⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 678.

osobní potřeby, soukromý vlastník věc používal bez dalšího (neomezeně) i jako výrobního prostředku.

Ostatně, pokud bychom chtěli na zdeformované vlastnické právo v podobě osobního vlastnictví aplikovat základní pojmové znaky věcných práv, narazíme již v případě podmínky bezprostředního nezprostředkovaného panství nad věcí, kdy restriktivní podmínky nabývání, nakládání i ochrany vlastnictví jsou v přímém rozporu s uvedenou definicí. Právní panství pak socialistická právní věda zavrhuje jako takové pro jeho „otrokářský“ charakter.²⁹⁰ Nad to lze argumentovat tím, že nauka o bezprostředním nezprostředkovaném panství by neobstála vůči odvozenému charakteru osobního vlastnictví, jehož existence byla spjata a odvozena od společného socialistického vlastnictví.

Pro socialistickou právní vědu je typická snaha o vymýšlení a vynalézání nových právních postupů a konstrukcí, ve kterých se v mnoha případech pokoušela o obcházení již existujících římskoprávních institutů. Socialističtí právní vědci se tak pokoušeli definovat vlastnické právo bez nutnosti jej kategorizovat jako věcné právo. O tomto pokusu svědčí i snaha Viktora Knappa přijít s vlastní (výše uvedenou) definicí vlastnického práva, které definoval jako „*právo si v daných společenských podmínkách přisvojit věci svou mocí, tj. mocí nezávislou na současné existenci moci kohokoli jiného v téže věci*“²⁹¹. Knapp následně přišel s pokusem o definici této vlastníkovy moci jako „*zákonem uznané moci, která není závislá na existenci moci kohokoli jiného k téže věci v téže době*“²⁹². Dané ilustruje na příkladu věci, kterou vlastník zapůjčil další osobě, přičemž uvádí, že právo vypůjčitele k této věci by nemohlo existovat bez prvotní moci.²⁹³ Tím Knapp fakticky oklikou opět došel k nauce o věcných právech (tj. neomezená moc nad věcí, která působí erga omnes), byť jinou ideologicky vhodnou argumentací.

Osobní vlastnictví svou preferencí (jako jediné důležité skutečné věcné právo) fakticky přišlo o svůj statut jako věcného práva. Jako jediné skutečně uznávané majetkové právo mimo závazky bylo podrobně upraveno s cílem jeho rozvoj dále podporovat. Oproti tomu ostatní takzvaná věcná práva byla potírána jako přežitek společností, ve kterých přetrvává soukromé vlastnictví v tradičním slova smyslu. Z tohoto důvodu i občanský zákoník se ve své kusé úpravě zbylých věcných práv (věcná břemena, zástavní právo) tyto instituty snažil spíše úplně odstranit

²⁹⁰ KNAPP, Viktor. Předmět a systém československého socialistického práva občanského. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 254

²⁹¹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 183

²⁹² KNAPP, Viktor. Vlastnictví v lidové demokracii: právní úprava vlastnictví v Československé republice. Praha: Orbis, 1952, s. 421

²⁹³ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 295

a zamezit jejich užívání. Ostatně podobný přístup zákoník pojal i k úpravě nežádoucího soukromého vlastnictví.

3.1.2 Soukromé vlastnictví

Občanský zákoník jako druhý typ individuálního, ale nesocialistického vlastnictví upravoval zbylé soukromé vlastnictví. Toto vlastnictví ale nemělo být buržoazním soukromým vlastnictvím, nýbrž pouze zbylou kategorií upravující buď majetkové vztahy, které vznikly ještě před počátkem komunistického režimu, nebo vlastnické vztahy k věcem, které se nedaly podřadit pod osobní vlastnictví.

Typickým zástupcem věcí v soukromém vlastnictví byly právě pozemky, které některým občanům zůstaly navzdory kolektivizaci a vyvlastňování stále v majetku a kvůli nemožnosti vlastnit půdu v režimu osobního vlastnictví, bylo toto vlastnictví považováno za soukromé. Obdobně se přistupovalo i k drobným zemědělským pozemkům, na kterých někteří občané drobně hospodařili. Knapp uvádí, že tento typ soukromého vlastnictví je velice podobný osobnímu vlastnictví, jelikož jejich užívání je ryze spotřebního rázu.²⁹⁴ Byť nebyl tento typ vlastnictví podporován, stát jej dále toleroval.

Dále byly za pozemky v soukromém vlastnictví brány ty kusy půdy, jež byly zemědělci odevzdány Jednotným zemědělským družstvům, a v rámci družstevního hospodaření byly společně užívány.²⁹⁵ Vlastníci k nim sice měli fakticky jakési holé vlastnictví, jejich dispozice však byla naprosto omezena a podřízena družstvům.²⁹⁶

Zároveň byly ve soukromém vlastnictví věci, jež by sice mohly být na rozdíl od pozemků v osobním vlastnictví, ale pro své nespotební využití spadaly do režimu soukromého vlastnictví. Občanský zákoník tak fakticky definoval soukromé vlastnictví negativně jako vlastnictví věcí, které nejsou v osobním vlastnictví.²⁹⁷ Jednalo se typicky o věci, které byly využívány jako výrobní prostředky (již zmíněný osobní vůz využívaný k provozování živnosti taxisužby), byť by měly být užívány jako spotřební předměty. Specifickým případem bylo využívání výrobních prostředků drobnými živnostníky jako byli nejrůznější opraváři či řemeslníci, kteří mohli při ideologicky proklamovaném nevykořisťování jiného (tj. pokud používali vlastní práci) výrobní prostředky, tj. vrtačky, kladiva a jiné pracovní nástroje dále vlastnit. V takovém případě bylo soukromé vlastnictví přípustné, a to i s ohledem na článek 9

²⁹⁴ Tamtéž, s. 304-306

²⁹⁵ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 2, s. 13-14

²⁹⁶ KUKLÍK, Jan. Dějiny československého práva 1945-1989. Praha: Auditorium, 2011, s. 361

²⁹⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 489

Ústavy z roku 1960, která takové drobné živnostnictví v mezích socialismu připouštěla.²⁹⁸ Nad to do soukromého vlastnictví spadaly i rodinné domy, které jednotlivec vlastnil nad rámec jednoho povoleného rodinného domu. Vzhledem k tomu, že jeden rodinný domek plní osobní potřebu jednotlivce po ubytování, každý další dům, byl v režimu soukromého vlastnictví.²⁹⁹ Ani jeden z těchto podtypů soukromého vlastnictví ale nemohl být ztotožňován s tradičním (buržoazním) soukromým vlastnictvím, a to už jen z toho důvodu, že vlastník neměl nad věcmi neomezené panství, nýbrž velice omezený státem potíraný vztah.

Občanský zákoník ve svých nemnoha ustanoveních (§ 489 až 493) sice toto soukromé vlastnické právo chránil před zásahy, nechoval však k němu takovou míru ochrany jako v případě osobního vlastnictví. Nadto zákoník omezoval převod nemovitých věcí. V případě nezastavěných stavebních pozemků je dokonce mohl občan převést pouze na stát či socialistickou organizaci. Výjimkou byl bezplatný převod na některou z úzce vymezených osob (sourozenci, přímí potomci, a od roku 1983 i manželé a manželé sourozenců), který přesto podléhal souhlasu národních výborů.³⁰⁰ V ostatních otázkách se mělo, pokud možno, postupovat dle úpravy obsažené v části věnované osobnímu vlastnictví.³⁰¹

Pro úplnost by bylo vhodné dodat, že v soukromém vlastnictví byly i věci nesocialistických organizací (typicky církve) či zahraničních právnických osob.³⁰²

3.2. Držba

Právo držby sice vzdor volání některých kodifikátorů přežilo práce právnické dvouletky, nicméně radikální občanský zákoník z roku 1964 držbu již ve své původní podobě neupravoval. Důvodová zpráva k občanskému zákoníku uvádí, že držba, respektive vydržení, není v kodexu obsažena, jelikož nabývání vydržením je v rozporu s pravidly socialistického soužití.³⁰³ Co tím zákonodárce přesně myslel, vysvětluje Kratochvíl ve své učebnici *Nové občanské právo* tím, že institut vydržení je příliš tvrdý k vlastníkovi a nabytí cizí vydržením by bylo v rozporu s ústavně zaručenou ochranou osobního vlastnictví. Ostatně úprava držby je uváděna jako jeden z nedostatků středního občanského zákoníku.³⁰⁴ Nad to uvádí, že i samotný institut oprávněně

²⁹⁸ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 661

²⁹⁹ Tamtéž, s. 661-662

³⁰⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 490

³⁰¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 496

³⁰² KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 661-662

³⁰³ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-03]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

³⁰⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 8-9

držby, který by byl podmínkou vydržení stejně již není v praxi téměř využíván.³⁰⁵ S ohledem na skutečnost, že bylo vydržení do občanského zákoníku dle důvodové zprávy k novelizaci zákona č. 131/1982 Sb. opět vloženo s tvrzením, že vydržení si žádá zájem společnosti³⁰⁶, nelze toto tvrzení Kratochvíla ověřit a spíše se bude jednat o další z případů odpojení občanského zákoníku z roku 1964 od skutečné společenské reality. Ostatně i komentář k ustanovení § 135a, který vydržení opět upravil, uvádí, že v praxi chyběl jednoduchý a hospodárný prostředek k sladění faktického a právního vztahu k věci.³⁰⁷ Nad to lze na příkladu návratu vydržení jakožto jednoho ze způsobů nabytí vlastnictví ilustrovat i postupný vývoj socialistického občanského práva a jeho postupné odpoutání se od ideologických pouček a k návratu k tradičnějšímu vnímání práva. Zatímco důvodová zpráva kritizuje držbu jako neslučitelnou s ústavními principy socialistického práva, učebnice občanského práva z roku 1987 již uvádí, že vydržení není v rozporu se socialistickými zásadami občanského zákoníku o poctivém zdroji nabytí vlastnického práva.³⁰⁸

Navzdory přáním autorů zákoníku i některých radikálních právníků držba sice zmizela ze stránek občanského zákoníku, nadále přesto svým způsobem nevyřčeně existovala. Již v roce 1974 Knapp uvádí, že držba je dále chráněna obecnými ustanoveními občanského zákoníku o domáhání se ochrany rušených práv (ustanovení § 4 a 5), v případě držby stavby na cizím pozemku je dokonce specificky chráněna v ustanoveních § 221, stejně jako měl § 228 chránit držbu k věci, která byla převedena do vlastnictví občana za jeho služby.³⁰⁹ Jako samostatný typ věcného práva nebyla ale držba uznávána a byla považována nanejvýš obecně jako jedno z majetkových oprávnění vlastníka.³¹⁰

Vložení držby do občanského zákoníku novelou z roku 1982 bylo provedeno ve formě ustanovení § 132, který staronově poskytoval ochranu držbě a § 135a, který upravoval institut vydržení. Tato úprava však byla provedena zcela funkčně, bez respektování práva držby jakožto samostatného věcného práva. Obě ustanovení byla do zákoníku vložena přímo do úpravy o osobních vlastnictví, více méně jen jako nová úprava sladění faktického a právního vztahu

³⁰⁵ Tamtéž, s. 165

³⁰⁶ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

³⁰⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 425

³⁰⁸ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné 1.* vyd. Praha: Panorama 1987, s. 243

³⁰⁹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. *Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd.* Praha: Orbis, 1974, s. 299-300

³¹⁰ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského.* Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 108

k věci³¹¹, jakož i jednoho z dalších způsobů nabytí vlastnického práva, či v případě pozemků, jako způsob nabytí práva na uzavření dohody o osobním užívání pozemku.³¹² Existovala i teoretická možnost vydržet pozemek v soukromém vlastnictví. V takovém případě by ale vlastnické právo k pozemku přešlo na stát a občan by opět získal pouze právo na uzavření dohody o osobním užívání.³¹³

Značně technický přístup k držbě, která byla do zákona vložena jako nutné provizorium, je evidentní i v nadpise nově vloženého ustanovení § 132a *Ochrana držby*, byť první odstavec ustanovení upravuje oprávněného držitele. Komentář k ustanovení pak uvádí, že držba je především jedno z oprávnění vlastníka, ale může existovat i jako oprávnění nevlastníka k určité věci, kterou ovládá (*corpus possessionis*), pokud je tato osoba v dobré víře, že mu věc patří (*animus possidendi*). Byť komentář používá správných římskoprávních termínů ve vztahu k držbě (v osmdesátých letech již došlo k ideologickému ochladnutí socialistických právníků), nikde jí neoznačuje za věcné právo, ale pouze za jakési oprávnění osoby, což dokazuje naprostý formalismus tehdejší právní vědy. Držba tak je upravena pouze proto, že je to v praxi nutné bez dalšího zájmu o tuto složitou problematiku. Dokonce zákoník ani neupravoval neoprávněného držitele, takže se případný právník či soudce musel spolehnout na nevyřčenou negativní definici, tj. neoprávněným držitelem je takový držitel, který není oprávněným držitelem.³¹⁴

Ustanovení § 132a odst. 1 uvádělo, že takový držitel má právo na ochranu obdobně jako vlastník věci. Byť nebylo v zákoníku nikde explicitně uvedeno, jak by se mohl případný oprávněný držitel domáhat ochrany svých práv před zásahy třetích osob, komentář k danému ustanovení uvádí, že *possesorní* ochrana spočívala v aplikaci dvou modifikovaných vlastnických žalob, a sice (držitelovy) žaloby na vydání věci (tu ovšem nemohl uplatit vůči vlastníkovi věci pro vyšší kvalitu jeho práva k věci) a zápůrčí ochranou na ochranu neoprávněné rušené držby. Nad to se mohl oprávněný držitel bránit u příslušných národních výborů.³¹⁵

Na základě shora uvedeného výkladu o úpravě držby v občanském zákoníku z roku 1964 a neobratných formalistických přístupech k jejímu opětovnému implementování do kodexu je zcela evidentní, jakým způsobem přistupovala socialistická právní věda k věcněprávním institutům, které nepasovaly do ideologických pouček a mantinelů doby.

³¹¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 414-415

³¹² Tamtéž, s. 426

³¹³ Tamtéž, s. 430

³¹⁴ Tamtéž, s. 415

³¹⁵ Tamtéž, s. 66

Pokud se socialistickým právníkům sebeužitečnější institut pro svou ideologickou nekonformnost nelíbil, byl po neúspěšném pokusu o své znovuobjevení ve formě nového socialistického právního nástroje rovnou vymazán ze stránek občanského kodexu. Teprve až když bylo zřejmé, že se praxe bez jeho existence neobejde, nezbylo než institut znovu zavést v provizorní podobě bez jakéhokoliv respektu k systematické občanského práva či složité nauce k dané problematice.

3.3. Osobní a soukromé spoluvlastnictví

Spoluvlastnictví je věcným právem k věci vlastní, respektive modifikací vlastnického práva k věci. Spoluvlastnické právo je vlastnickým právem více osob k téže věci. Občanský zákoník z roku 1964 upravoval spoluvlastnické právo ve své druhé části, hlavě třetí s názvem *Osobní spoluvlastnictví* (§ 136-151), přičemž tato právní úprava byla navázána na předchozí ustanovení o osobním vlastnictví, ze kterého osobní spoluvlastnictví vycházelo, jakožto z primárního typu individuálního typu vlastnického práva. Zákoník upravoval i určitou formu soukromého spoluvlastnictví, a to pouze jediným ustanovením § 492, které ale jinak určovalo, že se má vlastnictví věcí nespádajících do soukromého vlastnictví přiměřeně použít v ustanoveních o osobním vlastnictví.³¹⁶ Následující podkapitola tak bude primárně věnována rozdílům mezi jednotlivými druhy osobního spoluvlastnictví spolu s exkurzem do odlišného režimu soukromého spoluvlastnictví.

Občanský zákoník z roku 1964 upravoval dva základní typy osobního spoluvlastnictví, kterými bylo podílové spoluvlastnictví (§ 137-142) a bezpodílové spoluvlastnictví (§ 143-151). Na rozdíl od dnešní právní úpravy mohlo bezpodílové spoluvlastnictví existovat pouze v případě spoluvlastnického vztahu manželů, a odpovídal tedy dnešnímu termínu „společné jmění manželů“.³¹⁷ Žádný jiný typ bezpodílového osobního spoluvlastnictví v občanském zákoníku nebyl upraven. S ohledem na skutečnost, že tato část občanského zákoníku nebyla podrobně rozebrána v mé diplomové práci, bude následující text, jakož i text k ostatním ustanovením o věcných právech, podrobným rozbohem daných ustanovení. Hlavní důraz bude kladen na rozbor věcně právních charakteristik ustanovení spoluvlastnického práva a na rozbor odlišností vyplývajících ze socialistické právní úpravy. Z tohoto důvodu nebude následující text nad rámec nutného rozebírat běžné prvky spoluvlastnického práva, které jsou v kontinentálním

³¹⁶ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 492

³¹⁷ KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, s. 137

právním systému i v socialistickém občanském právu obdobné, ani nebude obsáhle rozebírat rodinně-právní charakteristiky bezpodílového spoluvlastnictví.³¹⁸

Znění úvodního ustanovení § 136 (nadepsaného jako *Osobní spoluvlastnictví*) bylo následující:

§ 136

(1) Věc může být v osobním spoluvlastnictví více občanů.

*(2) Spoluvlastnictví je podílové nebo bezpodílové. Bezpodílové spoluvlastnictví může vzniknout jen mezi manžely.*³¹⁹

Toto ustanovení je v zásadě vše říkající, a je nadbytečné o něm podávat větší výklad. Spoluvlastnictví je tedy vlastnické právo více osob (občanů) k věci. Doc. Jaroslav Turek v komentáři z roku 1987 k danému komentáři dále uvádí, že byť text zákona primárně hovoří o spoluvlastnictví více občanů (fyzických osob), může nastat například v důsledku dědění situace, kdy by se občan ocitl ve spoluvlastnickém vztahu se státem či organizací. V takovém případě by právní postavení obou vlastníků bylo stejné.³²⁰ Kratochvíl k danému podotýká, že takovéto majetkové vztahy mezi organizací a občanem nejsou typické ani žádoucí, a z tohoto důvodu o nich není v zákoně explicitní zmínka.³²¹ Důvodová zpráva je pak označuje za stavy povětšinou nahodile vzniklé, které většinou nemají dlouhého trvání.³²²

3.3.1 Osobní podílové spoluvlastnictví

Úprava osobního podílového spoluvlastnictví (pro zjednodušení bude v této podkapitole o osobním podílovém spoluvlastnictví užíváno pro tento podtyp pouze výraz podílové spoluvlastnictví) byl v občanském zákoníku z roku 1964 obsažen v § 137 až 142. Tato úprava nebyla příliš odlišnou od úpravy ve středním občanském zákoníku, pouze byla v určitých oblastech modifikována tak, aby odpovídala nové komplexnější úpravě osobního vlastnictví v kodexu. Nad to lze podotknout, že tato právní úprava byla ve výsledku natolik standardním (být trochu stručným) kusem právního textu, že byla s menšími úpravami fakticky přejata i do

³¹⁸ V současném platném občanském zákoníku je úprava majetkových poměrů manželů zařazena systematicky do části věnované rodinnému právu.

³¹⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 136

³²⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 482

³²¹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 221

³²² Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-06]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

novelizovaného občanského zákoníku po přijetí novely zákona č. 509/1991 Sb., kterou byl občanský zákoník po pádu režimu radikálně přetvořen pro potřeby nově vzniklého demokratického státu s tržím hospodářstvím.³²³ Toto novelizované znění z roku 1991 ustanovení o podílovém vlastnictví pak zůstalo bez větších změn platné až do roku 2013, kdy nabyl účinnosti současně platný občanský zákoník (zákon č. 89/2012 Sb.). Z textu byly v rámci novelizace odstraněny především odkazy na osobní vlastnictví, přičemž výklad textu se změnil ve prospěch standardního vnímání vlastnického práva bez socialistické typizace vlastnictví. Oproti tomu celý oddíl o osobním vlastnictví byl po pádu režimu kompletně přepracován, aby opětovně upravoval vlastnické právo v tradičním římskoprávním slova smyslu. Text o podílovém spoluvlastnictví tak ve svých obou podobách byl fakticky jen jakousi nadstavbou předcházejících ustanovení o vlastnictví. Zatímco v letech 1964-1991 byl vykládán konformně s naukou o osobním vlastnictví z § 125-135 v jejich původním znění, od roku 1992 byl vykládán v souladu s tradiční úpravou vlastnického práva.

Z toho důvodu bude následující výklad zaměřen především na socialistické odlišnosti ve vnímání spoluvlastnictví ve vztahu k institutu osobního vlastnictví.

Znění úvodního ustanovení o podílovém spoluvlastnictví tj. § 137 (nadepsaného jako *Podílové spoluvlastnictví*) bylo následující:

§ 137

(1) Podíl vyjadřuje míru, jakou se spoluvlastníci podílejí na právech a povinnostech vyplývajících ze spoluvlastnictví ke společné věci.

(2) Není-li právním předpisem stanoveno nebo účastníky dohodnuto jinak, jsou podíly všech spoluvlastníků stejné.³²⁴

Toto standardní ustanovení je pro účely této práce zajímavé především tehdejším vnímáním výrazu *podíl* v kontextu spoluvlastnictví. Podíl byl obdobně jako dnes považován za vyjádření míry práv a povinností jednotlivého spoluvlastníka v předmětu spoluvlastnického práva. Knapp pak toto právo k věci označuje za právo každého jednotlivého spoluvlastníka věc ve svém zájmu a svou mocí využívat. K povinnostem spoluvlastníka bude podán bližší výklad v části textu věnující se § 138. Způsoby nabývání spoluvlastnického práva byly obdobné jako

³²³ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 137-142

³²⁴ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 137

v případě osobního vlastnictví, tj. smlouvou (kupní či darovací) či děděním³²⁵, případně od roku 1983 i nevypořádáním bezpodílového spoluvlastnictví manželů po uplynutí tříleté lhůty.³²⁶

Podíl lze zároveň vnímat jako výraz vlastnického vztahu ke společné věci, přičemž pro tento vztah platí vše, co musí platit pro osobní vlastnictví včetně jeho zdroje a předmětu či účelu.³²⁷ Zároveň vyjadřuje podíl, alikvotně míru účasti na tomto vlastnickém vztahu. Není tomu tak ovšem bez dalšího. Socialistická právní věda i soudy nepřístupovaly k velikosti podílu jako k jasně danému měřítku práv a povinností ke společné věci, jelikož na spoluvlastnictví se vztahovala kritéria a omezení plynoucí z jeho charakteru, jakožto modifikovaného osobního vlastnictví. Při dělení věci se tak nemělo přihlížet jen k velikosti podílu, ale i míře jakou věc ve spoluvlastnictví uspokojovala potřeba jednotlivých spoluvlastníků při zachování zájmů socialistické společnosti. Turek dokonce uvádí, že pokud by například došlo k vypořádání spoluvlastnictví bytu, měla by na byt (jakožto na předmět zajišťující osobní potřebu bydlení) v důsledku intenzivního společenského zájmu větší právo rodina s malými dětmi než jednotlivec, i když čistě z numerického hlediska by jejich podíly byly stejné. Potřeba ubytování rodiny by však ze společenského hlediska byla vyšší než jednoho občana.³²⁸

Ustanovení o výši podílů v druhém odstavci je na první pohled v zásadě standardní, ovšem v praxi naráželo svou kusovostí na určité problémy. Například v roce 1972 řešil Nejvyšší soud Slovenské socialistické republiky spor spoluvlastníků bytového domu, který byl stavěn vícero občany. Přestože došlo před započítáním stavby k dohodě o vzniku spoluvlastnictví k postavenému domu, nebyla určena velikost podílů. Slovenský nejvyšší soud tehdy odmítl tezi, že by byly podíly jednotlivých spoluvlastníků stejné, nýbrž jejich velikost podmínil mírou přičinění jednotlivých stavebníků na společném domu. Velikost domu se tedy (v souladu s marxistickou tezí o velikosti zásluh podle míry práce) odvíjela od skutečně vykonané práce při stavbě domu.³²⁹

Znění druhého ustanovení o podílovém spoluvlastnictví § 138 bylo následující:

§ 138

(I) Běžné záležitosti týkající se společné věci může vyřizovat každý ze spoluvlastníků.

V ostatních záležitostech je třeba souhlasu všech; jinak je právní úkon neplatný.

³²⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 222

³²⁶ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 252

³²⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 484

³²⁸ Tamtéž, s. 484

³²⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky Sp. zn. 1 Cz 40/72, 140/72

(2) Z právních úkonů týkajících se společné věci jsou oprávněni a povinni všichni spoluvlastníci společně a nerozdílně.³³⁰

Výše uvedené ustanovení na rozdíl od dnešní právní úpravy³³¹ vylučovalo tzv. majorizaci, tedy možnost rozhodovat o správě věci rozhodnutím většiny hlasů spoluvlastníků. Pokud se všichni spoluvlastníci nemohli dohodnout, rozhodl o věci soud.³³² Správou věci se v takovém případě myslí cokoliv nad rámec běžných záležitostí týkajících se věci. K zákazu většinového rozhodování došlo zřejmě z ideologických důvodů, jak ostatně dokazuje důvodová zpráva, podle které mají i spoluvlastnické vztahy ráz soudružských vztahů dle pravidel socialistického soužití.³³³ Kratochvíl poznamenává, že většinové hlasování by bylo pouze vyjádřením převahy, což by bylo nežádoucí.³³⁴ Lze jen dovozovat, zda poměr sporů vzniklých ze spoluvlastnictví za socialismu byl menší než dnes, při povolení majorizace.

Dále je třeba poznamenat, že neplatnost právního úkonu, který nebyl obstaráním běžné záležitosti, se v průběhu platnosti zákoníku změnila. Zatímco do roku 1983 bylo takové jednání bez dalšího absolutně neplatné, doplněním ustanovení § 40a v rámci novelizace z roku 1982, které do zákoníku vložilo institut relativní neplatnosti, bylo toto jednání pouze relativně neplatné a dotčený spoluvlastník se ho musel nejprve dovolat.³³⁵

JUDr. Jaroslav Bičovský v komentáři k občanskému zákoníku z roku 1979 k absolutní neplatnosti takového právního úkonu dále uvádí, že pokud by některý ze spoluvlastníků (přes odpor jednoho z nich) přijal plnění (např. vylepšení věci), jednalo by se o neoprávněný majetkový prospěch ve smyslu ustanovení § 451 zákoníku, tj. tehdejší variantu dnešního bezdůvodného obohacení.³³⁶

Spotřební charakter osobního spoluvlastnictví byl evidentní i v případě sporu o využití uvolněných bytů v rodinných domech. Pokud by jeden ze spoluvlastníků chtěl nastěhovat své děti či rodiče, aby tak uspokojil jejich osobní potřebu po bydlení, muselo se v takovém případě

³³⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 138

³³¹ OZ 2014, § 1128 odst. 1

³³² KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 348

³³³ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-07]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

³³⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 223

³³⁵ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 486

³³⁶ BÍLKOVÁ, Jana. Bezdůvodné obohacení v novém občanském zákoníku. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 44

přihlédnout k bytovým potřebám ostatních spoluvlastníků či jejich příbuzných.³³⁷ Lze jen dovozovat, zda by v takovém případě dostala s ohledem na výše uvedenou tezi o faktických velikostech podílů na základě skutečných potřeb občanů přednost před svobodným příbuzným jednoho spoluvlastníka spíše mladá rodina s dětmi, která by byla příbuzná jinému spoluvlastníkovi.

Znění třetího ustanovení o podílovém spoluvlastnictví § 139 bylo následující:

§ 139

*Dojde-li mezi spoluvlastníky k neshodě o právech a povinnostech vyplývajících z podílového spoluvlastnictví, rozhodne na návrh některého z nich soud.*³³⁸

Výše uvedené ustanovení není zapotřebí více rozebírat, postačí opětovně poznamenat, že neexistence principu majorizace vedla k nutnosti jakékoliv větší neshody o výkonu spoluvlastnického práva nad věcí řešit soudní cestou. Bičovský opět poznamenává, že v případě sporu bylo nutné určit, kdo v jaké míře věc využívá a zda nejsou potřeby jednoho z nich vyšší (tj. méně uspokojené) než potřeby druhého spoluvlastníka, přičemž je nutné vzít v potaz i potřeby rodin spoluvlastníku ve při.³³⁹

Následující ustanovení § 140 bylo prvním ustanovením občanského zákoníku v části věnované osobnímu podílovému spoluvlastnictví, které se v rámci novelizace provedené zákonem č. 131/1982 Sb. změnilo.

Původní znění čtvrtého ustanovení o podílovém spoluvlastnictví § 140 mezi lety 1964 až 1982 bylo následující:

§ 140

*Spoluvlastník může svůj podíl bez souhlasu ostatních spoluvlastníků převést jen na spoluvlastníka anebo na své potomky; jinak je třeba k převodu podílu souhlasu všech spoluvlastníků.*³⁴⁰

Výše uvedené znění ustanovení bylo následně nahrazeno v roce 1982 následujícím zněním:

³³⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 487

³³⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 139

³³⁹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 135

³⁴⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 140

Spoluvlastník může svůj podíl bez souhlasu ostatních spoluvlastníků převést jen na spoluvlastníka, jeho manžela, na svého manžela, na své potomky anebo zároveň na své potomky a jejich manžele; jinak je třeba k převodu podílu souhlasu všech spoluvlastníků.

*Ustanovení § 143 tím není dotčeno.*³⁴¹

Komparací obou znění je zjevné, že změna se dotýkala rozšířením okruhu osob (občanů), na které mohl spoluvlastník převést svůj podíl bez souhlasu ostatních spoluvlastníků. Tuto změnu si dle důvodové zprávy opět vyžádala praxe, jelikož původní vymezení osob bylo příliš restriktivní.³⁴² Dále je vhodné opětovně uvést, že převod podílu bez souhlasu všech spoluvlastníků byl absolutně neplatný až do roku 1982, od roku 1983 se dovozovala neplatnost relativní.³⁴³

Poslední věta nového znění ustanovení odkazovala na úpravu bezpodílového spoluvlastnictví manželů, přičemž mířila na situace, kdy podíl na věci byl ve výlučném spoluvlastnictví jednoho z manželů (tj. nebyl předmětem bezpodílového spoluvlastnictví manželů), který jej tak opětovně mohl převést pouze do výlučného spoluvlastnictví druhého z manželů mimo režim bezpodílového spoluvlastnictví manželů.³⁴⁴

Zajímavá byla i otázka předkupního práva ostatních spoluvlastníků na podíl, který chtěl spoluvlastník převést. Tento praktický mechanismus byl ze zákoníků vypuštěn, jelikož se dle Kratochvíla v praxi neosvědčil a jen vedl ke složitým právním sporům v případě, kdy spoluvlastník svůj podíl převedl bez prvotního nabídnutí ostatním spoluvlastníkům.³⁴⁵ Danou tezi lze opět považovat za nadbytečnou snahu o zjednodušení občanského zákoníku bez reálného důvodu s poukazem na komplikace, které následně musel řešit soud. Z tohoto důvodu tak zákoník raději přímo znemožňoval převod bez souhlasu všech, což mělo kompenzovat absenci zákonného předkupního práva. Vzdor racionalizaci Kratochvíla ale v praxi docházelo mezi spoluvlastníky ke smluvním ujednáním na předkupním právu spoluvlastníků k podílu.³⁴⁶

³⁴¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 140

³⁴² Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-07-16]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

³⁴³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 255-256

³⁴⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 492

³⁴⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 224

³⁴⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 493

Pro úplnost je vhodné zmínit, že souhlas spoluvlastníka s převodem mimo osoby vymezené v komentovaném ustanovení nemohl být nahrazen rozhodnutím soudu (dle ustanovení § 139).³⁴⁷ Souhlas byl vyžadován i v situacích, kdy byl jedním ze spoluvlastníků československý stát, který sice nemohl mít z povahy věci předmět v osobním vlastnictví, nicméně pro tyto účely se na něj pohlíželo, jako by tomu tak bylo.³⁴⁸

Znění dalšího ustanovení o podílovém spoluvlastnictví § 141 bylo následující:

§ 141

- (1) Spoluvlastníci se mohou dohodnout o zrušení spoluvlastnictví a o vzájemném vypořádání; je-li předmětem spoluvlastnictví nemovitost, musí být dohoda písemná.*
- (2) Každý ze spoluvlastníků je povinen vydat ostatním na požádání písemné potvrzení o tom, jak se vypořádali, neměla-li již dohoda o zrušení spoluvlastnictví a o vzájemném vypořádání písemnou formu.*³⁴⁹

S ohledem na relativně standardní textaci i obsah tohoto ustanovení není zapotřebí jeho složitější výklad, nicméně je vhodné poznamenat, že v případě při ukončení a vypořádání spoluvlastnictví nemovité věci bylo zapotřebí dohodu (smlouvu) následně registrovat u státního notářství.³⁵⁰ Pokud by se nepodařilo zrušit podílové spoluvlastnictví dohodou spoluvlastníků, mohlo se přistoupit k soudnímu řešení, které upravovalo poslední z ustanovení občanského zákoníku týkající se osobního podílového spoluvlastnictví. Jednalo se o ustanovení § 142, které bylo v roce 1982 novelizováno.

Původní znění posledního ustanovení o osobním podílovém spoluvlastnictví § 142 bylo mezi lety 1964 až 1982 následující:

§ 142

Nedojde-li k dohodě, zruší spoluvlastnictví a provede vypořádání na návrh některého spoluvlastníka soud. Jestliže je to možné, rozdělí soud věc mezi spoluvlastníky podle výše podílů. Není-li rozdělení věci dobře možné, přikáže soud věc za přiměřenou náhradu jednomu nebo více spoluvlastníkům; přihlédne přitom k tomu, aby věc mohla být účelně využita

³⁴⁷ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 352

³⁴⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 492

³⁴⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 141

³⁵⁰ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 354

*v souladu se zájmy společnosti. Nechce-li věc žádný ze spoluvlastníků, nařídí soud její prodej a výtěžek rozdělí podle podílů.*³⁵¹

S ohledem na skutečnost, že novelizace z roku 1982 toto ustanovení rozšířila o další dva odstavce, přičemž výše citované nebylo nikterak pozměněno, bude následně odcitováno novelizované ustanovení a následně bude proveden jeho celkový rozbor. Novelizované znění posledního ustanovení o osobním podílovém spoluvlastnictví § 142 bylo mezi lety 1983 až 1991 následující:

§ 142

(1) Nedojde-li k dohodě, zruší spoluvlastnictví a provede vypořádání na návrh některého spoluvlastníka soud. Jestliže je to možné, rozdělí soud věc mezi spoluvlastníky podle výše podílů. Není-li rozdělení věci dobře možné, přikáže soud věc za přiměřenou náhradu jednomu nebo více spoluvlastníkům; přihlédne přitom k tomu, aby věc mohla být účelně využita v souladu se zájmy společnosti. Nechce-li věc žádný ze spoluvlastníků, nařídí soud její prodej a výtěžek rozdělí podle podílů.

(2) Z důvodů zvláštního zřetele hodných soud nezruší a nevypořádá spoluvlastnictví přikázáním věci za náhradu nebo prodejem věci a rozdělením výtěžku.

*(3) Při zrušení a vypořádání spoluvlastnictví rozdělením věci může soud zřídit věcné břemeno k nově vzniklé nemovitosti ve prospěch vlastníka jiné nově vzniklé nemovitosti. Zrušení a vypořádání spoluvlastnictví nemůže být na újmu osobám, kterým přísluší práva na nemovitosti váznoucí.*³⁵²

Nejprve se tedy zaměříme na první odstavec novelizovaného ustanovení (respektive na jeho původní znění). Toto ustanovení fakticky upravovalo postup, jakým měl soud vypořádat spoluvlastnictví osob, které v němž již nechtěli být. Prvním způsobem bylo reálné rozdělení věci podle výše podílů, což ovšem nebylo pochopitelně vždy možné s ohledem na účel a způsob využití věci. Soudobá praxe došla k názoru, že nejlépe se tento způsob dal využít při dělení pozemků či budov. U budov se ale opět zkoumalo jejich využití a způsoby, jakými plnily potřeby jednotlivých spoluvlastníků. Budovu tak bylo možné rozdělit pouze, pokud by tím byly nadále uspokojovány bytové potřeby všech spoluvlastníků. Judikurně pak bylo určeno, že dělení budov dle podílu bylo povoleno pouze vertikálně (tj. vznikly by stavebně oddělené dvě

³⁵¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 142

³⁵² OZ 1964 ve znění v letech 1982 až 1991, § 142

budovy), nikoliv však horizontálně.³⁵³ Určujícím kritériem při dělení budov byla i skutečnost, zda má každá z rozdělených budov vlastní vchod či dokonce i komín. Rozdělení budovy tedy mělo být provedeno absolutně, bez možnosti sdílet některé stavebně spojené části budovy potřebné k jejímu plnohodnotnému užívání.³⁵⁴ Teprve až když nebylo možné věc reálně rozdělit, měl soud navrhnout přikázat věc jednomu či více spoluvlastníkům, přičemž zbylé bylo nutné za adekvátní náhradu uspokojit jinak. Klíčem při určení, který ze spoluvlastníků si mohl věc ponechat, bylo opět reálné uspokojování jeho osobních (či rodinných) potřeb, při přihlídnutí k zájmům společnosti. Posledním způsobem pak bylo věc prodat a finančně poměrně uspokojit každého ze spoluvlastníků. Tento způsob ovšem přicházel v úvahu pouze, pokud věc nechtěl žádný ze spoluvlastníků.³⁵⁵

Druhý odstavec, jenž byl do ustanovení v roce 1982 vložen, byl reakcí na zavedenou praxi soudů, které se snažily moderovat případy, kdy by ukončením spoluvlastnictví mohlo dojít k vážnému poškození práv jednoho ze spoluvlastníků. Toto ustanovení tak fakticky pouze utvrdilo již existující praxi soudního rozhodování, která v daných případech musela právo poškozeného spoluvlastníka dovozovat z obecných ustanovení o pravidlech socialistického soužití.³⁵⁶ Dle důvodové zprávy mělo nové ustanovení napříště sloužit k pouhému odkázání soudů na něj bez nutnosti složité právní argumentace.³⁵⁷ Případy, kdy měly být chráněny speciální zájmy spoluvlastníka, měly být posuzovány individuálně, přičemž jako příklad takovéto situace můžeme uvést zájem staršího, často již nemocného občana, který celý život strávil ve spoluvlastněném domě a který by byl v důsledku rozdělení budovy poškozen.³⁵⁸

Třetí odstavec ustanovení dával soudům možnost zřídit věcné břemeno na věci i bez návrhu stran v případě nutnosti. Toto ustanovení, jehož existence byla umožněna i znovuzavedením širší úpravy věcných břemen do občanského zákoníku v roce 1982, mělo především umožnit osobám, které se staly výlučnými vlastníky rozdělené budovy, využívat některá zařízení budovy, která se po rozdělení ocitla ve vlastnictví jiné osoby. Jak již bylo

³⁵³ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 355

³⁵⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 498

³⁵⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 355-356

³⁵⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 496

³⁵⁷ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-09-02]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

³⁵⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 496-497

uvedeno, součásti budovy, které byly zjevně naprosto nezbytné k individuálnímu užívání budovy (vchod, komín) se zřejmě nemohly stát předmětem věcného břemene. Oproti tomu věci, které nebyly nezbytně nutné k efektivnímu užívání budovy, nicméně jejichž existence usnadňovala užívání budovy, byly vhodné ke zřízení věcného břemene. Jednalo se zejména o společnou příjezdovou cestu, studnu či například kanalizace.³⁵⁹ Přestože se dá namítat, že není příliš velkého rozdílu ve funkčnosti a intenzitě užívání komínu či kanalizace, je zřejmé, že soudy měly v takovýchto situacích postupovat vždy individuálně k přihlídnutí ke skutečnému využívání těchto příslušenství ze strany vlastníků rozdělované budovy.

Na základě shora uvedeného výkladu úpravy osobního podílového spoluvlastnictví je zřejmé, že byt v určité míře musely být některé právní otázky (zejména rozdělení a výše podílů a zákaz majorizace) řešeny s přihlídnutím ke spotřebnímu charakteru osobního vlastnictví, ze kterého podílové spoluvlastnictví vycházelo, jednalo se o poměrně standardní právní úpravu podílového spoluvlastnictví. Opět je zřejmé, že určitá naivita (či spíše zaslepenost) autorů občanského zákoníku z roku 1964, kteří svou vírou v dokonalou socialistickou společnost bez svárů z úpravy spoluvlastnictví odstranili některé ryze praktické prvky (majorizaci), způsobila více škody než užítku. Právě tyto odstraněné postupy byly do občanského zákoníku vloženy po roce 1991, čímž mohla být tato vcelku funkční úprava dále používána, ovšem bez nutnosti jí vykládat v souladu s naukou o spotřebitelské povaze osobního vlastnictví.

S ohledem na skutečnost, že se měla úprava poměrů vzniklých z osobního soukromého spoluvlastnictví řídit úpravou osobního podílového spoluvlastnictví, bude následovat krátký výklad o úpravě soukromého typu podílového spoluvlastnictví.

3.3.2 Soukromé podílové spoluvlastnictví

Úprava soukromého podílového spoluvlastnictví nebyla příliš rozsáhlá a fakticky měla spíše ztížit nakládání soukromého spoluvlastníka s jeho podílem. Úprava soukromého podílového spoluvlastnictví byla upravena ustanovením § 492, respektive pouze jeho prvním odstavcem. Znění tohoto ustanovení bylo následující:

§ 492

(1) Na spoluvlastnictví k věcem, které jsou v soukromém vlastnictví, se vztahují přiměřeně ustanovení o podílovém spoluvlastnictví (§ 137 až 142); k převodu podílu však není třeba souhlasu spoluvlastníků.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 498

(2) Nabude-li některý z manželů tyto věci za trvání manželství, platí přiměřeně ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů (§ 143 až 151).³⁶⁰

Nejprve by bylo vhodné rozebrat, jaké věci mohly být v soukromém spoluvlastnictví. Předmětem soukromého podílového spoluvlastnictví mohly být v první řadě věci, které jsou vyloučeny z osobního vlastnictví, typicky výrobní prostředky včetně půdy. V takovém případě se na ně z větší části uplatnila úprava z ustanovení § 137 až 142, s tou výjimkou, že pokud by chtěl některý ze spoluvlastníků převést svůj podíl, nepotřeboval k tomu dalšího souhlasu ostatních spoluvlastníků. Bylo tak dáno z toho důvodu, jelikož soukromé vlastnictví (ani spoluvlastnictví) nebylo ústavně chráněno (čl. 10 odst. 1 Ústavy z roku 1960) jako nedotknutelné, na rozdíl od osobního vlastnictví. Tudíž silná ochrana, která byla poskytnuta spoluvlastníkům v oddíle věnované osobnímu vlastnictví či spoluvlastnictví, se nevztahovala na soukromého spoluvlastníka.³⁶¹

Soukromé spoluvlastnické podílové právo mohlo vzniknout i k věci, která byla primárně předmětem osobní potřeby, ale spoluvlastník jí měl v soukromém vlastnictví, jelikož k jeho potřebě nesloužila. Jeho spoluvlastnický podíl tak měl spíše charakter soukromého vlastnictví, zatímco vlastnictví ostatních osob mohlo být v takovém případě nadále osobní. Jednalo se například o situace, kdy daný spoluvlastník již samostatně vlastnil rodinný domek a jiný rodinný domek měl v podílovém spoluvlastnictví. Vzhledem k tomu, že jeho osobní potřeba již byla uspokojena samostatně vlastněným rodinným domkem, bránila tato právní skutečnost v tom, aby byl jeho spoluvlastnický podíl na jiném domku (tj. předmětu bytové potřeby) považován za osobní. Takovýto podíl se tedy posuzoval jako soukromý. Jednalo se tak o analogický přístup jako v případě vlastnění dvou rodinných domků v rozporu s ustanovením § 129 občanského zákoníku.³⁶² Nadto je ale nezbytné uvést, že pokud by měla osoba spoluvlastnický podíl na jednom rodinném domku a zároveň jiný spoluvlastnický podíl na jiném rodinném domku, tak i kdyby součet těchto podílů byl menší než jedna, stále by byl jeden z podílů považován za osobní a druhý soukromý. Pravidlo uvedené v ustanovení § 129 se tak vztahovalo i na pouhé podíly, takže by se dalo fakticky modifikovat, že v osobním vlastnictví mohl být pouze jeden podíl na jednom rodinném domku.³⁶³ Dalšími skutečnostmi,

³⁶⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 492

³⁶¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 752

³⁶² Tamtéž, s. 393-394

³⁶³ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 329

kteřé bránily v tom, aby byl podíl v osobním vlastnictví, byl kromě výše uvedeného hromadění věci nad rámec potřeby (se speciálně upraveným případem rodinného domku dle ustanovení § 129) i nepoctivý původ podílu ve smyslu ustanovení § 125 odst. 2.

Jak již bylo uvedeno, spoluvlastník s podílem v soukromém vlastnictví nepotřeboval souhlas s převodem podílu. To ovšem platilo pouze v případě, že i ostatní spoluvlastníci měli svůj podíl v soukromém vlastnictví. Pokud by některý ze spoluvlastníků měl podíl osobního charakteru, musel s prodejem cizího soukromého podílu nejprve souhlasit s ohledem na ústavně zaručenou ochranu jeho osobního vlastnického práva. Visa versa platila ale i zásada, že takovýto osobní podílový spoluvlastník nemusel pro převod svého podílu vyžadovat souhlas soukromého spoluvlastníka, jelikož jeho soukromé vlastnictví této zvýšené ochrany nepožívalo.³⁶⁴

Výše uvedené rozdělení bylo zřejmě v praxi méně jasné a lze předpokládat, že ne vždy bylo jasné, které podíly byly ve vlastnictví osobním a které v soukromém. V takovém případě bylo zřejmé vyčkat na rozhodnutí soudu, který s přihlédnutím k potřebám jednotlivých spoluvlastníků a jejich majetkovým poměrům rozhodl o režimu jejich spoluvlastnických podílů. To následně mělo vliv i na výsledek soudního sporu.

Pro úplnost je vhodné dodat, že kromě občanů měly soukromé spoluvlastnické podíly především nesocialistické organizace³⁶⁵, a i těmto podílům byla odepřena ochrana ve smyslu shora uvedeného.

Další z překážek, která vznikla v případě soukromého charakteru spoluvlastnického podílu byla i povinnost podrobit dohody o zrušení spoluvlastnictví nemovité věci v soukromém vlastnictví souhlasu okresního národního výboru.³⁶⁶ Tato překážka zřejmě vyplývala ze snahy státu mít co možná největší kontrolu nad hospodařením s pozemky v zemi.

3.3.3 Osobní bezpodílové spoluvlastnictví manželů

Pokud jsme výše došli k názoru, že vliv nauky o osobním vlastnictví na úpravu spoluvlastnictví nebyl až tak velký, tj. že tato úprava byla poměrně tradiční (krom nezbytného výkladu

³⁶⁴ Tamtéž, s. 347

³⁶⁵ Občanský zákoník z roku 1964 používal pro právnické osoby lidovějšího výrazu „organizace“. Preferovaným typem organizací byly socialistické organizace, které měly zajišťovat hmotné a kulturní potřeby občanů. Za nesocialistické organizace zákoník označoval ty, které nebyly slučitelné se socialistických státním zřízením, nicméně je bylo nutné dále tolerovat. Typickým příkladem byly například církve. Blíže srov. např. ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, str. 732-735

³⁶⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 354

v kontextu teze o spotřební povaze osobního vlastnictví), v případě úpravy manželského spoluvlastnictví jsou tyto socialistické vlivy přeci jenom podstatně silněji prospány do textace i výkladu předmětných ustanovení.

Důkazem toho je i skutečnost, že zatímco novelizace podílového spoluvlastnictví byla (jak již bylo zmíněno) v rámci velké porevoluční novely 509/1991 Sb. spíše dílčího rázu, úprava bezpodílového manželského spoluvlastnictví byla o poznání razantnější. V roce 1998 pak dokonce byla celá část upravující bezpodílové spoluvlastnictví manželů kompletně přepracována, přičemž ze staré úpravy nezůstalo prakticky nic³⁶⁷, a to včetně názvu této instituce, která byla změněna na dodnes platné „společné jmění manželů“. Dané ovšem nelze ztotožňovat s naprostým odklonem od předrevoluční právní úpravy, jako spíš lze tyto úpravy vykládat jako nutnost komplexněji upravit složitou materii manželského spoluvlastnictví.

O to více bude zapotřebí se v následujícím výkladu zaměřit právě na tyto ryze socialistické charakteristiky bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Byť je tato otázka pevně spjata s rodinným právem, jehož materie byla v socialistickém právu upravena značně ideologicky, s ohledem na zaměření této práce bude výklad následujících ustanovení zaměřen především na věcně právní složku této právní úpravy. Ostatně i soudobá literatura uváděla, že „*manželství je prvotní, a majetková stránka druhotná, odvozená.*“³⁶⁸

V první řadě je nutné poznamenat, že otázku manželského spoluvlastnictví upravoval do přijetí občanského zákoníku z roku 1964 zákon o rodině (č. 265/1949 Sb.), do kterého bylo v rámci právníkové dvouletky občanského práva po sovětském vzoru³⁶⁹ vyčleněna rodinně-právní materie.³⁷⁰ S ohledem na nově propracovanou nauku o osobním vlastnictví nebyla dosavadní úprava již ideologicky vhodná, a proto byla při přípravě občanského zákoníku vrácena opět do nového kodexu.³⁷¹ Nový zákon o rodině (z. č. 93/1963 Sb.) se tak již obešel bez úpravy majetkových poměrů manželů.

Občanský zákoník z roku 1964 upravoval osobní bezpodílové spoluvlastnictví manželů v ustanovení § 143 až 151. Obdobně jako v případě podílového spoluvlastnictví byla omezená úprava soukromého bezpodílového spoluvlastnictví manželů provedena § 492, tentokrát jeho druhým odstavcem. Soukromému bezpodílovému spoluvlastnictví manželů se bude věnovat

³⁶⁷ Důvodová zpráva k zákonu č. 91/1998 Sb., zákon, kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, č. 91/1998 Sb.

³⁶⁸ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 148

³⁶⁹ VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, s. 37

³⁷⁰ BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekonstrukce právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, s. 119-121

³⁷¹ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 27

samostatná podkapitola. Z tohoto důvodu, pokud bude v této kapitole užito výrazu „bezpodílové spoluvlastnictví“ či „bezpodílové spoluvlastnictví manželů“, bude tím myšlena primárně jeho osobní varianta.

Na úvod je zapotřebí blíže objasnit základní charakteristiky tohoto typu spoluvlastnictví. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů mohlo vzniknout pouze mezi manžely, přičemž jiné subjekty zákon nepřipouštěl. Bezpodílové spoluvlastnictví vzniká sňatkem (muže a ženy). Dále je zapotřebí uvést, že jeho bezpodílovost, tj. neexistence kvantitativního poměru na spoluvlastnickém právu na věci, je dána zejména zásadami socialistického rodinného soužití, kdy má majetek získaný společným úsilím obou manželů sloužit potřebám celé rodiny, a tedy nemá být dělen ani jen na teoretické podíly.³⁷² Ostatně socialistická právní věda společný a stejný (respektive kvantitativně nevymezený) podíl obou z manželů na společném jmění dovozovala i z ústavně zaručené rovnoprávnosti mužů a žen ve společnosti i manželství.³⁷³ Pro úplnost je nezbytné uvést, že občanský zákoník z roku 1964 na rozdíl od současné úpravy neumožňoval upravit si společné vlastnictví manželů v jiném režimu než v zákonném.³⁷⁴

Znění úvodního ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů tj. § 143 (nadepsaného jako *Bezpodílové spoluvlastnictví manželů*) bylo následující:

§ 143

*V bezpodílovém spoluvlastnictví manželů je vše, co může být předmětem osobního vlastnictví a co bylo nabyto některým z manželů za trvání manželství, s výjimkou věcí získaných dědictvím nebo darem, jakož i věcí, které podle své povahy slouží osobní potřebě nebo výkonu povolání jen jednoho z manželů.*³⁷⁵

Výše citované ustanovení vymezuje rozsah a předmět bezpodílového spoluvlastnictví manželů. V první řadě lze do tohoto spoluvlastnictví nabýt pouze věci, které mohou být předmětem osobního vlastnictví, které slouží osobní potřebě obou manželů. Tento spoluvlastnický institut je tak opět pevně spjatý s osobním vlastnictvím a jeho charakteristickými znaky. Nicméně kritérium osobní potřeby je v tomto případě navázáno na

³⁷² KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 356-357

³⁷³ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 501

³⁷⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 356

³⁷⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 143

potřeby obou manželů či rodiny, nikoliv pouze na jednoho z nich. Toto kritérium bude ještě rozebráno níže.

Pokud by některý z manželů v průběhu manželství nabyt do bezpodílového spoluvlastnictví věc, která by nemohla být vlastněna v režimu osobního vlastnictví, stala se předmětem soukromého bezpodílového spoluvlastnictví.³⁷⁶ Zde je důležité poznamenat, že bezpodílové spoluvlastnictví manželů bylo jednotným souborem majetku. Nelze tedy uvažovat o tom, že by manželé měli společně dva různé soubory majetku, tj. jeden osobní a jeden soukromý. Rozdíl byl pouze v povaze vlastnického práva, který manželé společně k daným věcem měli. Pokud by tedy manželé společně nabyli například pozemek či jiný výrobní prostředek, byl tento předmět v jejich společném vlastnictví, ale jejich vlastnický vztah k danému předmětu by byl soukromého charakteru.³⁷⁷ Jako takový by neměl zaručenou pevnou ochranu, jaká byla poskytnuta předmětům v osobním vlastnictví.

Z osobního bezpodílového spoluvlastnictví manželů byly dále vyloučeny věci, které by jeden z manželů nabyt buď jakýmkoliv způsobem před uzavřením manželství, či v průběhu manželství darem či dědictvím. Manželé tak mohli mít majetek buď společně v bezpodílovém spoluvlastnictví, či v režimu svých vlastních oddělených jmění.³⁷⁸

Judikatura následně upravila i otázku případného darování mezi manžely. Pokud by jeden z manželů chtěl obdarovat druhého, přičemž by k tomu použil společné finanční prostředky, předmět by byl i po zdánlivém darování jednoho z manželů druhému ve spoluvlastnictví. Oproti tomu, pokud by například manžel z finančních prostředků, které získal ještě před manželstvím či které získal v průběhu manželství prodejem svého vlastního majetku mimo režim spoluvlastnictví, zakoupil manželce dar, stal by se tento dar výlučným majetkem manželky a nebyl by v manželském spoluvlastnictví.³⁷⁹

Pro účely této práce je zřejmě nejzajímavější otázka vyloučení věcí osobní potřeby pouze jednoho z manželů z podílového spoluvlastnictví. Jak je uvedeno ve výše citovaném ustanovení, tyto věci jsou vyloučeny z bezpodílového spoluvlastnictví občanů, přičemž JUDr. Jaroslav Bičovský v publikaci výmluvně pojmenované *Bezpodílové spoluvlastnictví manželů* z roku 1978 uvádí tři podmínky, které takovouto věc charakterizují. V první řadě věc musí být pro osobní potřebu, v řadě druhé musí být pro osobní potřebu jen jednoho z manželů a v poslední řadě se musí vzít v úvahu povaha věci. Bičovský proto dovozuje, že zatímco

³⁷⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 503

³⁷⁷ BIČOVSKÝ, Jaroslav. *Bezpodílové spoluvlastnictví manželů*. Praha: Orbis, 1978, s. 30-31

³⁷⁸ BIČOVSKÝ, Jaroslav. *Občanský zákoník a předpisy související I.*, 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 145-146

³⁷⁹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. *Bezpodílové spoluvlastnictví manželů*. Praha: Orbis, 1978, s. 64-65

například hodinky manžela či drahocenný dámský kožich manželky jasně splňují všechny uvedené podmínky (včetně povahy), lze se například domnívat, že velice drahé fotografické vybavení nemusí tyto podmínky splňovat. Důvodem by byla především povaha věci, kdy nelze očekávat, že by manžel (není-li profesionálním fotografem) nutně potřeboval věc k naplnění své osobní potřeby.³⁸⁰

Výše uvedené rozdělení je o to zajímavější, jelikož i současně platný občanský zákoník ze společného jmění manželů vyjímá věci, které slouží osobní potřebě pouze jednoho z manželů.³⁸¹ Dnešní komentářová literatura dokonce uvádí, že k socialistické literatuře lze dodnes přiměřeně přihlížet při řešení sporů o osobní potřebě předmětu mimo režim společného jmění manželů, dokonce je uvedeno, že výklad současné právní úpravy by neměl být zásadně odlišný od předchozího (tj. od občanského zákoníku z roku 1964).³⁸² Je tak sice pravdou, že byť dnešní právní úprava vychází z tradičních kontinentálních základů zásadně odlišných od ideologického kořene socialistického občanského práva, nicméně některé poznatky socialistických právníků, byť vycházející z marxisticko-leninské nauky o spotřební povaze předmětů osobní potřeby (a potažmo osobního vlastnictví), jsou nadále prakticky užívány i v moderním českém občanském právu. Tyto závěry ovšem neznačí nic jiného, než že některé právní konstrukce socialistické právní vědy zřejmě byly natolik praktické, že by nebylo moudré se od nich mermomocí odvracet, byť ne nutně zásluhou jejich navázání na poučky marxismu-leninismu, ale jejich obecnou praktičností.

Dále do společného vlastnictví manželů nepatřily věci, které jeden z manželů potřeboval k výkonu svého povolání. Zde je nutno rozebrat samotný pojem povolání. Bičovský tento termín vykládá extenzivně jako jakoukoliv činnost, která je zapojením do pracovního či společenského procesu. Tato poznámka je důležitá především ve vztahu k odlišení režimu vlastnictví. Pokud by například taxikář na základě státního povolení provozoval se svým vozem primárně taxislužbu, byl by tento automobil v soukromém vlastnictví jako výrobní prostředek. Bičovský ovšem při extenzivním výkladu pojmu povolání dovozuje, že i předměty, které nejsou výrobním prostředkem mohou být využívány jinak než pro osobní potřebu, tj. například pro kutilství či pro jiné osobní záliby. Z této teze lze dovodit, že pokud by například občan vypomáhal jinému při opravě střechy (v rámci socialistického institutu občanské výpomoci), jeho načiní by nebylo výrobním prostředkem, ale zároveň ani věcí osobní potřeby³⁸³ (osobní

³⁸⁰ Tamtéž, s. 66-67

³⁸¹ OZ 2012 § 709 odst. 1 písm. a)

³⁸² KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, s. 152–153

³⁸³ BICHOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 68

potřebou není, jak podotýká Bičovský, osobní zájem³⁸⁴). Přesto by tato věc zůstala v osobním vlastnictví občana.

S ohledem na shora uvedené je zajímavá úvaha, že otázka určení věci jako předmětu osobní potřeby nebyla v občanském právu nikdy spolehlivě vyřešena, a při nutnosti řešit složitější otázky, jako byl režim majetkových poměrů manželů, opět narážela v praxi na své ideologické mantinely. O to víc jsou tyto komplikace evidentní vezmeme-li v úvahu, že termín „osobní potřeba“ je dodnes v platném občanském právu užíván, nicméně jeho užívání je snadnější, jelikož na něj již není navázáno určení typu individuálního vlastnictví, které k němu jedinec má.

Vzhledem k tomu, že pro potřeby této práce není zapotřebí dalšího výkladu citovaného ustanovení, můžeme naši pozornost věnovat dalšímu ustanovení občanského zákoníku upravujícímu bezpodílové spoluvlastnictví manželů.

Znění druhé ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 144 bylo následující:

§ 144

*Věci v bezpodílovém spoluvlastnictví užívají oba manželé společně; společně hradí též náklady na věci vynaložené nebo spojené s jejich užíváním a udržováním.*³⁸⁵

S ohledem na zaměření práce a relativní standardnost tohoto ustanovení lze jej odbýt minimálním výkladem. Citované ustanovení upravovalo především obsah (spolu)vlastnického práva. Je vhodné poznamenat, že soudobá komentářová literatura odkazuje při výkladu termínu „užívání věci“ k ustanovení § 130 o osobním vlastnictví.³⁸⁶ Užíváním věci je tak myšleno tradiční právo *ius utendi*, tj. jedno z majetkových oprávnění vlastníka věci, pokud se budeme držet analytické definice vlastnického práva, které socialistická právní věda využívala, byť jak bylo uvedeno dříve, pokoušela se o jeho vlastní definice.³⁸⁷ Byť je pouze přímo v textu zákona uvedeno pouze právo užívací, odkazem na ustanovení § 130 lze dovést, že i v případě výkonu spoluvlastnického práva měl každý ze spoluvlastníků (tj. manželů) i další ze dvou majetkových oprávnění, tj. *ius possidendi* (právo držet) i *ius fruendi* (právo požívací).³⁸⁸

³⁸⁴ Tamtéž, s. 67-68

³⁸⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 143

³⁸⁶ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 149

³⁸⁷ Tamtéž, s. 115

³⁸⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 296

Znění dalšího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů tj. § 145 bylo následující:

§ 145

(1) Běžné záležitosti týkající se společných věcí může vyřizovat každý z manželů. V ostatních záležitostech je třeba souhlasu obou manželů; jinak je právní úkon neplatný.

(2) Z právních úkonů týkajících se společných věcí jsou oprávněni a povinni oba manželé společně a nerozdílně.³⁸⁹

Výše citované ustanovení obdobné jako v případě podílového spoluvlastnictví, přičemž opět lze analogicky vycházet z již vyřčeného výkladu k ustanovení § 138. Právní úkon učiněný nad rámec běžného užívání či správy věci bez souhlasu druhého z manželů na věci ve spoluvlastnictví byl do roku 1982 stižen absolutní neplatností. Relativní neplatnosti se mohl druhý z manželů dovolat až od novelizace z roku 1982.³⁹⁰ V případě nabytí věci do společného vlastnictví, kterým se ale jeden z manželů zavázal, např. smlouvou o půjčce (i bez zajištění, jelikož daný manžel mohl stále půjčku splácet s úrokem), nebylo bez souhlasu (i dodatečného) manžela toto jednání posuzováno jako na neplatné. Peníze z takovéto půjčky po vyplacení náležely do spoluvlastnictví obou manželů. Byť by byl z takovéto smlouvy zavázán pouze jeden z manželů (tj. ten, který smlouvu o půjčce uzavřel bez souhlasu druhého manžela), mohl by být při zachování pravidla dle ustanovení § 147 (viz dále) postižen i společný majetek obou manželů.³⁹¹

Znění následujícího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 146 bylo následující:

§ 146

Dojde-li mezi manžely k neshodě o právech a povinnostech vyplývajících z bezpodílového spoluvlastnictví, rozhodne na návrh některého z nich soud.³⁹²

Výše citované ustanovení upravuje obdobný případ, jaký upravoval § 139. Odlišností bylo, že na rozdíl od podílového spoluvlastnictví nemohl soud až na naprosté výjimky

³⁸⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 143

³⁹⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 512-514

³⁹¹ Tamtéž, s. 513-514

³⁹² OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 146

navrhnout zánik spoluvlastnického vztahu. Těmi bylo, pokud by majetek jednoho z manželů propadl v rámci trestního řízení státu či pokud by byl jeden z manželů v likvidaci. Výjimkou byla také situace, kdy by další trvání spoluvlastnictví bylo v rozporu se zásadami socialistického soužití.³⁹³

Soud měl takto rozhodovat především v případech, kdy se nemohli manželé domluvit na společném užívání věci či poměru na užívání věci, jako například když jeden z manželů bránil druhému v užívání společné věci. V takovém případě bylo nezbytné zohlednit potřebu každého z manželů. Byť tak měli oba manželé stejně velké (vlastnické) právo na věci, moderací tohoto práva byla skutečná potřeba daného manžela.³⁹⁴ Bičovský nicméně soudí, že manželství, které by došlo až do stádia, kdy by bylo nutné o jeho majetkových poměrech rozhodovat soudně, by bylo již v takovém rozvratu, že se nedá očekávat užívání tohoto ustanovení jindy než v případě řešení dispozice s věcí, buď těsně před zahájením rozvodového řízení či spíše až v jeho průběhu.³⁹⁵

Nad to lze ještě doplnit, že soud sice mohl rozhodovat o právech a povinnostech k věci, nemohl ale až na omezené výjimky zakázat jednomu z manželů naprostou dispozici s věcí, jelikož by tím docházelo k zásahu do uspokojování jeho osobních potřeb vyvěrajících z osobního charakteru jeho vlastnického vztahu k věci. Soud ovšem mohl zakázat jednomu z manželů dispozici s věcí, pokud by bylo zřejmé, že se věc snaží do té míry poškodit, že by tím bylo zabráněno v uspokojování potřeb druhého manžela. Pokud by tak například jeden z manželů chtěl úmyslně zničit společný vůz, aby zabránil v jeho užívání druhému manželovi, mohl soud omezit či zcela znemožnit jeho užívání dané věci na ochranu práv a potřeb druhého manžela.³⁹⁶

Znění následujícího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 147 bylo následující:

§ 147

Pohledávka věřitele jen jednoho z manželů, která vznikla za trvání manželství, může být při výkonu rozhodnutí uspokojena i z majetku patřícího do bezpodílového spoluvlastnictví manželů.³⁹⁷

³⁹³ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 151-154

³⁹⁴ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 146

³⁹⁵ Tamtéž, s. 147

³⁹⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 517

³⁹⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 147

Výše citované ustanovení upravovalo případy, kdy by se jeden z manželů zavázal k takovému jednání, které by druhou stranu (věřitele) opravňovalo se uspokojit na základě vykonatelného rozhodnutí na jeho majetku. Při zachování zásady bezpodílovosti spoluvlastnictví by tak mohl být postižen i společný majetek, byť se druhý z manželů přímo k plnění nezavázal.³⁹⁸

Znění následujícího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 148 bylo následující:

§ 148

(1) Zánikem manželství zanikne i bezpodílové spoluvlastnictví manželů.

(2) Za závažných důvodů, zejména jestliže by další trvání bezpodílového spoluvlastnictví odporovalo pravidlům socialistického soužití, může soud na návrh některého z manželů toto spoluvlastnictví zrušit i za trvání manželství.³⁹⁹

Poslední čtyři ustanovení týkající se bezpodílového spoluvlastnictví manželů upravovaly primárně jeho zánik a následné vypořádání. Výše citované ustanovení upravovalo způsoby zániku. Nicméně je vhodné poznamenat, že byť zákon mluví o zániku a zrušení spoluvlastnictví, soudní praxe tyto termíny ztotožnila. Nejednalo se tedy o dvoufázový způsob ukončení tohoto spoluvlastnického vztahu, nýbrž o pouhá synonyma.⁴⁰⁰ Z důvodové zprávy ostatně ani nevyplývá, že by měl zákonodárce jiné záměry s oběma výrazy.⁴⁰¹

Jak již bylo uvedeno dříve, ustanovení § 148 odst. 2 dávalo soudu možnost ve výjimečných případech manželské spoluvlastnictví rozdělit, tj. v případě nařízení likvidace na majetek druhého z manželů, vyslovením trestu o propadnutí majetku jednoho z manželů v trestním řízení a konečně pokud by další trvání manželského spoluvlastnictví bylo v rozporu s pravidly socialistického soužití.⁴⁰² Poslední z případů by s ohledem na svou abstraktnější povahu měl být blíže rozebrán.

³⁹⁸ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 152

³⁹⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 148

⁴⁰⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 520

⁴⁰¹ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_11.htm

⁴⁰² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 520-521

Rozpor se socialistickými pravidly soužití chránily majetek manžela, jehož partner se buď nikterak nepřičiňoval uspokojovat svou poctivou prací potřeby rodiny, případně byl marnotratný, a to i v důsledku opilství či jiné závislosti. V takovém případě mohl soud manželské spoluvlastnictví rozdělit (tj. zrušit režim spoluvlastnictví), aby tak chránil zájmy druhého partnera či dokonce i celé rodiny.⁴⁰³

Zatímco výše citované ustanovení upravovalo důvodu zániku bezpodílového spoluvlastnictví, další z ustanovení upravovalo postup při vypořádání tohoto spoluvlastnického vztahu. Prvním z nich bylo jedním z nemnoha ustanovení o spoluvlastnictví, které bylo v roce 1982 novelizováno.

Původní znění následujícího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 149 bylo mezi lety 1964 až 1982 následující:

§ 149

(1) Zanikne-li bezpodílové spoluvlastnictví, provede se vypořádání podle zásad uvedených v § 150.

(2) Dojde-li k vypořádání dohodou, jsou manželé povinni vydat si na požádání písemné potvrzení o tom, jak se vypořádali.

(3) Neprovede-li se vypořádání dohodou, provede je na návrh některého z manželů soud.⁴⁰⁴

S ohledem na skutečnost, že novelizace z roku 1982 toto ustanovení rozšířila o další jeden odstavec, přičemž výše citované odstavce nebyly nikterak pozměněny, bude následně odcitováno novelizované ustanovení a následně bude proveden jeho celkový rozbor. Novelizované znění ustanovení § 149 bylo mezi lety 1983 až 1991 následující:

§ 149

(1) Zanikne-li bezpodílové spoluvlastnictví, provede se vypořádání podle zásad uvedených v § 150.

(2) Dojde-li k vypořádání dohodou, jsou manželé povinni vydat si na požádání písemné potvrzení o tom, jak se vypořádali.

(3) Neprovede-li se vypořádání dohodou, provede je na návrh některého z manželů soud.

(4) Nedošlo-li do tří let od zániku bezpodílového spoluvlastnictví manželů k jeho vypořádání dohodou nebo nebylo-li bezpodílové spoluvlastnictví manželů na návrh podaný do tří let od

⁴⁰³ Tamtéž, s. 520-521

⁴⁰⁴ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 149

*jeho zániku vypořádáno rozhodnutím soudu, platí ohledně movitých věcí, že se manželé vypořádali podle stavu, v jakém každý z nich věci z bezpodílového spoluvlastnictví pro potřebu svou, své rodiny a domácnosti výlučně jako vlastníci užívá. U ostatních movitých věcech a o nemovitých věcech platí, že jsou v podílovém spoluvlastnictví a že podíly obou spoluvlastníků jsou stejné. Totéž platí přiměřeně o ostatních majetkových právech, manželům společných.*⁴⁰⁵

Jak je zjevné ze samotného textu ustanovení, zabývalo se toto ustanovení především způsoby vypořádání bezpodílového spoluvlastnictví. V první řadě měla být pokud možno upřednostněna dohoda manželů. Zákon nepředepisoval povinnou formu pro dohodu o vypořádání, přičemž bylo možné provést vypořádání i dílčími právními úkony (manželé by si mezi sebou pokojně rozdělili věci bez nutnosti sepisovat písemné smlouvy o věcech). Jedinou podmínkou bylo, aby si případně manželé vzájemně v případě žádosti jednoho z nich vzájemně vyhotovili písemné potvrzení o faktickém stavu vypořádání. Dané bylo důležité především ve vztahu k nemovitostem, přestože nebylo nutné toto potvrzení dále podrobovat kontrole či potvrzení ze strany státních orgánů či státního notářství. Bičovský nad to uvádí, že při vypořádání nelze uvažovat tak, že by docházelo k vzniku nového samostatného vlastnického práva. Poukázáním věci pouze do dispozice jednoho z manželů tak došlo k pozbytí vlastnického práva druhého z manželů. Manželovi, kterému zůstal předmět v dispozici, se pouze změnou okolností transformovalo osobní spoluvlastnictví v pouhé osobní vlastnictví. Písemnou formu ovšem mělo mít pochopitelně jednání, kterým docházelo k převodu nemovitostí na třetí osobu, jako způsob vypořádání.⁴⁰⁶

Soudobá judikatura navíc dovozovala, že nelze bez dalšího považovat manželství za vypořádané, pokud došlo k pouhému přerozdělení majetku mezi manžely bez faktické dohody. Sice bylo možné věci rozdělit tzv. konkludentními úkony, nicméně, bez formálního vydání potvrzení jednoho z manželů či obou, mohlo být následně toto přerozdělení zpětně napadnutelné u soudu, pokud se ukázalo, že tato konkludentní jednání nebyla učiněna na základě skutečné (buť jen ústní či mlčky vyřčené) dohody.⁴⁰⁷

Vypořádání soudem probíhalo stejně jako v případě dle § 148 odst. 2, a přicházelo do úvahy až pokud se manželé nemohli dohodnout na rozdělení majetku. Nadto je nutné

⁴⁰⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 149

⁴⁰⁶ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 154-155

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 156

podotknout, že každé dělení majetku mělo proběhnout dle podmínek uvedených v následujícím ustanovení § 150, přičemž jeho obsah bude blíže rozebrán dále.

Novela z roku 1982 opětovně reagovala na potřeby tehdejší právní praxe, respektive případy, kdy někteří manželé nedůsledně po zániku spoluvlastnictví fakticky neprovedli vypořádání, což způsobovalo potíže především v situacích, kdy se následně znovu oženili/provdali. Z tohoto důvodu vložil zákonodárce nový odstavec, který určoval tříletou lhůtu po jejímž uplynutí platila nevyvratitelná právní domněnka, že se jejich majetek rozdělil na dvě stejné části. Toto ustanovení tak v zásadě upravilo nový způsob vzniku podílového spoluvlastnictví, přičemž bývalí manželé tak měli nepřerozdělený majetek v podílovém spoluvlastnictví dle právní úpravy tohoto institutu.⁴⁰⁸

Zajímavá je i skutečnost, že tato nevyvratitelná domněnka se týkala i případné nemovitosti, ve které jeden z bývalých manželů bydlel. Byť tento byt v daný okamžik již uspokojoval osobní potřebu pouze jednoho z manželů, druhý z manželů k němu měl nadále spoluvlastnický podíl, přestože jeho potřeba již mohla být naplněna jiným domem.⁴⁰⁹ Lze tedy očekávat, že takovýto podíl (tj. podíl manžela, který v domě již nebydlel) by byl zřejmě ve vlastnictví soukromém. Závěrem je pro úplnost nezbytné zmínit, že od roku 1983 se výše uvedenou novelou (tj. vznik podílového spoluvlastnictví po uplynutí lhůty v případě nevypořádaného manželského bezpodílového spoluvlastnictví) rozšířil katalog způsobů vzniku podílového spoluvlastnictví, kdy tento způsob byl nad rámec okolností zapříčiňujících vznik osobního vlastnictví, ze kterého podílové spoluvlastnictví vznikalo.⁴¹⁰

Znění následujícího ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 150 bylo následující:

§ 150

Při vypořádání se vychází z toho, že podíly obou manželů jsou stejné. Každý z manželů je oprávněn požadovat, aby mu bylo uhrazeno, co ze svého vynaložil na společný majetek, a je povinen nahradit, co ze společného majetku bylo vynaloženo na jeho ostatní majetek. Dále se přihlédne především k potřebám nezletilých dětí, k tomu, jak se každý z manželů staral o rodinu, a k tomu, jak se zasloužil o nabytí a udržení společných věcí. Při určení míry přičinění je třeba vzít též zřetel k péči o děti a k obstarávání společné domácnosti.⁴¹¹

⁴⁰⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 529

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 530

⁴¹⁰ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 252

⁴¹¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 150

Toto ustanovení, ze kterého vycházel první odstavec předcházejícího ustanovení, blíže upřesňuje systém vypořádání bezpodílového spoluvlastnictví. Soudům tak byl poskytnut hrubý rámec, v rámci kterého měli dále rozhodovat o vypořádání majetkových poměrů mezi manžely. Nad to měli kromě soudů z tohoto ustanovení vycházet i státní notáři při případném dělení majetku jednoho ze zemřelých manželů, tedy blíže rozdělit, který majetek zemřelého manžela bude dále řešen v rámci dědického řízení a který beze zbytku zůstane manželovi přeživšímu.⁴¹²

Poslední dvě věty ustanovení měly především pak moderovat případy, kdy by chtěly soudy bez dalšího rozdělit spoluvlastněný majetek v poměru jedna ku jedné. Byť ustanovení vycházelo z premisy, že podíly obou manželů jsou na majetku stejné, měl soud přihlížet i k přičinění obou manželů na jeho vzniku. Zároveň ale musel soud vzít do úvahy, zda se jeden manžel důkladně přičinil i na starání o společnou domácnost a výchovu dětí. Skutečnost, že jeden z manželů nemohl pracovat pro starost o dítě či snad těžkou nemoc, mu nesměla být na škodu a k těmto okolnostem se mělo pečlivě a důkladně přihlížet. Opětovně však soudy nesměly jednoduše rozhodnout o tom, že věci, které uspokojovaly osobní potřebu manžela, kterému nebyla svěřena výchova dětí po rozvodu, nepřešly automaticky do osobního vlastnictví manžela vychovávajícího děti. A to i přesto, že k zájmu nezletilých dětí se mělo přihlížet v řadě prvé.⁴¹³ Pokud by snad došlo k situaci, kdy muselo dojít k rozdělení souboru majetku (tj. například vybavení obývacího pokoje), mohl soud rozhodnout o přidělení daných předmětů v celku do osobního vlastnictví jednoho z manželů, přičemž druhému měla být poskytnuta finanční náhrada.⁴¹⁴

Kromě zachování zásady kvantitativní rovnosti podílů obou manželů na rozděleném spoluvlastnictví (tj. rovnost čistě matematického součtu ve finančním ohodnocení obou podílů, respektive věcí se v rozděleném majetku nacházejících) měla být dodržena i tzv. kvalitativní rovnost podílů. Nebylo tedy možné při zachování pravidel socialistického soužití jednomu manželovi poukázat bez dalšího dva automobily do vlastnictví ani pokud by finanční ohodnocení těchto vozů dohromady odpovídalo například drahocenné sbírce knih, které by zůstaly v osobním vlastnictví druhého z manželů. Při takovémto rozdělení by totiž nebylo šetřeno osobních potřeb druhého z manželů, který by se rázem ocitl bez automobilu (tj. nebyla by uspokojena jeho osobní potřeba tranzitní). Právě i takto socialistické právo s poukazem na

⁴¹² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 533

⁴¹³ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 245-246

⁴¹⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 535-536

spotřební zásady osobního vlastnictví mělo moderovat dělení společného majetku, byť k takovému poznatku by bylo možné dojít i bez nauky o spotřebním charakteru osobního vlastnictví.⁴¹⁵

Znění posledního ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů § 151 bylo následující:

§ 151

Při vypořádání se vychází z toho, že podíly obou manželů jsou stejné. Každý z manželů je oprávněn požadovat, aby mu bylo uhrazeno, co ze svého vynaložil na společný majetek, a je povinen nahradit, co ze společného majetku bylo vynaloženo na jeho ostatní majetek. Dále se přihlídně především k potřebám nezletilých dětí, k tomu, jak se každý z manželů staral o rodinu, a k tomu, jak se zasloužil o nabytí a udržení společných věcí. Při určení míry přičinění je třeba vzít též zřetel k péči o děti a k obstarávání společné domácnosti.⁴¹⁶

Výše citované ustanovení upravovalo možnost znovuoobnovení bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Daný proces mohl být uskutečněn pouze na základě soudního rozhodnutí návrhem jednoho z manželů. Znovuoobnovení tak bylo umožněno pouze za trvání manželství. Pokud by snad i okamžitě po zániku manželství došlo k uzavření nového manželského svazku s identickými aktéry (manžely), nemohlo být jejich předcházející spoluvlastnictví znovuoobnoveno, nýbrž došlo ke vzniku nového bezpodílového spoluvlastnictví i když třeba s identickým obsahem (tj. stejnými předměty) jako předcházející spoluvlastnictví.⁴¹⁷

Daný postup měl mířit na situace, kdy jeden z manželů již neměl majetek propadnutý státu, případně došlo k ukončení likvidace jeho majetku. I v takovémto případě ale rozhodnutí o znovuoobnověném spoluvlastnictví působilo pouze ex nunc, tudíž nepůsobilo na majetek již vypořádaný, ale pouze na majetek, který manželé znovu společně shromáždili při zachování podmínek dle ustanovení § 143.⁴¹⁸

⁴¹⁵ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 158

⁴¹⁶ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 151

⁴¹⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 536

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 537-538

3.3.4 Soukromé bezpodílové spoluvlastnictví manželů

S ohledem na možnost nabytí předmětu, který byl v soukromém vlastnictví do společného majetku manželů, upravoval občanský zákoník z roku 1964 i některé odlišnosti, jež se s tímto nesocialistickým typem spoluvlastnictví manželů pojily. Opět se jednalo o poměrně kusou a restriktivní právní úpravu, jež byla obsažena v ustanovení § 492, respektive pouze jeho druhého odstavce. Znění tohoto ustanovení bylo následující:

§ 492

(1) Na spoluvlastnictví k věcem, které jsou v soukromém vlastnictví, se vztahují přiměřeně ustanovení o podílovém spoluvlastnictví (§ 137 až 142); k převodu podílu však není třeba souhlasu spoluvlastníků.

(2) Nabude-li některý z manželů tyto věci za trvání manželství, platí přiměřeně ustanovení o bezpodílovém spoluvlastnictví manželů (§ 143 až 151).⁴¹⁹

Ke katalogu věcí, který bylo možné pojmout na soukromé spoluvlastnictví manželů, lze odkázat na obdobný výklad výše k ustanovení § 492. Druhý odstavec citovaného ustanovení shodně jako v případě soukromého podílového spoluvlastnictví upravoval režim soukromé varianty bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Jak bylo již uvedeno výše, nelze soukromé manželské spoluvlastnictví chápat jako oddělený soubor jmění od osobního spoluvlastnictví manželů, ale spíše jako jiný typ vlastnického vztahu, který manželé k věcem spadajícím do soukromého vlastnictví měli s ohledem na nauku o spotřební povaze socialistického vlastnictví. Bičovský považuje název „soukromé bezpodílové spoluvlastnictví“ za zavádějící, přičemž dle jeho názoru by bylo vhodnější tento typ spoluvlastnictví nazývat „spoluvlastnictví manželů k věcem v soukromém vlastnictví, obdobném bezpodílovému spoluvlastnictví manželů“. I tento název však dle Bičovského není vhodný, jelikož je spíše definicí nežli označením.⁴²⁰ Nicméně tento název definicí odpovídá výše uvedenému popisu vztahu mezi soukromým a osobním bezpodílovým spoluvlastnictvím manželů.

Občanský zákoník ve svém jednom krátkém odstavci § 492 upravuje přiměřenou aplikaci ustanovení o (osobním) bezpodílovém spoluvlastnictví manželů i na majetek v soukromém spoluvlastnictví. Toto odlišení mělo význam především při vypořádání zanikajícího spoluvlastnictví manželů, jelikož v rámci tohoto procesu bylo nezbytné zohlednit

⁴¹⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 492

⁴²⁰ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 30

i ekonomický význam a účel dělených věcí, přičemž se mělo při dělení přihlížet k tomu, aby byl dělený majetek účelně využit v souladu se zájmy společnosti.⁴²¹

Lze tak dovodit, že pokud by měli manželé ve svém spoluvlastnictví pozemek (logicky ve spoluvlastnictví soukromém), soud by měl při přidělení tohoto pozemku do vlastnictví pouze jednoho z manželů přihlídnout k tomu, který z manželů pozemek lépe využije v souladu se zájmy společnosti. Pokud by takový manžel chtěl například pozemek využít na stavbu domu či jej dokonce mínit převést na stát, mohl soud spíše rozhodnout v jeho prospěch. Dále si lze představit situaci, kdy by manželé měli ve spoluvlastnictví dva rodinné domky, přičemž jeden z nich by vzhledem ke svému nevyužívání manželky k bydlení musel být při dodržení zásady vyjádřené v ustanovení § 129 ve spoluvlastnictví soukromém. Soud by v takovém případě mohl přidělit každému z manželů po jednom domku. Kromě toho, že by došlo k uspokojení potřeb obou manželů, došlo by zároveň ke změně režimu vlastnictví domku v soukromém vlastnictví, který by se rázem ocitl ve vlastnictví osobním, jelikož by došlo ke splnění zásady ustanovení § 129 a zároveň i k uspokojení potřeb bydlení jednoho z manželů.

Z výše uvedeného je tedy zřejmé, že zatímco nauka o osobním vlastnictví byla ideologicky velice propracovaným konceptem, přičemž právní úprava v občanském zákoníku z roku 1964 se z větší části zabývala právě ideologickými charakteristikami osobního vlastnictví na úkor obecné právní úpravy vlastnictví, která byla omezená na nutné minimum, úprava spoluvlastnictví byla příkladem více praktického a v zásadě standardního právního textu. Přestože komentářová literatura stále dávala důraz na ideologické odůvodnění mnohých charakteristik osobního spoluvlastnictví, je zřejmé, že tato ustanovení fungovala jako jakási nadstavba celé právní úpravy o osobním vlastnictví, která měla v praxi upravovat reálné fungování spoluvlastnických vztahů mezi občany.

Byť socialistický zákonodárce v některých případech svým idealismem (lze-li toto ideologické pokřivení občanského práva takto z dnešního pohledu vůbec nazvat) a vírou v perfektní socialistické soužití občanů jejich ideální a do značné míry utopické socialistické společnosti značně ztížil reálné fungování spoluvlastnických vztahů (za všechny vzpomeňme ideologické opuštění principu rozhodování o věci pouhou většinou hlasů/podílů spoluvlastníků), lze soudit, že právní úprava spoluvlastnictví nebyla natolik ideologií prodchnutým textem jako právní úprava osobního vlastnictví. Zatímco některá ustanovení osobního vlastnictví jsou pouhými citacemi socialistických pouček o povaze, kvalitě a původu osobního vlastnictví či případně formalistickými „výchovnými“ ustanoveními (např. § 128

⁴²¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 753

a 129 o limitacích vlastnictví jednoho přesně vyměřeného rodinného domku), úprava osobního spoluvlastnictví funkčně bez nadbytečných ideologických proklamací skutečně upravuje vztahy mezi spoluvlastníky a způsoby jejich vypořádání.

Dále je ale nutné zdůraznit, že socialistická úprava spoluvlastnictví se opět obešla bez větší snahy o pochopení historických kořenů spoluvlastnictví, což je ale v případě tohoto institutu pochopitelné. Přeci jen je spoluvlastnické právo i v dnešní době pouze odvozeným věcným právem pevně navázaným na vlastnické právo jednotlivce k předmětu. I z tohoto důvodu je tak zřejmé, že nebylo z pohledu socialistických právníků nutné jej podrobovat většímu než nezbytně nutnému ideologickému rozboru. To je především zjevné, pokud srovnáme úpravu spoluvlastnictví (podílového i bezpodílového) z dob socialismu s právní úpravou spoluvlastnického práva po novelizaci z roku 1991. Minimálně v prvních letech svobodného státu s tržním hospodářstvím tak byla tato právní úprava natolik funkční, že po jejím navázání na kompletně reformovanou úpravu vlastnického práva (tj. opuštění nauky o osobním vlastnictví ve prospěch návratu ke kontinentální nauce o vlastnickém právu) jí bylo možné bez větších změn dále užívat. Určujícím klíčem, který rozděloval vnímání spoluvlastnictví za socialismu a v letech po pádu režimu, je jeho výklad. Zatímco socialističtí právníci vykládali ustanovení v souladu s naukou o spotřební povaze vlastnictví (viz dělení majetku manželů dle uspokojování jejich potřeb), dnešní právní věda k výkladu přistupuje bez ideologických pouček. Nejlepší příkladem uvedeného je skutečnost, že i dnešní soudci nadále mohou přiměřeně používat některou judikaturu spojenou se spoluvlastnickým právem, která původně vycházela ze znění občanského zákoníku z roku 1964 z dob socialismu, přičemž pro její aplikaci postačuje opomenou ideologická východiska některých ustanovení.⁴²² Ostatně i skutečnost, že tehdejší učebnice věnují z ideologického hlediska nepoměrně menší pozornost spoluvlastnictví než (osobnímu) vlastnictví je jen důkazem, že socialistická právní nevěnovala tomuto odvozenému věcnému právu takovou (ideologickou) pozornost. Na jiných věcných právech se ovšem socialistická právní věda dopustila mnohem větších deformací.

3.4. Věcná břemena

Občanský zákoník z roku 1964 ve svém původním znění věcná břemena upravoval pouze velice omezeně. Tvůrci kodexu došli k názoru, že tento právní institut, respektive instituty, jelikož se jednalo o kombinaci dřívějších služebností a reálných břemen, již nemá v nové socialistické

⁴²² KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, s. 152–153

společnosti své opodstatnění.⁴²³ Tento typ věcných práv k věci cizí spadl do kategorie, kterou Viktor Knapp nazval *takzvanými věcnými právy*, tedy majetkovými právy k věcem, jež se dle tehdejšího právního názoru neodlišují fakticky od závazku, pouze jsou v důsledku historických okolností vydělena od ostatních závazkových práv.⁴²⁴ Snad za jedinou větší odlišnost mezi závazkovými a věcnými právy viděla socialistická právní věda ve skutečnosti, že věcná práva zavazovala i právní nástupce účastníků věcně-právního vztahu, zatímco závazková práva působila pouze *inter partes*.⁴²⁵ Jednalo se o značně zjednodušený, až otrocký pohled na tuto problematiku odrážející soudobý pohled na právo. Nauka o přímém a nepřímém právním ovládnutí věci byla považována za zastaralou a nevyhovující marxisticko-leninské právní teorii.⁴²⁶

Ani občanský zákoník z roku 1964 existenci věcných břemen nevyvracel, nicméně je považoval pouze za zvláštní typ obligací, který se již přežil, a proto není nutné jej upravovat více než je nezbytně žádoucí, jelikož s postupným ekonomickým a sociálním rozvojem měl jejich význam upadat až postupně zcela zmizet.⁴²⁷ Jak ukázala praxe i skutečnost, že nakonec v roce 1982 byla věcná břemena do kodexu opět vložena, tento záměr se ukázal jako zcela milný.

Následující výklad o věcných břemenech se bude zabývat jejich právní úpravou v občanském zákoníku z roku 1964, nejprve ve vztahu k jejich úpravě a praxi mezi lety 1964 až 1982 a následně i úpravou věcných břemen po jejich doplnění do kodexu novelizace zákona č. 13/1982 Sb. S ohledem na tuto skutečnost bude vhodnější a přehlednější, pokud bude následující podkapitola rozdělena do dvou částí.

3.4.1 Věcná břemena v občanském zákoníku z roku 1964 v letech 1964 až 1982

Občanský zákoník z roku 1964 ve svém původním znění upravoval věcná břemena pouhými dvěma ustanoveními, která se nacházela až na samém konci kodexu v části osmé *Závěrečná ustanovení*. Tato poslední část zákoníku se následně dělila na dvě hlavy – hlavu první s názvem *Úprava jiných občanskoprávních vztahů*, která upravovala právní vztahy, jež nebyly

⁴²³ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 679-680

⁴²⁴ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 251, 255-256

⁴²⁵ KOLESÁR, Juraj. *Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult.* Praha: Panorama, 1987, s. 159

⁴²⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. *Československé občanské právo*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 292

⁴²⁷ BRADÁČ, Albert. *Věcná břemena od A do Z*. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 25

považovány za socialistické, ale právo je bylo nuceno pro jejich faktickou stávající existenci nadále tolerovat. Právě do této části byly umístěny ustanovení o soukromém vlastnictví či právě o věcných břemenech, tedy právní úprava nežádoucích přežitků buržoazního práva. Nad to se věcných práv ještě týkalo jedno z ustanovení hlavy druhé osmé části s názvem *Přechodná a zrušovací ustanovení*, které upravovalo právní majetkové vztahy vzniklé před účinností zákoníku.⁴²⁸

Nejprve se ale zaměříme na první z ustanovení, tj. § 495, který upravoval otázku věcných břemen ve svém prvním a třetím odstavci. Původní znění tohoto ustanovení mezi lety 1964 až 1982 bylo následující:

§ 495

(1) Zástavní práva a věcná břemena mohou vznikat jen ze zákona; přecházejí s vlastnictvím věci na nabyvatele.

(2) Zástavní právo slouží k zajištění pohledávky a jejího příslušenství; vztahuje se na zástavu, její přírůstky a příslušenství. Uspokojení zajištěné pohledávky ze zástavy může věřitel požadovat po splatnosti pohledávky. Jde-li o zástavní právo váznoucí společně a nerozdílně na několika zástavách, je věřitel oprávněn požadovat uspokojení celé pohledávky nebo její části z kterékoli z nich.

(3) Věcná břemena omezují vlastníka věci tak, že je povinen něco trpět nebo činit anebo něčeho se zdržet.⁴²⁹

Obsahem této kusé úpravy tak byl vznik věcných břemen, jakož i jejich jednoduchá definice. Pro úplnost je nezbytné zmínit, že toto ustanovení bylo v roce 1982 novelizováno, přičemž se od roku 1983 zaměřovalo pouze na úpravu zástavních práv, jelikož těžiště úpravy věcných břemen se po novelizaci nacházelo v ustanoveních § 135b a 135c. Zaměříme se nejprve na odstavec první, který upravoval jediný způsob vzniku věcných břemen, tj. ze zákona. Toto ustanovení bylo obecné a fakticky blanketové, přičemž předpokládalo, že ve vhodných případech jiný zákon věcné břemeno pro potřebu své právní úpravy založí. Občané tak napříště již nemohli mezi sebou mít smluvní věcná břemena, s výjimkou těch již existujících.

Chtěl-li tak občan zřídit věcné břemeno doživotního užívání pokoje například pro staršího příbuzného ve svém domě, mohl tak učinit pouze na základě inominátní smlouvy dle

⁴²⁸ Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. nabyl účinnosti 1. dubna 1964, jak ostatně uvádí ustanovení § 510 tohoto zákoníku. Tato přechodná ustanovení se tak týkala právních vztahů vzniklých před tímto datem.

⁴²⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 495

ustanovení § 51 občanského zákoníku. Musel však počítat s tím, že se jednalo pouze o závazkový vztah mezi ním, jakožto vlastníkem domu, a starším příbuzným. Při prodeji domu tak tento závazek nepřecházel na dalšího vlastníka domu, který by musel souhlasit s uzavřením nového závazkového vztahu s příbuzným bývalého vlastníka domu. Nad to byl tento vztah oproti zřízení věcného práva diametrálně odlišný z podstaty věci, kdy nový vlastník domu mohl tento závazek prakticky kdykoliv ukončit. Právě nemožnost zřizování věcných břemen pro zajištění doživotního užívání obytných místností byl hojně kritizován, a to nejen odbornou právníkou veřejností (za všechny jmenujme Martu Knappovou na stránkách časopisu Právník⁴³⁰), ale i obyčejnými občany, kteří se neúspěšně pokoušeli tuto legislativní mezeru v zákoně obejít. Na konci sedmdesátých let tak musel Okresní soud v Lučenci řešit situaci, kdy se postarší otec domáhal zachování smluvního práva doživotního užívání v rodinném domě a přilehlé zahradě (uzavřené na základě inominátní smlouvy dle ustanovení § 51 občanského zákoníku), který prodal své dceři a jejímu manželovi. Manžel ovšem rozhodl o ukončení závazkového vztahu, přičemž se u soudu domáhal ukončení užívání nemovitosti ze strany svého tchána. Okresní soud v Lučenci nejprve odmítl zákaz vymocit s poukazem na neútešný stav žalovaného, který by si obtížně sháněl v pokročilém věku nové bydlení. Odvoláním podaným žalobcem (zetěm) pak Krajský soud v Banské Bystrici sice rozsudek první instance zrušil, a vrátil jej ale k dopracování s tím, že by užívání nemovitosti mělo být ukončeno, přičemž ale dovozoval, že by se na vztah mezi žalovaným a jím užívanou nemovitostí mělo pohlížet jako na věcné břemeno vzniklé ze smlouvy. Odvolací soud dané dovozoval skrze ustanovení § 496 občanského zákoníku⁴³¹, přičemž se na tento vztah měla analogicky vztahovat právní úprava věcných břemen, čímž fakticky soudně umožnil smluvní vznik věcných břemen.⁴³² Nejvyšší soud Slovenské socialistické republiky pak rozsudkem z 28. 5. 1980, sp. zn. 1 Cz 55/80 rozhodnutí odvolacího stupně zrušil s tím, že zcela odmítl teze o možnosti analogického uplatnění ustanovení o věcných břemenech na smluvně sjednaná práva užívání, a potvrdil právní názor, že za účinnosti občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. (před novelizací z roku 1983) není možné smluvně zakládat věcná břemena.⁴³³ Až do roku 1983 tak mohla věcná břemena vznikat pouze ze zákona.

⁴³⁰ KNAPPOVÁ, Marta. Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1972, 111(12), s. 1068

⁴³¹ OZ 1964, v původním znění, § 496: „*Občanskoprávní vztahy, pokud nejsou zvláště upraveny ani tímto ani jiným zákonem, se řídí ustanoveními tohoto zákona, která upravují vztahy obsahem i účelem jim nejbližší.*“

⁴³² POKORNÝ, Milan a Československo. Nejvyšší soud ČSSR, Nejvyšší soud ČSR a Nejvyšší soud SSR o občanském soudním řízení a o řízení před státním notářstvím: sborník stanovisek, zpráv o rozhodování soudů a soudních rozhodnutí Nejvyšších soudů ČSSR, ČSR a SSR 1970-1983, Část první. Praha: Nejvyšší soud, 1986, s. 465-466

⁴³³ Rozsudek Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky z 28. 5. 1980, sp. zn. 1 Cz 55/80

Zákonů, které zakládaly vznik věcných břemen bylo několik, z nichž ty nejvýznamnější uvádím níže.

Vznik věcných břemen ukládalo například ustanovení § 12 zákona č. 41/1964 Sb., o drahách, který zakládal právo drážního podniku zabezpečit nemovitosti v ochranném pásmu dráhy, přičemž uživatelé těchto nemovitostí museli takovéto zabezpečení strpět.⁴³⁴ Obdobně musel uživatel nemovitosti strpět výstavbu drážního vedení.⁴³⁵ Dalším ze zákonů byl i tehdy nový zákon č. 110/1964 Sb., o telekomunikacích, který zakládal právo zřídit věcné břemeno ve prospěch organizací spojů, přičemž uživatel nemovitosti musel strpět výstavbu a provoz telekomunikačních vedení.⁴³⁶

Pravděpodobně nejdůležitějším zákonem, který upravoval vznik věcných břemen, byl stavební zákon z roku 1976 (zákon č. 50/1976 Sb.) ve svém původním znění. Tento zákon umožňoval vznik věcných břemen v okamžiku udělení stavebního povolení v případě terasovitých rodinných domů či poschodových garáží.⁴³⁷ Věcné břemeno vznikalo ve prospěch stavby, nikoliv osoby. Pokud tyto stavby spočívaly alespoň z části na sobě (tj. oprávněná stavba spočívala na zatížené stavbě). Věcné břemeno zatížené stavby tak spočívalo v povinnosti jejího vlastníka zatížení strpět.⁴³⁸ Zde je nutné doplnit, že fakticky tedy nevznikala tato věcná břemena ve prospěch oprávněné stavby ze zákona, ale z úředního rozhodnutí, respektive správního orgánu. Jednalo se tak o extenzivní výklad pojmu „vznik ze zákona“, jelikož tehdejší stavební zákon sice umožňoval vznik věcných břemen, ale ke vzniku došlo až rozhodnutím správního orgánu. Onen zákonný vznik tak v sobě při tomto extenzivním výkladu pojímal zákonný vznik i vznik rozhodnutím, které umožňoval zákon.⁴³⁹ Tato mírně zoufalá a improvizovaná snaha vykládat uvedený termín extenzivně je ostatně jen dalším důkazem zoufalosti tehdejší právní praxe, která byla nucena vyplňovat mezery vzniklé restriktivním pojetím občanského zákoníku ve vztahu k věcným právům k věci cizí. Argumentem ad absurdum bychom mohli dojít k závěrům, že pokud by snad nějaký hypotetický speciální zákon umožňoval vznik věcných břemen na základě smlouvy, mohli by se socialističtí právníci pokusit alibisticky odůvodnit tuto právní úpravu s poukazem na povolený vznik věcných břemen ze zákona, jelikož by uzavření smlouvy a vznik věcného břemene v první řadě umožňoval právě tento (fiktivní) zákon.

⁴³⁴ Zákon č. 41/1964 Sb., o drahách, v původním znění, § 12

⁴³⁵ Zákon č. 41/1964 Sb., o drahách, v původním znění, § 14

⁴³⁶ Zákon č. 110/1964 Sb., o telekomunikacích, v původním znění, § 12

⁴³⁷ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 28

⁴³⁸ Zákon č. 50/1976 Sb., stavební zákon, v původním znění, § 66 odst. 2

⁴³⁹ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 26

S ohledem na zde uvedené, je ovšem nezbytné dodat, že zákony zakládající zákonné věcné břemeno nemluví o vlastních nemovitostí (pozemků), ale o uživatelích. Takto zřízená věcná břemena tedy nezatěžovala vlastníky pozemků (pozemky neměly být ve vlastnictví jednotlivců), ale uživatele pozemku, tedy osoby, které měly pozemky či jiné nemovitosti v osobním užívání. Lze tak uvést, že takzvaná věcná práva, jakož i zde upravené věcné břemeno, by v takovém případě nezatěžovalo vlastníka pozemku (tím byl stát), ale pouze jeho uživatele (občana). Práva z věcného břemene by tak omezovala pouze uživatele, jelikož pozemek by byl nadále ve vlastnictví státu.

Lze tedy dovodit, že textace třetího odstavce ustanovení § 495 nebyla zcela přesná, jelikož ve většině případů byl skutečně omezenou osobou uživatel pozemku, který musel trpět zásahy do svého pozemku (respektive jím užívaného pozemku).

Ustanovení § 495 odst. 3 pak podávalo krátkou definici věcných břemen, přičemž zákoník zcela záměrně mluvil o povinnosti „něco“ trpět či činit či se „něčeho“ zdržet. Byl tak dán prostor, aby si každý konkrétní lex specialis upravil, co bylo předmětem tohoto věcného břemene, respektive jaká činnost.⁴⁴⁰

Pro úplnost je vhodné doplnit i informace o promlčení věcných břemen. S ohledem na skutečnost, že promlčení věcných břemen nebylo v kodexu nikde explicitně uvedeno, lze předpokládat, že věcná břemena byla promlčena po uplynutí obecné tříleté promlčecí doby dle ustanovení § 101.⁴⁴¹

Kromě výše rozebraného ustanovení § 495 upravovalo věcná břemena ještě ustanovení § 506, jehož původní znění bylo mezi lety 1964 až 1982 následující:

§ 506

(1) Práva a povinnosti ze zástavních práv a věcných břemen vzniklých před 1. dubnem 1964 se řídí ustanovením § 495, pokud nejsou upraveny zvláštními předpisy. To platí i o zástavních právech a věcných břemenech vzniklých ze smlouvy.

(2) Vznikne-li změnou poměrů hrubý nepoměr mezi věcným břemenem a výhodou oprávněného, může soud rozhodnout, že se věcné břemeno za přiměřenou náhradu omezuje nebo zrušuje. Jestliže pro změnu poměrů nelze spravedlivě trvat na věcném plnění, může soud rozhodnout, aby bylo namísto věcného poskytování plnění peněžitě.⁴⁴²

⁴⁴⁰ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 29

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 31

⁴⁴² OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 506

Na úvod je nutné uvést, že i toto ustanovení po novelizaci z roku 1982 upravovalo pouze zástavní práva, jelikož úprava věcných břemen byla přesunuta do ustanovení § 135b a 135c. Toto ustanovení stanovovalo, že věcná břemena vzniklá ještě před účinností občanského zákoníku z roku 1964 se posuzovala podle právní úpravy dle ustanovení § 495. Dále toto ustanovení upravovalo zánik věcných břemen, který mohl proběhnout dle textace zákona na základě soudního rozhodnutí. Nejednalo se ovšem o jediný způsob zániku věcných břemen, jelikož bylo možné dovodit další způsoby dle obecných ustanovení hlavy sedmé části první občanského zákoníku, které upravovalo zánik práv a povinností. Věcné břemeno mohlo zaniknout zničením věci, uplynutím doby, splynutím (osob či pozemků v pozici oprávněného/zatíženého), smrtí oprávněného, smlouvou, ze zákona či vyvlastněním.⁴⁴³ S touto tezí ostatně souhlasí i soudobá právní literatura.⁴⁴⁴ Nad rámec dovozené úpravy z občanského zákoníku upravoval zánik věcných břemen i hospodářský zákoník (zákon č. 109/1964 Sb.) ve svém ustanovení § 396, dle kterého zanikala věcná břemena v případě nabytí zatíženého předmětu do státního socialistického vlastnictví.⁴⁴⁵

V poslední řadě pak ustanovení upravovalo možnost moderace věcně-právního vztahu ze strany soudu, který mohl v případě nesouladu trvání věcného plnění s pravidly socialistické spravedlnosti nahradit toto plnění plněním peněžitým. Přiměřená náhrada přitom nemusela reálně vyvažovat hodnotu výhody, která tímto zanikla, čímž bylo zřejmě dosaženo zmírnění vztahu.⁴⁴⁶

Jak je z výše uvedeného evidentní, neexistovala zákonná možnost, která by opravňovala občana v letech 1964 až 1982 zřídit smluvně právo věcného břemene. Již důvodová zpráva k občanskému zákoníku z roku 1964 uváděla, že při absenci zákonné úpravy smluvního zřízení věcných břemen lze nadále uzavírat závazky dle ustanovení § 51.⁴⁴⁷ Toto ustanovení umožňovalo občanům uzavírat tzv. inominátní (nepojmenované) smlouvy, pokud takový závazek dále neodporoval obsahu a účelu zákona.⁴⁴⁸ Smluvní strany tak mohly uzavřít smlouvu, která by fakticky měla naplnit věcného břemene. Jak ale ostatně uvádí již tehdejší

⁴⁴³ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 30

⁴⁴⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 378-379

⁴⁴⁵ Hospodářský zákoník z roku 1964 (zákon č. 109/1964 Sb.), ve znění v letech 1964 až 1990, § 396

⁴⁴⁶ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 444

⁴⁴⁷ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-15]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_14.htm

⁴⁴⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 2013, § 51: „Účastníci mohou uzavřít i takovou smlouvu, která není zvláště upravena; smlouva však nesmí odporovat obsahu nebo účelu tohoto zákona.“

právní literatura, nevznikalo takovou smlouvou věcné právo ani takovýto závazkový vztah neměl a ani nemohl mít povahu věcného práva.⁴⁴⁹ Toto právo tak sice mohlo mít obsah věcného břemene, nicméně bylo pouhým závazkem, který strany zavazoval pouze po dobu trvání smlouvy a pouze po dobu, po kterou byly obě strany vlastníky nemovitosti, kterých se daná smlouva týkala.⁴⁵⁰ Tato práva závazková tak nepřecházela ani na dědice ani na nového vlastníka nemovitosti.⁴⁵¹ Jednalo se tak o poměrně nejistý právní vztah (ostatně jako všechny smluvní závazky), který ani jedné straně neposkytoval jistoty věcných práv. V praxi tak tato fakticky improvizovaná právní úprava vyvolávala časné soudní spory.⁴⁵²

Nicméně, tento nepojmenovaný typ smluv, občas nazývaný „právo na bydlení“, jelikož jeho obsahem byla zejména úprava bytových poměrů, byl do relativně nedávné doby stále předmětem soudních sporů.⁴⁵³ Například ještě v roce 2002 musel Nejvyšší soud České republiky svým rozsudkem ze dne 16. května 2002, sp. zn. 33 Odo 203/2002, rozhodnout o trvání takového smluvního vztahu, kdy se jedna ze stran domáhala výpovědi závazku kupujícího umožnit třetí osobě bezplatné a doživotní užívání části nemovitosti, jenž byl předpokladem pro převod vlastnického práva k nemovitosti na kupujícího. Nejvyšší soud v tomto případě rozhodl, že takováto výpověď je neúčinná.⁴⁵⁴ Je zjevné, že některé takto vzniklé závazky skutečně obstály zkoušku doby a svým způsobem svým účastníkům skutečně poskytly dlouhodobé trvání jejich právního vztahu. Je ovšem zřejmé, že se jednalo spíše o výjimky.

Předpoklad, že institut věcných břemen si již nenajde ve vyspělé socialistické společnosti místo se ukázal jako zcela mylný a silící poptávka po umožnění smluvního zřízení věcných břemen vedla k rozšíření právní úpravy věcných břemen v občanském zákoníku v rámci novelizace provedené zákonem č. 131/1982 Sb.

3.4.2 Věcná břemena v občanském zákoníku z roku 1964 v letech 1983 až 1991

Vzdor přesvědčení autorů občanského kodexu z roku 1964 o postupném odpadání používání věcných břemen, již v raných sedmdesátých letech volala právnická i laická veřejnost po

⁴⁴⁹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 113

⁴⁵⁰ KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 159-160

⁴⁵¹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 445

⁴⁵² BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 31

⁴⁵³ ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 1037

⁴⁵⁴ Rozsudek Nejvyššího soud České republiky ze dne 16. 5. 2002, sp. zn. 33 Odo 203/2002

návratu možnosti uzavírat věcná břemena i smluvně.⁴⁵⁵ Pro ilustraci uveďme pár příkladů, které se vyskytly v tehdejší obecném i odborném tisku. Za všechny zástupce občanů můžeme zmínit například pana F. N. z Plzně, který se v roce 1976 marně snažil v rámci právní poradny časopisu *Svět práce* zjistit, zda si může zřídit věcné břemeno užívání svého bytu, aby v něm i po jeho prodeji mohl pro svůj vysoký věk a nemoc dožít. Redaktor časopisu jej bohužel musel zklamat svou odpovědí, ve které konstatoval nemožnost danou situací řešit jinak než přes smlouvu s budoucím vlastníkem jeho bytu.⁴⁵⁶ V roce 1982 pak JUDr. Stanislav Hermann, dopisovatel časopisu *Lidová demokracie* kritizoval opuštění institutu věcných břemen a vyjádřil přání jejich návratu ve světle stále sílící poptávky po jejich znovuzavedení.⁴⁵⁷ Obdobně pak JUDr. František Pěcha označil v odborném periodiku *Právník* z roku 1982 odstranění věcných břemen za chybu, přičemž je dle jeho názoru nelze vůbec označovat za přežití instituty.⁴⁵⁸ Dokonce i po návratu smluvních věcných břemen do občanského zákoníku zkritizoval dopisovatel časopisu *Tišnovsko* JUDr. Vítězslav Jurka ve vydání z dubna roku 1983 dřívější úzkou právní úpravu jako brzdu v zabezpečování oprávněných zájmů občanů.⁴⁵⁹

V roce 1982 opětovně došlo k opravdovému a funkčnímu znovuzavedení věcných břemen do právní úpravy obsažené v občanském zákoníku z roku 1964. Jak ostatně uvádí důvodová zpráva k novelizačnímu zákonu č. 131/1982 Sb., nová úprava měla vyplnit mezeru, která vznikla úzkým pojetím uplatnitelnosti věcných břemen ve vztazích mezi občany. Socialistický zákonodárce se tak v době, kdy již nebylo nutné lpět na ideologických poučkách s ohledem na zjevnou realitu nedostatečné právní úpravy, měl záměr splnit společenskou poptávku po znovuzavedení smluvního zřízení věcných břemen. Přesto si ani v důvodové zprávě socialističtí zákonodárci neodpustili zmínky o snaze zabezpečit oprávněné zájmy občanů po uspokojování osobních a rodinných potřeb. Nadto se snažili socialističtí právníci stále ještě ideologicky ospravedlnit znovuzavedení tradičního věcně-právního institutu jeho údajným novým obsahem, který měl navazovat na progresivní občanské vztahy vznikající z osobního vlastnictví. Právě úzkým napojením nových socialistických věcných břemen na institut osobního vlastnictví chtěl socialistický zákonodárce obhájit zařazení nové rozšířené

⁴⁵⁵ FIALA, Josef. Věcná břemena. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1989, s. 7

⁴⁵⁶ Svět práce. Praha: Ústřední akční výbor československé sociální demokracie, 03.03.1976, 9(9), s. 5.

⁴⁵⁷ HERMANN, Stanislav. Platí pozemkové služebnosti? Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 21.05.1982, 38(119), s. 12.

⁴⁵⁸ PĚCHA, František. K problematice pozemkových služebností a věcných břemen v Českých zemích. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1980, 119(10), s. 935

⁴⁵⁹ JURKA, Vítězslav. Ke změnám občanského zákoníku. Tišnovsko: vlastivědný čtvrtletník. Tišnov: Městský úřad, 4.1983, 14(4), s. 87

úpravy věcných břemen hned za úpravu o osobním vlastnictví, tj. novými ustanoveními § 135b a 135c.⁴⁶⁰

Nové pojetí věcných břemen se mělo odvíjet od spotřebního účelu oprávnění, která vyplývala z nově zřízených věcných břemen, čímž se měla tato socialistická věcná břemena odlišovat od dřívějších buržoazních věcných břemen vycházejících z výrobního účelu tohoto institutu.⁴⁶¹ Nová pokroková úprava věcných břemen měla především sloužit k uspokojování potřeb občanů, přičemž v případech, kdy byl oprávněným stát, mělo docházet k uspokojování potřeb společnosti (a druhotně tedy i samotných občanů).⁴⁶²

Pro účely této práce pak je mimořádně zajímavý výklad podaný JUDr. Oldřichem Jehličkou z roku 1987, který po letech popírání existence věcných práv v československém socialistickém občanském právu opětovně potvrdil jejich faktickou přítomnost v právním řádu. Jehlička dovedl, že věcná práva lze definovat jako práva spojená s vlastnictvím či užíváním věci, přičemž takzvaná věcná práva k věci cizí umožňují oprávněným subjektům s těmito jinou osobou vlastněnými věcmi nakládat. Jehlička mezi takzvaná věcná práva k věci cizí kromě věcných břemen řadil i zástavní a zadržovací práva, jejichž typickým znakem je jejich působení proti všem (*erga omnes*, zde nazváno jako „absolutní relevance“), čímž se odlišovala od závazkových práv. Jedním dechem ale dodává, že účelem těchto práv je uspokojování osobních potřeb. Jehlička dále věcná práva dělil na vlastnické (a spoluvlastnické právo) a takzvaná věcná práva k věci, která dále dělil na držbu a takzvaná věcná práva k věcem cizím, tedy věcná břemena, zástavní právo a zadržovací právo. Socialistická právní věda tak opět došla k tomu, že tento institut skutečně existuje, byť jak sám Jehlička poněkud paradoxně konstatuje, nikde v kodexu o jejich existenci jako samostatné kategorie práv není zmínka ani kodex neobsahuje jejich definici (na rozdíl od zákoníku mezinárodního obchodu⁴⁶³).⁴⁶⁴ Nadále je ale nazývá **takzvanými** věcnými právy, která jsou odlišná od dřívějšího buržoazního chápání věcných práv.

Občanský zákoník po novelizaci tak sice obsahoval úpravu věcných práv, ale věrný své ideologické systematické je neupravoval na jednom místě, ale prostě tam, kde zákonodárce uznal

⁴⁶⁰ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-04-27]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

⁴⁶¹ Tamtéž

⁴⁶² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 435

⁴⁶³ ZMO § 20: „*Věcné právo zakládá oprávnění domáhat se na komkoli, aby se zdržel neoprávněného zásahu do výkonů tohoto práva a aby z toho vzniklý závadný stav odstranil. K věcným právům patří zejména vlastnické právo, zástavní právo, podzástavní právo a zadržovací právo.*“

⁴⁶⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 435

za vhodné, že se bude jejich úprava nejvíce hodit v praxi. Z tohoto důvodu se tak zadržovací práva vyskytovala v části věnované službám socialistických organizací.⁴⁶⁵ Ostatně nejvýmluvnějším důkazem je samotná skutečnost, že termín „věcná práva“ se ani před novelizací z roku 1982 ani po ní nikde v kodexu nevyskytoval. Jejich existenci a definici tak musela právní věda dovozovat za pomoci starší (nesocialistické) nauky a z jejich pojmových znaků či je případně dovozovat z úpravy v zákoníku mezinárodního obchodu. Právě dovozování definice věcných práv užívali i tvůrci učebnic z let sedmdesátých, kteří sice popírali jejich existenci, ale pro úplnost výkladu podávali popis věcných práv tak, jak je chápala tradiční právní věda.⁴⁶⁶

Znění prvního ustanovení upravující věcná břemena mezi lety 1983 až 1991, tj. § 135b bylo následující:

§ 135b

(1) Věcná břemena omezují vlastníka nemovité věci a toho, komu náleží právo osobního užívání pozemku, ve prospěch někoho jiného tak, že jsou povinni něco trpět, něco konat nebo něčeho se zdržet. Práva odpovídající věcným břemenům jsou spojena buď s vlastnictvím určité nemovitosti, nebo s osobním užíváním určitého pozemku anebo náležejí určité osobě.

(2) Pokud se účastníci nedohodli jinak, je ten, kdo je na základě práva odpovídajícího věcnému břemenu oprávněn užívat cizí věc, povinen nést přiměřené náklady na její zachování a opravy; užívá-li však věc i její vlastník nebo ten, komu náleží právo osobního užívání pozemku, je povinen tyto náklady nést podle míry spoluužívání.⁴⁶⁷

Výše uvedené ustanovení tak ve svém prvním odstavci nově definovalo věcná břemena, přičemž uvedená definice by se dala až na některé prvky socialistického práva považovat za relativně standartní definici tohoto institutu. Ona hlavní modifikace spočívala především v rozšíření okruhu omezených (či spíše povinných) osob z věcných břemen z pouhého vlastníka nemovité věci i na jejího uživatele. S ohledem na faktické nahrazení vlastnění půdy institutem jejího osobního užívání, je toto rozšíření zcela pochopitelné a odrážející nové majetkové poměry k půdě.

⁴⁶⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, §278

⁴⁶⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 370-379

⁴⁶⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 135b

Socialistická věcná břemena tak i přes svůj nový proklamovaný obsah a účel fakticky jen následoval již léta osvědčenou právní nauku o věcných břemenech. O tom ostatně svědčí i skutečnost, že i porevoluční úprava věcných břemen vycházela až do současného občanského kodexu právě z úpravy z osmdesátých let, byť pochopitelně očištěné od socialistického výkladu o spotřební povaze nových věcných břemen.⁴⁶⁸ Občanský zákoník přesto umožňoval vznik věcného břemene pouze ve vztahu k nemovitým věcem.⁴⁶⁹

Zároveň výše citované ustanovení dělilo věcná práva na *in personam* a *in rem*, kdy zatížený povinnostmi z věcného břemene mohl být buď občan (vlastník či uživatel nemovitosti) či samotná nemovitost (vlastněná či spíše užívaná).

Druhý odstavec dále upravoval režim nákladů a oprav na zachování věci, která byla zatížená věcným břemenem. V případě neexistence dohody mezi osobou oprávněnou a osobou zatíženou se placení nákladů řídilo výše uvedeným zákonným režimem. Pokud by snad došlo k rozporům mezi účastníky tohoto právního vztahu, například o výši nákladů či spoluúčasti při jejich placení, mohl na návrh jednoho z nich rozhodnout v této sporné věci soud.

Další úprava věcných břemen, především pak úprava jejich vzniku, změn a zániku, upravovalo další ustanovení občanského zákoníku. Znění druhého ustanovení upravující věcná břemena mezi lety 1983 až 1991, tj. § 135c bylo následující:

§ 135c

(1) Věcná břemena vznikají ze zákona, rozhodnutím oprávněného orgánu, písemnou smlouvou a na základě závěti; právo odpovídající věcnému břemenu lze nabyt také výkonem práva (§ 135a). K účinnosti smlouvy, z níž se nabývají práva odpovídající věcným břemenům, je třeba její registrace státním notářstvím.

(2) Smlouvou může zřídit věcné břemeno vlastník nemovitosti, ten, komu náleží právo osobního užívání pozemku, a socialistická organizace, která má právo užívání podle zvláštních předpisů. Ten, komu náleží právo osobního užívání pozemku, může věcné břemeno zřídit jen se souhlasem vlastníka pozemku.

(3) Věcná břemena přecházejí s vlastnictvím věci nebo s právem osobního užívání pozemku na nabyvatele.

⁴⁶⁸ BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, s. 31-32

⁴⁶⁹ LAZAR, Jan, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 295

(4) Věcná břemena zanikají ze zákona, rozhodnutím oprávněného orgánu nebo písemnou smlouvou. K účinnosti smlouvy, z níž zanikají práva odpovídající věcným břemenům, je třeba její registrace státním notářstvím.

(5) Věcné břemeno zanikne, nastanou-li takové trvalé změny, že věc již nemůže sloužit potřebám oprávněné osoby nebo prospěšnějšímu užívání její nemovitosti, popřípadě pozemku, k němuž bylo zřízeno právo osobního užívání; přechodnou nemožností výkonu práva věcné břemeno nezaniká.

(6) Vznikne-li změnou poměrů hrubý nepoměr mezi věcným břemenem a výhodou oprávněného, může soud rozhodnout, že se věcné břemeno za přiměřenou náhradu omezuje nebo zrušuje. Jestliže pro změnu poměrů nelze spravedlivě trvat na věcném plnění, může soud rozhodnout, aby bylo na místo věcného plnění poskytováno plnění peněžitě.

(7) Jestliže právo odpovídající věcnému břemenu náleží určité osobě, věcné břemeno zanikne nejpozději její smrtí.⁴⁷⁰

Výše citované ustanovení obsahovalo taxativní výčet způsobů vzniku věcných břemen. Prvním z nich byl vznik ze zákona, který byl ostatně upraven již v původním znění občanského zákoníku z roku 1964, byť v jiné části. Věcná břemena vznikala ze zákona v případech, kdy tak svébytný zákon výslovně stanovil. Zákonný vznik věcných břemen se nelišil od výkladu, který byl podán v předchozí podkapitole.

Občanský zákoník od roku 1983 nově již uváděl možnost vzniku věcných břemen na základě rozhodnutí (soudního či správního), a nemusel se již spoléhat na argumentační berličky, jako před novelizací (viz předchozí podkapitola k „zákonnému“ vzniku věcných břemen na základě správního rozhodnutí). Nad to judikatura dovodila, že věcná břemena, která mohla vznikat ze smlouvy, mohla být zřízena i soudním smírem.⁴⁷¹

Kromě již uvedeného způsobu vzniku věcného břemene po udělení stavebního povolení správním orgánem dle stavebního zákona č. 50/1976 Sb., umožňoval vznik věcných břemen rozhodnutím i samotný občanský zákoník. V první řadě se jednalo o již popsanou možnost soudu umožnit zřízením věcného břemene při dělení spoluvlastnictví ke stavbě používání jejího společně využívaného příslušenství v dispozici jednoho z bývalých spoluvlastníků i jiným spoluvlastníkům. V rámci novelizace bylo nově dle ustanovení § 221

⁴⁷⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 135c

⁴⁷¹ Stanovisko Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 11. 11. 1986, sp. zn. Cpj 44/86

odst. 2 dále umožněno soudům zřizovat věcná břemena ke stavbě osobě, na jejímž pozemku byla zřízena černá stavba.⁴⁷²

Nejčastějším a nejužívanějším způsobem vzniku věcného břemene byl vznik ze smlouvy. Ostatně, neustálé volání praxe po zavedení smluvního věcného břemene bylo jedním z hlavních důvodů, proč byla funkční úprava věcných břemen do zákoníku vůbec znovu zavedena.⁴⁷³ V první řadě bylo nutné tyto smlouvy o nemovitých věcech dále podrobit registraci ze strany státního notářství, přičemž vznik věcného břemene mohl být ujednán samostatně, ale i v rámci smlouvy o převodu vlastnictví k nemovitosti. Nadále pak byla zachována možnost si obdobný vztah jako mělo věcné břemeno zřídit v rámci nepojmenované smlouvy. Ta ovšem neměla charakter věcného břemene. Přijetí úpravy zároveň nezpůsobilo transformaci dřívějších závazkových vztahů na věcná břemena a v případě zájmů bylo nutné starší závazek nahradit právě smluvním věcným břemenem.⁴⁷⁴ Nad to je dále zapotřebí upozornit, že občanský zákoník neupravoval žádné konkrétní věcné břemeno, přičemž obsah věcného břemene, jakož i práva a povinnosti z něj plynoucí nechával na účastnících tohoto právního vztahu, při respektování pravidel socialistického soužití.

Platnost smlouvy o věcném břemenu k pozemku v osobním užívání byla podmíněna souhlasem vlastníka nemovité věci, přičemž absence souhlasu vyvolávala absolutní neplatnost.⁴⁷⁵ S ohledem na většinové vlastnění půdy československým státem se tak vyžadoval souhlas od okresního národního výboru, případně od socialistické organizace, kterým stát svěřil roli správce pozemků.⁴⁷⁶

Nad to dále umožňovalo citované ustanovení i vznik věcného břemene závěti. Dále bylo možné věcné břemeno vydržet dle úpravy § 135a o držbě, přičemž bylo nezbytné právo držet po dobu 10 let.⁴⁷⁷

Obdobným způsobem, jako byly upraveny způsoby vzniku věcných břemen, upravoval zákoník i způsoby zániku, které byly až na závěť v zásadě analogické. Dále zákoník ještě upravoval další dva způsoby zániku, které byly specifické pro určité typy věcných břemen.

⁴⁷² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 436

⁴⁷³ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

⁴⁷⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 437

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 437

⁴⁷⁶ KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 163

⁴⁷⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 438

V případě věcných břemen in personam byl možný zánik smrtí osoby oprávněné, přičemž obdobně došlo k zániku věcného břemene in rem, pokud by došlo k trvalé nemožnosti vykonávat právo ze strany pozemku. Nad rámec způsobů zániku uvedených v občanském zákoníku dovozovala právní praxe ještě možnost zániku splynutím subjektů povinných a oprávněných z věcného břemene, jakož i případným vypršením časového limitu, kterým byla existence věcného břemene ve smlouvě omezena.⁴⁷⁸ Pro úplnost je vhodné dodat, že i po novelizaci stále existovala i možnost zániku věcného břemene v důsledku jeho nabytí do státního socialistického vlastnictví podle § 396 hospodářského zákoníku (zákon č. 109/1964 Sb.).⁴⁷⁹

V poslední řadě pak byla ponechána možnost moderace věcného břemene ze strany soudu v případě hrubého nepoměru mezi zatížením povinného a výhodou pro oprávněného.

Jaký tedy můžeme učinit závěr z výše uvedeného popisu vývoje právní úpravy věcných břemen v občanském zákoníku z roku 1964? Je opět evidentní, že radikální koncepce kodexu zcela selhala ve světle fakticky vynucené novelizace z roku 1982, která opět umožnila využívat v běžném životě institut věcných břemen. S trochou nadsázky by se dalo uvést, že občanský zákoník tak evidentně selhal v jednom ze svých hlavních proklamovaných účelů, kterým bylo zajištění potřeb občanů, když jim odepřel možnost si tyto své potřeby sjednat za pomoci věcných břemen. Opětovně se tak potvrdilo, že teze o vysoké společenské úrovni socialistické společnosti s předpoklady dalšího progresivního vývoje, které by zcela odstranily věcná břemena z běžné praxe, se ukázaly jako zcela mylné. Nejedná se přitom jen o moderní názor dnešní právní vědy, ale i o názory některých právníků z předrevolučních dob, a dokonce i obyčejných občanů, jak je evidentní z novinových článků zmíněných na počátku této kapitoly. Ostatně ještě v roce 1987 odborník na pozemkové právo prof. JUDr. Juraj Kolesár, který přestože ve své učebnici o pozemkovém právu stále obhajoval zavedené socialistické právní konstrukce, na adresu věcných břemen v opatrné kritice svých kolegů uvedl, že „*další vývoj společenských vztahů však naznačil, že institut věcných břemen může i nadále plnit důležitou funkci*“⁴⁸⁰.

⁴⁷⁸ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 301

⁴⁷⁹ Hospodářský zákoník z roku 1964 (zákon č. 109/1964 Sb.), ve znění v letech 1964 až 1990, § 396

⁴⁸⁰ KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 159

3.5. Zástavní právo

Pokud v případě věcných břemen nastala po přijetí občanského zákoníku z roku 1964 doba temna, u zástavních práv můžeme rovnou mluvit o naprosté katastrofě. Při přípravě občanského zákoníku byla zástavní práva vyhodnocena jako ideologicky zcela nevyhovující institut typický pro kapitalistickou společnost.⁴⁸¹ Kratochvíl je dokonce zcela kategoricky odmítá a emotivně líčí, jak „byl (dříve) zástavní dlužník povinen strpět, aby se věřitel uspokojil z určité nemovitosti, které byl dlužník vlastníkem, ačkoli ve skutečnosti vůbec věřitelovým dlužníkem nebyl a jeho jediným „hříchem“ bylo, že koupil dům s hypotékou“⁴⁸². Zapáleným ideologům práva tak byly stále zjevně vlastní příběhy o nenáviděných kapitalistech, kteří by pro vlastní zisk byli (byť po právu) schopni vystěhovat chudou rodinu z domu, kterým se zaručila pro získání půjčky. Důvodová zpráva ke střednímu občanskému zákoníku neváhala zástavní právo označit za nástroj určený k provozování lichvy.⁴⁸³ Ostatně i Viktor Knapp v roce 1953 ve své vysokoškolské učebnici horlivě líčil, jak jsou v kapitalismu chudí rolníci pro získání půjčky nuceni zastavovat svou vlastní půdu, aby o ni pak byli připraveni v exekuční dražbě či dokonce ještě emotivněji vyprávěl o zotročených dělnících, jež pro splacení dluhu musí v zastavárnách zastavovat své vlastní peřiny i ošacení.⁴⁸⁴

Institut zástavního práva tak byl zejména v radikálních padesátých a šedesátých letech v hlavách socialistických právníků neodmyslitelně spojen s nenáviděným kapitalistickým zřízením a hlavním třídním nepřítelem socialismu – boháči a bankéři. I z těchto ideologických důvodů tak došlo k téměř naprosté eradikaci zástavního práva ze stránek občanského zákoníku a jeho nahrazení obligačním socialistickým institutem omezení převodu nemovitosti⁴⁸⁵, o kterém bude pojednávat jedna z následujících podkapitol.

Výše uvedený negativní pohled na zástavní právo se tak nezměnil ani v letech následujících po vydání občanského zákoníku. Knapp v roce 1974 konstatoval, že při soudobých ekonomicko-společenských podmínkách dosaženého stádia výstavby socialismu má smysl zajištění pohledávek pomocí zástavního práva jen malé odůvodnění, přičemž závazkový institut omezení převodu nemovitosti jej zcela nahrazuje.⁴⁸⁶ Právě poměrně široké

⁴⁸¹ KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 126.

⁴⁸² Tamtéž, s. 678.

⁴⁸³ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1950. Sněmovní tisk č. 509. [online]. [cit. 2023-06-20]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_13.htm

⁴⁸⁴ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 400

⁴⁸⁵ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_14.htm

⁴⁸⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 371

užívání institutu omezení převodu nemovitosti zřejmě zabránilo návratu zástavního práva v rámci novelizace provedené zákonem č. 131/1982 Sb. Ostatně i jinak liberální prof. dr. Ján Lazar v roce 1987 uvedl, že potřeba doplnit do zákoníku širší úpravu zástavních práv nikterak naléhavě nevyvstala. Jedním dechem ale dodává, že by snad mohlo do budoucna v úvahu přicházet uzákonění smluvního zástavního práva u movitých věcí.⁴⁸⁷

Zástavní práva tak upravovaly pouze dvě necelá ustanovení občanského zákoníku, tedy ustanovení § 495 a 506. Tato dvě ustanovení až do roku 1983 upravovala i věcná břemena, která ale byla po novelizaci z roku 1982 upravena samostatně, přičemž z uvedených ustanovení byla zmínka o věcných břemenech odstraněna. Nicméně, část věnující se zástavním právům zůstala bez jakékoliv změny. Z tohoto důvodu bude následovat citace pouze znění uvedených ustanovení od roku 1983, jelikož pro náš následující výklad nejsou relevantní věcná břemena. Původní znění citovaných ustanovení je uvedeno v podkapitole 3.4.1.

Znění ustanovení § 495 bylo mezi lety 1983 až 1991 následující:

§ 495

- (1) Zástavní práva mohou vznikat jen ze zákona; přecházejí s vlastnictvím věci na nabyvatele.*
- (2) Zástavní právo slouží k zajištění pohledávky a jejího příslušenství; vztahuje se na zástavu, její přírůstky a příslušenství. Uspokojení zajištěné pohledávky ze zástavy může věřitel požadovat po splatnosti pohledávky. Jde-li o zástavní právo váznoucí společně a nerozdílně na několika zástavách, je věřitel oprávněn požadovat uspokojení celé pohledávky nebo její části z kterékoli z nich.*⁴⁸⁸

Od roku 1964 tak nebylo občanským zákoníkem již umožněno zřízení zástavního práva ze smlouvy⁴⁸⁹, a to dokonce ani prostřednictvím inominátní smlouvy dle § 51 občanského zákoníku.⁴⁹⁰ Do roku 1992 tak občanský zákoník umožňoval pouze zákonný vznik zástavního práva, tj. případy, kdy speciální zákon vydaný před i po účinnosti občanského zákoníku umožňoval vznik zástavy.⁴⁹¹ Příkladem můžeme uvést zákon č. 105/1951 Sb., o správních poplatcích, který v ustanovení § 8 zřizoval zástavní právo na movité věci ve prospěch správních

⁴⁸⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 302

⁴⁸⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 495

⁴⁸⁹ Důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník

⁴⁹⁰ Rozsudek Vrchního soud v Praze, sp. zn. 11 Cmo 19/96 ze dne 20. 3. 1996

⁴⁹¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 763

orgánů, pokud by došlo k nezaplacení poplatku za úkon učiněný správním orgánem na této věci.⁴⁹²

Dalším takovým právním předpisem byl zákon č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku, který ve svém ustanovení § 4 umožnil vznik zástavního práva ve prospěch národního výboru na zajištění nákladů na úpravy v domě, pokud by snad došlo k jejich nezaplacení.⁴⁹³

V poslední řadě si institut zákonného zástavního práva našel své uplatnění i v oblasti cel, přičemž se v takovém případě můžeme setkat i se svébytným označením *celní zástavní právo*.⁴⁹⁴ Jako příklad právního předpisu zřizujícího toto celní zástavní právo můžeme uvést zákon č. 44/1974 Sb., celní zákon, který ve svých ustanovení § 31 a § 182 zakládal zástavní právo ve prospěch celnic či pošt na clo váznoucí na dováženém, vyváženém nebo prováženém zboží, které nebylo národním majetkem.⁴⁹⁵

Občanský zákoník z roku 1964 pohlížel na zástavní práva značně formalisticky jako pouze na jeden z možných nástrojů pro lepší zajištění práv věřitele a povinností dlužníka. Jejich kategorizace jako věcných práv tedy byla druhotná a do popředí bylo dáno jejich řazení mezi nástroje zajišťovací. Soudobá právní věda navíc došla k tomu, že socialistická společnost má již lepší zajišťovací nástroje, jako bylo ručení či již zmíněné omezení převodu nemovitosti.⁴⁹⁶ Nadále ovšem (jak ostatně pravil druhý odstavec citovaného ustanovení § 495 občanského zákoníku) byla ale zachována jejich přednost před ostatními způsoby uspokojení věřitele na věci dlužníkově.⁴⁹⁷ Tuto přednost uspokojení zástavou v prvních letech po přijetí občanského zákoníku upravovalo i přechodné ustanovení § 371 občanského soudního řádu v jeho znění do roku 1991 (zákon č. 99/1963 Sb.), především ve vztahu k zástavním právům k věcem zatíženým ještě z dob před účinností občanského zákoníku z roku 1964.⁴⁹⁸ Komentář k občanskému soudnímu řádu z roku 1985 ale již uvádí, že toto ustanovení nemělo v polovině osmdesátých let žádného významu, jelikož se předpokládalo, že všechny případné spory vzniklé ze zastavení věci z dob před rokem 1964 již byly dávno ukončeny a dořešeny.⁴⁹⁹

⁴⁹² Zákon č. 105/1951 Sb., o správních poplatcích, v původním znění, § 8

⁴⁹³ Zákon č. 71/1959 Sb., o opatřeních týkajících se některého soukromého domovního majetku, v původním znění, § 4

⁴⁹⁴ BAKEŠ, Milan. Československé finanční právo: Učebnice pro právnické fakulty. Praha: Panorama, 1979, s. 197

⁴⁹⁵ Zákon č. 44/1974 Sb., celní zákon, v původním znění, § 31, § 182

⁴⁹⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 764

⁴⁹⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 680

⁴⁹⁸ Důvodová zpráva k zákonu č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, § 363

⁴⁹⁹ HANDL, Vlastimil a Josef RUBEŠ. Občanský soudní řád – Komentář II. Praha: Panorama, 1985, s. 644-645

V případě zajištění pohledávky zákonným zástavním právem (tj. tím, které by vzniklo na základě jednoho z výše uvedených zákonů) mělo obdobně jako smluvní zástavní právo také přednost před všemi ostatními způsoby zajištění, a to dle ustanovení § 337 občanského soudního řádu v jeho tehdejší znění.⁵⁰⁰

Občanský zákoník ovšem mlčel o možnosti zřídit podzástavní (či jak bylo dříve označované *nadzástavní*) právo. Jak je evidentní z výše uvedených právních předpisů, tak zástavní právo mohlo zákonem vzniknout na movité i nemovité věci.⁵⁰¹ Nadále byla zachována povinnost zápisu zástavy do evidence nemovitostí vyznačené na listu vlastnictví podle zákona č. 22/1964 Sb., o evidenci nemovitostí.⁵⁰²

Občanský zákoník neupravoval způsoby zániku zástavního práva na jednotném místě, ale socialističtí právníci dovozovali jejich zánik z obecné úpravy o zániku právních skutečností v důsledku určitých právních úkonů.⁵⁰³ K zániku zástavního práva tak došlo buď prominutím dluhu dle ustanovení § 91 občanského zákoníku či složením dluhu do notářské úschovy ve smyslu ustanovení § 62. Zánik zástavního práva pak upravoval i hospodářský zákoník, který v ustanovení § 396 obdobně jako v případě věcných břemen spojoval zánik zástavního práva na věci nabytím tohoto předmětu do státního socialistického vlastnictví.⁵⁰⁴

Kromě výše rozebraného ustanovení § 495 upravovalo zástavní právo ještě ustanovení § 506, respektive do roku 1983 jen jeho první odstavec. Opětovně platí, co již bylo vyřčeno v rámci výše citovaného ustanovení § 495, tj. po novelizaci z roku 1982 došlo k přesunutí úpravy věcných břemen do vlastních ustanovení. Z tohoto důvodu dále odcituji pouze novelizovanou úpravu z ustanovení § 506, přičemž novelizací se na úpravě zástavních práv v tomto ustanovení nic neměnilo. Původní ustanovení je odcitováno v podkapitole 3.4.1.

Znění ustanovení § 506 bylo mezi lety 1983 až 1991 následující:

§ 506

*Práva a povinnosti ze zástavních práv vzniklých před 1. dubnem 1964 se řídí ustanovením § 495, pokud nejsou upraveny zvláštními předpisy. To platí i o zástavních právech vzniklých ze smlouvy.*⁵⁰⁵

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 554-555

⁵⁰¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 765

⁵⁰² Tamtéž, s. 765

⁵⁰³ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 765

⁵⁰⁴ DUŠÁNEK, František. Hospodářský zákoník: komentář. Praha: Panorama, 1986, s. 652

⁵⁰⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 506

Toto ustanovení tak pouze stanovovalo, že věcná břemena vzniklá ještě před účinností občanského zákoníku z roku 1964 se posuzovala podle právní úpravy dle ustanovení § 495.

Z výše podaného výkladu je tak evidentní, že občanský zákoník z roku 1964 prakticky, a především funkčně, neobsahoval úpravu zástavních práv nad rámec nutného. Zástavní právo tak bylo v těchto letech značně upozaděno ve prospěch jiných zajišťovacích nástrojů, přičemž jeho funkci zejména ve vztahu k hypotékám převzal institut omezení převodu nemovitosti.⁵⁰⁶ V učebnicích občanského práva po zástavním právu zůstalo několik málo zmínek, které jej označovaly za takzvané věcné právo (tj. pozůstatek dřívějších věcných práv), případně rovnou za kapitalistický přežitek.⁵⁰⁷ Výjimečně obsahovaly občanskoprávní učebnice i stručný výklad o jejich významu ve vztahu k zákoníku mezinárodního obchodu, který je dále (s ohledem na svou omezenou věcnou působnost především ve vztahu k obchodu s kapitalistickými státy) spolu s podzástavním právem upravoval.⁵⁰⁸ Zástavní právo tak nebylo vnímáno jako svébytné věcné právo, ale formalisticky pouze jako přežitý způsob zajištění práv věřitelů, kterému byla zřídka kdy dána přednost před jinými způsoby zajištění. Tento přístup trval až do roku 1990, kdy byla v rámci novelizace hospodářského zákoníku pro účely čerstvě vznikajícího tržního hospodářství úprava zástavních práv doplněna do tohoto kodexu, ale jen ve vztahu k organizacím (právnickým osobám). Skutečně funkční úpravu zástavních práv umožňujících jejich užívání i fyzickými osobami ve formě smluvního zástavního práva zavedl až občanský zákoník od 1.1.1992 po účinnosti novelizace 509/1991 Sb.⁵⁰⁹

3.6. Zadržovací právo

Občanský zákoník z roku 1964 ani ve vztahu k zadržovacímu právu nepřístupoval nikterak přívětivě. Z tohoto věcného práva se tak stal (obdobně jako ze zástavního práva) pouhý nástroj utvrzující věřitelův nárok za dlužníkem, a to do pouze v jednom velice specifickém případě, ve kterém navíc mohl být občan pouze v roli dlužníka. Občanský zákoník z roku 1964 tak neznal zadržovací právo jako obecný zajišťovací prostředek, ale pouze jako speciální způsob zajištění pohledávky socialistické organizace. Formalistický přístup k notně omezenému zadržovacímu

⁵⁰⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 220

⁵⁰⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 679

⁵⁰⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBÝ, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 370-375

⁵⁰⁹ ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 1072

právu nad to podtrhuje skutečnost, že občanský zákoník upravoval toto právo socialistických organizací v hlavě páté části čtvrté kodexu upravující služby⁵¹⁰ v rámci jediného ustanovení § 278, a to pouze ve vztahu ke smlouvě o opravě či úpravě věci, kterou mohl občan se socialistickou organizací uzavřít.

Znění tohoto ustanovení § 278 bylo následující:

§ 278

(1) Organizace má právo zadržet si věc, která byla předmětem služby, dokud občan cenu služby nezaplatí. Toto právo organizaci nepřísluší, je-li cena organizací požadovaná sporná a občan ji zajistí složením do notářské úschovy.

(2) Zadržanou věc je organizace povinna řádně opatrovat; má právo na náhradu nutných nákladů, které jí opatrováním vznikly.⁵¹¹

Socialistická organizace tak mohla zadržet věc, kterou občanovi na základě smlouvy opravila či upravila, pokud takovýto občan odmítal za věc zaplatit. Toto právo ovšem nepříslušelo organizaci, pokud neexistoval platný právní titul pro provedení opravy/úpravy (neexistující či neplatná smlouva). Obdobně se institut nevztahoval na opravy záruční.⁵¹²

Zadržovací právo se tak vztahovalo pouze k věci, která byla předmětem smluvního závazku a nebylo možné toto ustanovení extenzivně vykládat, že by snad mohla organizace zadržet jinou věc dlužníkovu, kterou měla ve své dispozici.⁵¹³

Občan se mohl bránit zadržení věci, pokud by byla cena sporná. V takovém případě mohl věc složit do notářské úschovy ve smyslu ustanovení § 62 občanského zákoníku⁵¹⁴, čímž by organizaci právo zadržovací nevzniklo.⁵¹⁵

Jediným způsobem vzniku zadržovacího práva tak bylo právě nezaplacení splatné pohledávky za věcí, kterou si nechal občan u organizace opravit či upravit. Obdobně pak

⁵¹⁰ Služby byly specifickým typem závazků, které měly být pro potřeby občanů v podmínkách socialistické centrálně řízené ekonomiky poskytovány pouze prostřednictvím státních socialistických organizací. Omezená forma závazků mezi občany byla umožněna závazkovým institutem občanské výpomoci. (srov. KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 562-565)

⁵¹¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 278

⁵¹² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 142

⁵¹³ Tamtéž, s. 142

⁵¹⁴ OZ 1964 ve znění 1964 až 1991, § 62: „Připouští-li to povaha dluhu, může být plnění požadované věřitelem složeno do notářské úschovy, zejména jde-li o pohledávku nesplacnou nebo jde-li o pohledávku, jejíž výše je sporná. Tím zaniknou jiné způsoby zajištění pohledávky.“

⁵¹⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo II., 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 51

existoval jediný způsob zániku, tj. uhrazením věci či jiným způsobem zániku pohledávky a následným vydáním věci.⁵¹⁶ Jiným způsobem zániku pohledávky byla buď dohoda mezi stranami nebo prodání věci organizací a uspokojení se na zaplacené kupní ceně, pokud si občan věc do šesti měsíců od smlouveného data převzetí věci nevyzvedl.⁵¹⁷

Kromě způsobů vzniku a zániku zadržovacího práva upravoval občanský zákoník ještě problematiku úhrady nákladů za opatrovnictví věci ze strany organizace při zadržení.

Na této kusé úpravě zadržovacího práva se až do velké porevoluční novelizace občanského zákoníku prakticky nic nezměnilo. Jedinou dílčí změnou bylo dovození použitelnosti tohoto ustanovení i na závazkové vztahy vzniklé mezi běžným občanem a občanem, který získal povolení k činnosti některých doplňkových služeb. Jednalo se o změnu, kterou do občanského zákoníku vložila novelizace z roku 1982, kdy dle nového ustanovení § 489a mohli někteří občané na základě povolení národního výboru vykonávat některé činnosti (tzv. doplňkové služby), které do té doby mohly poskytovat jen socialistické organizace.⁵¹⁸ Zadržovací právo tak mohlo vzniknout občanovi s povolením poskytovat doplňkové služby, kterému nebylo jiným občanem zaplacen za (zadrženou) věc. Ustanovení § 278 tak přiměřeně platilo i pro tyto občany s povolením, ale pouze v tomto jediném případě (poskytnutí služeb opravy/úpravy věci).⁵¹⁹ Obecné zadržovací právo ani žádné jiné speciální tak kodex neupravoval až do účinnosti porevoluční novelizace z roku 1991.⁵²⁰ Pro úplnost dodávám, že v roce 1990 bylo v rámci první velké novelizace hospodářského zákoníku z roku 1964 umožněno právníkům osobám uplatnit obecné zadržovací právo vůči věcem jiných právnických osob v případě neuhrazení splatné pohledávky.⁵²¹

S ohledem na shora uvedené tak není žádným překvapením, že právníkové učebnice z dob socialismu obsahovaly pouze velice stručné podkapitoly o zadržovacím právu, které většinou spadaly do obecných pojednání o dřívějších (takzvaných) věcných právech. Bylo tak především z toho důvodu, že tyto učebnice chtěly pro úplnost výkladu alespoň krátce studentům vysvětlit funkci zadržovacího práva, především pak s ohledem na jeho právní úpravu

⁵¹⁶ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 332

⁵¹⁷ OZ 1964 ve znění 1964 až 1991, § 282 odst. 2: „*Nevyzvedne-li si občan věc ve lhůtě šesti měsíců ode dne, kdy byl povinen ji vyzvednout, má organizace právo věc prodat. Je-li organizaci známa adresa občana a jde-li o věc větší hodnoty, je organizace povinna o zamýšleném prodeji občana předem písemně vyrozumět a poskytnout mu přiměřenou dodatečnou lhůtu k vyzvednutí věci.*“

⁵¹⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 740-741

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 143

⁵²⁰ Důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník, § 151a-151v

⁵²¹ Hospodářský zákoník z roku 1964 (zákon č. 109/1964 Sb.), ve znění od 1.5.1990 do 31.12.1991, § 129j

v zákoníku mezinárodního obchodu. Některé učebnice pak dokonce zadržovací právo jen uvedly podle názvu ve výčtu dříve upravovaných typů věcných práv⁵²², a o zadržovacím právu pojednávaly pouze jako o specifickém způsobu zajištění pohledávky ve smyslu § 278.⁵²³ Knapp pak ve své učebnici občanského práva z roku 1974 sice zadržovací právo řadí mezi věcná práva v buržoazním slova smyslu, ale následně se nezdráhá tuto systematiku kritizovat svým tvrzením, že zadržovací právo je svou povahou spíše právem závazkovým.⁵²⁴

Soudní praxe pak nauku o zadržovacím právu nikterak nerozebírala a považovala za pouhý nástroj zajištění pohledávky socialistické organizace vůči neplatícímu občanovi, jehož dalším účelem bylo sankcionování občana za jeho meškání s platbou za služby.⁵²⁵

3.7. Jiná věcná práva

Střední občanský zákoník i současný platný občanský zákoník upravují a znají kromě věcných práv upravených v občanském zákoníku z roku 1964 (tj. kromě vlastnické/spoluvlastnického práva, držby, věcných břemen, zástavního a zadržovacího práva) ještě některá další věcná práva. Jedná se zejména o právo stavby a podzástavní právo, které je ale pouze odvozené od práva zástavního. Občanský zákoník z roku 1964 tyto oba instituty po celou dobu svojí platnosti za doby socialismu zcela ignoroval. Soudní praxe nicméně byla nucena v důsledku změny právní úpravy řešit otázky spojené s právem stavby, které bylo uzavřeno za platnosti předchozího středního občanského zákoníku.⁵²⁶

Právo stavby občanský zákoník neznal vůbec⁵²⁷ a výklad tohoto institutu v textech tehdejších učebnic zcela absentuje. Slovní spojení „právo stavby“ znalo socialistické občanské právo v letech po roce 1964 pouze ve vztahu k institutu osobního užívání pozemku, který mimo jiné umožňoval občanovi postavit stavbu na pozemku jím užívaném, ale vlastněném státem.⁵²⁸ V tomto kontextu tak znamenalo „právo stavby“ vyjádření možnosti občana mít právo si na cizím pozemku stavbu postavit. Čistě teoreticky existovala možnost, aby stavebník (občan stavějící stavbu) při neexistenci superficiální zásady uzavřel s jiným občanem, který měl

⁵²² KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 678

⁵²³ Tamtéž, s. 372-373

⁵²⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 46

⁵²⁵ Zhodnocení Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky ze dne 21.12.1977, sp. zn. Cpj 42/77

⁵²⁶ POKORNÝ, Milan a Československo. Nejvyšší soud ČSSR, Nejvyšší soud ČSR a Nejvyšší soud SSR o občanském soudním řízení a o řízení před státním notářstvím: sborník stanovisek, zpráv o rozhodování soudů a soudních rozhodnutí Nejvyšších soudů ČSSR, ČSR a SSR 1970-1983, Část první. Praha: Nejvyšší soud, 1986, s. 171

⁵²⁷ ZIMA, Petr. Právo stavby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, s. 18–19

⁵²⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 449

pozemek v soukromém vlastnictví, nepojmenovanou smlouvu dle ustanovení § 51 občanského zákoníku, jejíž obsahem by bylo právo stavby na pozemku vlastněném jiným občanem.⁵²⁹ Tato smlouva se ovšem nepovažovala za smlouvu zakládající věcné právo práva stavby tak, jak jej vnímáme dnes.

V případě, že by snad vznikly spory z dříve založeného práva stavby (například podle středního občanského zákoníku), měly se dle obecného ustanovení § 498 tyto právní vztahy posuzovat podle dřívějšího zákona, na základě kterého toto právo vzniklo.⁵³⁰ Byť porevoluční novelizační zákon 509/1991 Sb. uvádí, že právo stavby „*zatím není výslovně upraveno, protože jeho účelu lze dosáhnout zřízením věcného břemena k pozemku*“⁵³¹, navrátilo se právo stavby do českého právního řádu až v roce 2014 s účinností současného občanského zákoníku.

Druhé z neupravených věcných práv, které znal střední i současný občanský zákoník bylo právo podzástavní či terminologií středního občanského zákoníku *právo nadzástavní*. Toto odvozené věcné právo ale nemělo v období mezi lety 1964 až 1991 žádného významu, jelikož při absenci smluvního zástavního práva fakticky nemělo jak vzniknout. V situaci, kdy osobou oprávněnou ze zákonného zástavního práva byla vždy socialistická organizace či správní orgán, nemohla vzniknout situace, kdy by tento fakticky státní věřitel mohl svou pohledávku dále zastavit jinému věřiteli. Učebnice občanského práva tak o existenci podzástavního práva buď zcela mlčely, či jej v několika málo odstavcích zmínily pouze v souvislosti s právní úpravou zákoníku mezinárodního obchodu.⁵³²

⁵²⁹ HOLUB, Milan a Jaroslav BIČOVSKÝ. Občan a vlastnictví v čs. právním řádu. Praha: Panorama, 1985, s. 95

⁵³⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 498: „*Pokud dále není uvedeno jinak, řídí se ustanoveními tohoto zákona i právní vztahy vzniklé před 1. dubnem 1964; vznik těchto právních vztahů, jakož i nároky z nich vzniklé před 1. dubnem 1964 se však posuzují podle dosavadních předpisů.*“

⁵³¹ Důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník

⁵³² KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 374-375

4. Socialistické právní instituty blízké věcným právům v občanském zákoníku z roku 1964

Občanský zákoník z roku 1964 byl typický svým kategorickým odmítáním zavedené římskoprávní systematiky, jakož i tradičních právních institutů spojených s (tehdejší terminologií) buržoazním občanským právem. Tomu ostatně odpovídala i celková koncepce zákoníku, jakožto kodexu především upravujícímu „*společenské vztahy, které v oblasti uspokojování hmotných a kulturních potřeb vznikají mezi občany a socialistickými organizacemi nebo mezi občany navzájem*“⁵³³.

Typickým příkladem tohoto marxisticko-leninského novátorství bylo opuštění tradiční nauky o závazcích a jejich nahrazení systémem služeb a občanských výpomocí, kdy mělo vlivem dosažení vysokého stupně socialismu dojít k plnému uspokojení všech potřeb občanů ze strany státu (socialistických organizací) či v drobné míře spoluprací občanů při přísném zachování zákazu osobního podnikání.⁵³⁴

Obdobná situace nastala i v oblasti úpravy věcných práv, kdy byla celá řada institutů nahrazena novými socialistickými instituty, které měly za úkol nahradit některé věcné právní mechanismy. S ohledem na zaměření této práce by bylo vhodné se zmínit a rozebrat některé socialistické právní instituty z občanského zákoníku z roku 1964 blízké věcným právům, které fakticky nahrazovaly svým obsahem nežádoucí či takzvaná věcná práva. Zmínky o těchto institutech se ostatně hojně vyskytovaly v předchozích podkapitolách, a proto by bylo vhodné je na následujících stránkách rozebrat.

Výklad o těchto socialistických institutech se bude lišit podle jejich obsahu a účelu jejich právní úpravy. Blíže popsané socialistické právní instituty obsažené v občanském zákoníku z roku 1964 lze pro účely této podkapitoly (i práce) rozdělit do dvou kategorií.

První kategorii tvoří právní instituty, které byly přímo zřízené jako socialistické substitute některých věcných práv. Tato kategorie fakticky zahrnuje jen omezení převodu nemovitosti, které bylo zákoníkem upraveno jako náhrada smluvního zástavního práva, což nepokrytě tvrdí i důvodová zpráva k občanskému zákoníku.⁵³⁵ Občanský zákoník nad to umožňoval občanům, aby si práva a povinnosti obdobné těm vznikajícím s věcným břemen upravili i pomocí nepojmenované smlouvy, k čemuž (opět) nabádala i důvodová zpráva ke kodexu. S ohledem na obecnou povahu tohoto řešení a jeho popis v podkapitole 3.4.1, nebudou

⁵³³ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-07-02]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_10.htm

⁵³⁴ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 563-567

⁵³⁵ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-07-02]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

tyto inominátní smlouvy s obsahem blízkým věcným břemenům v této podkapitole rozebrány, jelikož jejich popis ve zmíněné části této práce lze považovat za více než dostatečný.

Druhou kategorií tvoří právní instituty, které sice konkrétně nenahrazovaly některé z věcných práv, nicméně svým obsahem a způsobem užitím stály někde na pomezí práv věcných a závazkových. Tato kategorie tak zahrnuje institut osobního užívání, který byl do občanského zákoníku z roku 1964 vložen mimo jiné jako náhrada zakázaného individuálního vlastnění pozemků. Materie i problematika tohoto institutu jsou však natolik rozsáhlé a složité, že by podrobný rozbor historie, účelu i obsahu tohoto atypického právního nástroje vystačil na celou další odbornou práci o rozsahu minimálně stejném či snad větším, než má tato práce. Vzhledem k tomu, že jsem v předchozích výkladech tento institut hojně zmiňoval, bylo by vhodné jej zde alespoň ve stručnosti pojmut a vysvětlit, čím tento zvláštní vynález socialistické právní vědy nahrazoval některá věcná práva neupravená občanským zákoníkem z roku 1964. Bez alespoň stručného vysvětlení tohoto pojmu by tak tato práce mohla být v některých částech ne zcela srozumitelná. Pro úplnost je vhodné dodat, že hlavní pozornost bude v dané podkapitole věnována institutu osobního užívání pozemků.

4.1. Omezení převodu nemovitosti

Omezení převodu nemovitosti byl specifický závazkový institut občanského zákoníku z roku 1964, který byl prezentován jako nová socialistická zajišťovací instituce (nástroj zajištění pohledávky věřitele) nahrazující nežádoucí a ideologicky nevyhovující smluvní zástavní právo.⁵³⁶ Právě existencí tohoto institutu socialistický zákonodárce mimo jiné odůvodňoval absenci úpravy umožňující smluvní vznik zástavního práva v kodexu.⁵³⁷ Omezení převodu nemovitosti substituovalo pouze smluvní zástavní právo a nešlo jej tak analogicky použít ke zřízení jiných obdobných náhrad např. exekučního zástavního práva.⁵³⁸

Omezení převodu nemovitosti bylo v systematice občanského zákoníku v jeho původním znění umístěno do hlavy páté první části kodexu s názvem *Zajištění práv a povinností*, který kromě omezení převodu nemovitosti upravoval ještě zajišťovací institut ručení, dohody o srážkách ze mzdy a jiných příjmů, a složení úschovy. Samotná omezení převodu nemovitosti pak upravovala ustanovení § 58 až 61, která budou následně blíže rozebrána.

⁵³⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 122

⁵³⁷ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-07-02]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_10.htm

⁵³⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 225

Znění úvodního ustanovení o omezení převodu nemovitosti tj. § 58 (nadepsaného jako *Omezení převodu nemovitosti*) bylo následující:

Omezení převodu nemovitosti

§ 58

(1) Věřitel může uspokojení své pohledávky zajistit písemnou smlouvou uzavřenou s dlužníkem, kterou dlužník bere na sebe povinnost, že nepřevede svou nemovitost bez souhlasu věřitele na jiného, dokud pohledávka nebude uspokojena. Má-li mít omezení převodu nemovitosti právní účinky i pro dědice, musí to být ve smlouvě uvedeno.

(2) Ke smlouvě je třeba její registrace státním notářstvím. Omezení převodu vznikne okamžikem registrace.⁵³⁹

Citované ustanovení upravovalo účel a způsoby vzniku omezení převodu nemovitosti. Účelem tohoto institutu bylo zajištění pohledávky věřitele. Neexistovala ovšem shoda na tom, zda bylo možné tímto institutem zajistit pouze peněžitou pohledávku či i nepeněžitou. Kratochvíl uvádí, že bylo možné zajistit pouze pohledávku peněžitou, přičemž své tvrzení podkládá povahou institutu a dále odkazem na ustanovení § 60 občanského zákoníku, který upravoval pořadí a způsob uspokojení pohledávky dle ustanovení § 337 občanského soudního řádu, jenž upravoval pouze uspokojování peněžitých pohledávek zpeněžením předmětu omezení.⁵⁴⁰ Z tohoto Kratochvíl dovozuje, že nebylo možné zajistit pohledávku nepeněžitou.⁵⁴¹ S Kratochvílovým názorem souhlasí i JUDr. Jiří Mikeš⁵⁴² a potvrzují jej i tehdejší soudní praxe s poukazem na usnesení Krajského soudu v Ústí nad Labem z 24. 7. 1970, sp. zn. 5 Co 304/70, které rozhodlo, že může být takto zajištěna pouze pohledávka peněžitá, přičemž toto rozhodnutí bylo pro svou významnost otištěno v Bulletinu Nejvyššího soudu České socialistické republiky z června 1971 i ve sbírce důležitých rozhodnutí a stanovisek Nejvyšších soudů Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky

⁵³⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 58

⁵⁴⁰ Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád, ve znění v letech 1964 až 1991, § 337

⁵⁴¹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 123

⁵⁴² ČEŠKA, Zdeněk, JOZEF KABÁT, JOSEF ONDŘEJ, JIŘÍ ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 223

z roku 1986.⁵⁴³ Oproti tomu Knapp opakovaně ve svých učebnicích z roku 1965⁵⁴⁴ i 1974⁵⁴⁵ uvádí, že zajistit bylo možné i pohledávku nepeněžitou, byť toto své tvrzení nepodkládá žádnými argumenty. Neutrální stanovisko předkládá JUDr. Jan Dvořák, který uvádí, že tato otázka je sporná, byť podotýká, že v soudní i notářské praxi převládá názor, že lze takto zajistit pouze pohledávky peněžité.⁵⁴⁶

Jediný povolený způsob vzniku omezení převodu nemovitosti byla písemná smlouva. Jejím obsahem byl závazek dlužníka nepřevést na jinou osobu ve smlouvě specifikovanou nemovitost až do uspokojení pohledávky věřitele. Právě omezená dispozice s nemovitým majetkem měla dlužníka motivovat k uhrazení pohledávky, přičemž soudobá komentářová literatura nemožnost vykonávat dispoziční právo označovala za zajišťovací funkci institutu. Uhrazovací funkcí pak byla skutečnost, že se mohl věřitel přednostně uspokojit z prodeje nemovitosti v případě neúspěšného domožení pohledávky a následného výkonu nemovitosti prodejem nemovitosti (viz níže).

Zajišťovací i uhrazovací funkce institutu omezení převodu nemovitosti byly navíc posílené skutečností, že tento zajišťovací nástroj se nepromlčoval.⁵⁴⁷ Promlčení bylo možné u pohledávky, ale až po desíti letech namísto obecných tří let.⁵⁴⁸ Nejčastějším případem uzavírání smlouvy o omezení převodu nemovitosti bylo zřizování úvěru na výstavbu či úpravu nemovitosti u státní spořitelny⁵⁴⁹, přičemž bylo možné si takový úvěr sjednat i z jiných důvodů, případně ručit tímto institutem i jinému občanovi či socialistické organizaci při obyčejné půjčce. V praxi byla ale nejčastějším věřitelem právě státní spořitelna.⁵⁵⁰ Pro úplnost je vhodné zmínit, že se omezení převodu nemovitosti vyskytovalo i v tehdy platném zákoníku práce

⁵⁴³ POKORNÝ, Milan a Československo. Nejvyšší soud ČSSR, Nejvyšší soud ČSR a Nejvyšší soud SSR o občanském soudním řízení a o řízení před státním notářstvím: sborník stanovisek, zpráv o rozhodování soudů a soudních rozhodnutí Nejvyšších soudů ČSSR, ČSR a SSR 1970-1983, Část první. Praha: Nejvyšší soud, 1986, s. 466

⁵⁴⁴ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, s. 325

⁵⁴⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 524

⁵⁴⁶ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné II, 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 33-34

⁵⁴⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 100 odst. 2: „Promlčují se všechna práva majetková s výjimkou práva vlastnického, práv osobního užívání bytů a pozemků, omezení převodu nemovitostí, jakož i práva z vkladů na vkladní knížce nebo běžném účtu, pokud vkladový vztah trvá.“

⁵⁴⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 221

⁵⁴⁹ Spolu se změnou uspořádání československého státu na federaci došlo k rozdělení hlavního retailového peněžního ústavu v zemi (Státní spořitelny) na dva samostatné subjekty pro obě části federace. Občané ČSSR si tak v české části republiky mohli takový úvěr zřídit u České státní spořitelny, v případě Slovenska analogicky u Slovenské státní spořitelny. (srov. zákon č. 163/1968 Sb., kterým se mění zákon č. 72/1967 Sb., o Státní spořitelně)

⁵⁵⁰ DOŠLA, Bohumil, Luděk FIŠER a Miroslav FESS. Budeme stavět rodinný domek. Praha: SNTL, 1981, s. 145.

(zákon č. 65/1965 Sb.) v ustanovení § 248⁵⁵¹, přičemž jeho úprava fakticky kopírovala tu v občanském zákoníku. Omezením převodu nemovitosti bylo možné zajistit pohledávku socialistické organizace (v roli zaměstnavatele), pokud jí zaměstnanec úmyslně způsobil škodu. S uzavřením smlouvy zřizující omezení ale musel pochopitelně zaměstnanec souhlasit.⁵⁵²

Omezení převodu nemovitosti bylo naprosto unikátním typem socialistického smluvního závazku, který jako jediný (v případě sjednání nutného smluvního ujednání) přecházel i na dědice zatížené smluvní strany. Jednalo se o výjimku z ustanovení § 95 odst. 1 zákoníku⁵⁵³, který krom tohoto jediného případu neumožňoval, aby závazky, jejichž obsahem bylo plnění osobní povahy, přecházely na dědice.⁵⁵⁴ Tato skutečnost byla v rámci kodexu z roku 1964 naprosto ojedinělá⁵⁵⁵ a jen svědčí o skutečnosti, jak drastických kroků a kliček byl socialistický zákonodárce schopný, aby mermomocí nahradil jinak po obsahové stránce stejný, ale ideologicky nevhodný nástroj smluvního zástavního práva svým vlastním substitutem.

Právě přecházení tohoto osobního závazku i na právní nástupce občana je zřejmé i důsledkem tehdejšího odmítání teze o dělení právního vztahu na osobní a věcnou složku. Socialistické právo zatvrzele tvrdilo, že existují pouze vztahy mezi lidmi, tudíž každý právní vztah není ničím jiným než právně upraveným vztahem dvou lidí či občana a organizace.⁵⁵⁶ Pokud tedy nemohlo právo (zástavní) váznout na věci, omezovalo jejího vlastníka (občana-osobu) v možnostech dispozice s věcí, tedy nemožností ji převést. Právě toto lpění na osobní povaze právních vztahů zřejmě zapříčilo i nemožnost spojení institutu omezení převodu nemovitosti se samotnou nemovitostí, nýbrž s jejím vlastníkem. Pokud tedy nemohla být nemovitost omezena, musel být omezen vlastník, respektive jeho dispozice s ní, i za cenu toho, aby v případě jeho úmrtí přešel zcela atypicky jeho závazek na dědice. Za situace, kdy mohlo zajišťovací právo fakticky postihovat pouze osobu, neexistoval jiný způsob, jak dlouhodobě zajišťovat pohledávky, jelikož možnost úmrtí dlužníka by zcela jistě omezovala státní peněžní ústavy při poskytování dlouhodobých úvěrů na bydlení. Závěrem lze dodat, že právě „osobní povaha“ tohoto institutu vylučovala jeho kategorizaci jako věcného práva (i když se mu v mnohém účelově i obsahem podobalo), jelikož právo lpělo na vlastníkově a jeho dědicích. Nad to jej právní věda řadila ve své systematice mezi nástroje zajišťovací, kam ostatně řadila

⁵⁵¹ Zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, v původním znění, § 248

⁵⁵² KOVAŘÍK, Jan. Pracovní právo ČSSR. Praha: Svoboda, 1966, s. 342

⁵⁵³ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 95 odst. 1: „Smrtí dlužníka povinnost nezanikne, ledaže jejím obsahem bylo plnění, které mělo být provedeno osobně dlužníkem.“

⁵⁵⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 230

⁵⁵⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 525

⁵⁵⁶ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 678

i zástavní a zadržovací právo, jelikož jejich věcně právní povahu neuznávala a obdobně jako omezení převodu je považovala za pouhé nástroje zajištění pohledávky věřitele (jako možné způsoby omezení vlastnického práva).⁵⁵⁷

Z výše uvedených důvodů tak nemohlo dojít k žádnému převodu nemovitosti s výjimkou jejího nabytí dědicem v případě úmrtí dlužníka, bylo-li tak ujednáno ve smlouvě zřizující omezení. V úvahu tak nepřicházelo ani darování ani jiný způsob převodu.⁵⁵⁸

Omezení převodu nemovitosti bylo (jak již název tohoto institutu napovídá) zřídit pouze ve vztahu k nemovité věci, přičemž ale bylo možné omezit i převod spoluvlastnického podílu k nemovitosti. Teoreticky bylo možné takto omezit převod nemovitosti ve vlastnictví nesocialistické organizace. Nad to bylo irelevantní, zda je nemovitost ve vlastnictví osobním či soukromém.⁵⁵⁹

Další podobnost mezi smluvním zástavním právem a omezením převodu nemovitosti spočívala v jeho zápisu do listu vlastnictví, který ale mohl proběhnout až po nezbytné registraci smlouvy státním notářstvím.⁵⁶⁰ Účinnost smlouvy se tak vázala až na její registraci státním notářem, který po nezbytné kontrole zaslal opis smlouvy státnímu úřadu pro geodezii a kartografii, jenž skutečnost omezeného převodu nemovitosti následně zapsal do listu vlastnictví.⁵⁶¹

Znění druhého ustanovení o omezení převodu nemovitosti tj. § 59 bylo následující:

§ 59

(1) Dokud omezení trvá, je převod bez souhlasu věřitele neplatný.

*(2) Došlo-li k omezení pro více věřitelů, je k převodu třeba souhlasu všech.*⁵⁶²

Výše uvedené ustanovení upravovala následky pokusu o převod nemovitosti bez souhlasu věřitelů, přičemž takovýto převod byl bez dalšího absolutně neplatný, pokud nebyl udělen souhlas věřitele, či v případě více věřitelů všech z nich. Svolením s převodem došlo k zániku omezení, jelikož se pojilo pouze s osobou dlužníka (a jeho dědiců), nikoliv

⁵⁵⁷ HOLUB, Milan a Jaroslav BIČOVSKÝ. Občan a vlastnictví v čs. právním řádu. Praha: Panorama, 1985, s. 157, 166-168

⁵⁵⁸ DOŠLA, Bohumil, Luděk FIŠER a Miroslav FESS. Budeme stavět rodinný domek. Praha: SNTL, 1981, s. 145

⁵⁵⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 224

⁵⁶⁰ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 524

⁵⁶¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 225-226

⁵⁶² OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 59

s převáděnou nemovitostí. Právní praxe dovodila, že je možné se souhlasem věřitele převést jen část (podíl) na nemovitosti, čímž by nemovitá věc přešla do spoluvlastnictví. Dlužník by měl takto omezenou dispozici se svým podílem (omezení převodu by trvalo jen ve vztahu k tomuto podílu), zatímco jiný občan by mohl se svým nově nabytým spoluvlastnickým podílem volně nakládat.⁵⁶³

Znění třetího ustanovení o omezení převodu nemovitosti tj. § 60 bylo následující:

§ 60

*Pořadí a způsob uspokojení pohledávek zajištěných omezením převodu nemovitostí při výkonu rozhodnutí upravuje občanský soudní řád.*⁵⁶⁴

Občanský zákoník se v otázce pořadí uspokojení pohledávek zajištěných omezení převodu nemovitosti v případě výkonu rozhodnutí o jejich uspokojení na nemovitosti odkazoval na občanský soudní řád, konkrétně na § 337 občanského soudního řádu v tehdy platném znění.⁵⁶⁵ Uspokojení pohledávek zajištěných omezením převodu nemovitostí bylo až na druhém místě, přičemž naprostou přednost měly nadále pohledávky zajištěné buď zákonným zástavním právem, či smluvním zástavním právem.⁵⁶⁶ Jinak se pohledávky zajištěné omezením převodu uspokojovaly v pořadí, v jakém byly smlouvy o omezení převodu zaregistrovány státním notářem.⁵⁶⁷

Pokud by však došlo k situaci, kdy by jeden dlužník v jeden den nechal registrovat u státního notářství vícero smluv, měly tyto pohledávky stejné pořadí. Pokud by hodnota nemovitosti nepostačovala na plné uspokojení těchto pohledávek, měly být uspokojeny poměrně.⁵⁶⁸

Znění posledního ustanovení o omezení převodu nemovitosti tj. § 61 bylo následující:

§ 61

*Zánikem pohledávky nebo jejím promlčením omezení převodu nemovitosti zanikne.*⁵⁶⁹

⁵⁶³ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 227

⁵⁶⁴ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 60

⁵⁶⁵ HANDL, Vlastimil a Josef RUBEŠ. Občanský soudní řád – Komentář II. Praha: Panorama, s. 555-556

⁵⁶⁶ Tamtéž, s. 554-555

⁵⁶⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 222

⁵⁶⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 526

⁵⁶⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 61

Závěrečné ustanovení upravující institut omezeného převodu nemovitosti upravoval jeden ze dvou možných způsobů zániku tohoto omezení. První z nich byl zánik pohledávky, který mohl nastat jejím uspokojením. Dále pak omezení zaniklo promlčením pohledávky v rámci delší desetileté promlčecí doby.⁵⁷⁰

Kromě způsobů výše uvedených byl možný zánik omezení ještě dalšími způsoby, z nichž jeden, tj. souhlas s převodem nemovitosti, byl již výše zmíněn. Pokud nebyl sjednán přechod závazku na dědice, zanikalo omezení úmrtím dlužníka. Obdobně zanikalo omezení převodu i zánikem samotného vlastnického práva či fyzickým zánikem nemovitosti (v případě staveb).⁵⁷¹ Socialistické právo nad to znalo i zánik splynutím osob věřitele a dlužníka⁵⁷², případně složením plnění do notářské úschovy, což byly ostatně způsoby, kterými zanikal jakýkoliv zajišťovací institut.⁵⁷³

Zánik omezení nebyl spojen s opětovnou registrací skutečnosti u státního notáře a k zániku došlo bez dalšího skrze jednu z výše uvedených právních skutečností.⁵⁷⁴ Propsání této skutečnosti (respektive její výmaz) v listu vlastnictví probíhal na principu ohlašovacím bez předepsané formy. Poté, co byl notář spraven věřitelem či dlužníkem o zániku omezení, provedl nutný přezkum pravdivosti tvrzení (v případě spravení dlužníkem kontrolou u věřitele) a následně o této skutečnosti vyrozuměl orgán geodézie a kartografie, čímž došlo k vyznačení zániku na listu vlastnictví.⁵⁷⁵

Institut omezení převodu nemovitosti upravoval tuzemské občanské právo až do roku 1991, kdy v rámci novelizace zákonem č. 509/1991 Sb., došlo k jeho nahrazení klasickým smluvním zástavním právem.⁵⁷⁶ Přesto ale na stránkách občanského zákoníku č. 40/1964 Sb. zůstala o tomto institutu krátká zmínka v podobě přechodného ustanovení § 874, dle kterého se práva a povinnosti z tohoto institutu řídily předchozím zněním kodexu.⁵⁷⁷ S ohledem na promlčení pohledávek po deseti letech ode dne, kdy mohly být prvně vykonané, došlo v průběhu devadesátých let k zániku většiny těchto omezení, přičemž bylo v roce 2005

⁵⁷⁰ ČEŠKA, Zdeněk, JOZEF KABÁT, JOSEF ONDŘEJ, JIŘÍ ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 230

⁵⁷¹ Tamtéž, s. 230-231

⁵⁷² Tamtéž, s. 230

⁵⁷³ KNAPP, Viktor a ŠTEFAN LUBY, ed. *Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd.* Praha: Orbis, 1974, s. 527

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 328

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 527

⁵⁷⁶ ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. *Občanský zákoník I, II. 2. vydání.* Praha: C. H. Beck, 2009, s. 2437

⁵⁷⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1992 až 2013, § 874: „*Práva a povinnosti z omezení převodu nemovitosti, jež vzniklo před účinností tohoto zákona, se řídí dosavadními předpisy.*“

Nejvyšším soudem České republiky judikováno, že desetiletá promlčecí lhůta se počítala od okamžiku vykonatelnosti pohledávky i v případě, že tato promlčení lhůta začala běžet až po účinnosti novelizace zákona č. 509/1991 Sb., tedy i po 1. lednu 1992.⁵⁷⁸

S ohledem na skutečnost, že se Nejvyšší soud musel tímto dávno zaniklým obskurním socialistickým právním institutem zabývat ještě v roce 2005, je zřejmé, že bylo vhodné v této práci věnovat prostor výkladu o tomto podivném vynálezu socialistické právní vědy. Ostatně, ještě dnes, více než tři dekády od pádu komunistického režimu, se někteří občané musí v případě pokusů o prodej svých nemovitostí potýkat s komplikacemi způsobenými vyznačením omezení převodu nemovitosti na listech vlastnictví svých domů či pozemků. Dotazy na „omezení převodu nemovitosti (§ 58 zákona č. 40/1964 Sb.) jsou dodnes hojně zastoupeny na internetových fórech či bezplatných právních poradnách, a bohužel mnoho z nich zůstává nezodpovězeno, jelikož znalosti tohoto právního institutu jsou již dávno historií. Vzhledem k tomu, že v současné době lze bezpečně říct, že všechny případné pohledávky zajištěné omezením převodu nemovitosti jsou již dávno promlčené, zůstává tento institut pouhou nepříjemností potenciálních prodejců a kupců takto kdysi zajištěných nemovitostí.

Omezení převodu nemovitosti tak byl jen dalším pokusem socialistické právní vědy vynalézt nový způsob pro úpravu již dávno existujícího právního institutu, který se stal ideologicky nevyhovujícím. Snahy socialistické právní vědy za každou cenu znemožnit lpění práva na věci způsobily, že nezbývalo nic jiného než tento institut spojit s osobou dlužníka i za cenu naprosto nelogického a systematické občanského zákoníku odporujícího převodu omezení na dědice dlužníka. Podobných polovičatých až bizarních řešení vzniklých fanatickým odmítáním všeho starého byl ale občanský zákoník z roku 1964 plný.

4.2. Osobní užívání obecně a osobní užívání pozemků

Osobní užívání bylo specifickým institutem socialistického občanského práva, který měl do jisté míry efektivně řešit situace, jež vznikly úzkým vnímáním vlastnického práva v podobě osobního vlastnictví, jakož i zvláštní pojetí závazků v podobě služeb. Tento institut měl do jisté míry nahradit nově neexistující vlastnictví činžovních domů a jiných prostor, které by se v kapitalistické tržní ekonomice mohly stát předmětem nájemního práva. Obdobně pak osobní užívání pozemků v masové míře nahrazovalo neexistující osobní vlastnictví půdy, která byla ve vlastnictví státu. Osobní užívání se vedle osobního vlastnictví stalo jedním z hlavních

⁵⁷⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 21. 9. 2005, sp. zn. 33 Odo 1032/2005

vlastnických substitutů, přičemž hlavním účelem osobního užívání bylo nahrazovat vlastnické právo občana k věcem, které neměly být z ideologických či praktických důvodů svěřovány do osobního vlastnictví občanů. S trochou nadsázky bychom mohli uvést, že tam kde sféra použitelnosti osobního vlastnictví končila, tam začínalo osobní užívání. Pro účely této práce by bylo vhodné si tento institut pro jeho věcně právní prvky blíže rozebrat, přičemž s ohledem na silnější věcně právní povahu osobního užívání pozemků bude tato specifická varianta osobního užívání rozebrána podrobněji v samostatné podkapitole. Pro úplnost je nutné dodat, že československé právo znalo i institut trvalého užívání, kdy stát dával socialistickým organizacím věci do trvalého užívání na podobném principu jako byly dávány věci občanům do užívání. Tento obdobný institut upravoval hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb.⁵⁷⁹

4.2.1 K osobnímu užívání obecně

Osobní užívání bylo obdobně stejně jako osobní vlastnictví zcela unikátním institutem socialistického občanského práva, který vznikl na ideologickém základě, přičemž jeho prvopočátky (obdobně jako u osobního vlastnictví) lze spatřovat již ve středním občanském zákoníku. Ostatně, institut užívání pozemků, jež byly znárodněny, vychází z nejranějších dob socialistického práva, kdy již v sovětském Rusku brzy po Říjnové revoluci roku 1917 byla tehdy čerstvě zabraná půda dávána některým občanům do užívání při zachování faktického i právního vlastnického práva státu k ní.⁵⁸⁰ Střední občanský zákoník pak znal i možnost dání národního majetku (ve vlastnictví lidu, tj. státu) do trvalého užívání lidovým družstvům.⁵⁸¹

Teoreticky tak můžeme dovodit, že tímto institutem došlo k rozdělení souboru oprávnění vlastníka do dvou různých subjektů. Zatímco stát (častokrát skrze socialistickou organizaci)⁵⁸² si ponechal právo dispoziční (*ius disponendi*) a v některých případech i právo požívací (*ius fruendi*), občanovi bylo dáno právo užívací (*ius utendi*) a právo držet (*ius possidendi*). Tento subjekt tak mohl věc užívat a držet pro svou osobní potřebu, přičemž stát či jiný subjekt si nadále mohl ponechat ostatní dílčí oprávnění vlastníka, kterým byl.

⁵⁷⁹ Hospodářský zákoník z roku 1964 (zákon č. 109/1964 Sb.), ve znění v letech 1964 až 1990, § 70, 88

⁵⁸⁰ KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, s. 48

⁵⁸¹ Občanský zákoník z roku 1950, §103 odst. 2: „*V zájmu rozvoje národního hospodářství a obecného blahobytu lze také části národního majetku odevzdat socialistickým právníkům osobám, zejména lidovým družstvům, do trvalého užívání.*“

⁵⁸² Socialistickými organizacemi (právníky osobami) byly hospodářské organizace (podniky), družstevní organizace (výrobní či zemědělská družstva), společenské organizace (kulturní a tělovýchovné organizace), ale i tzv. rozpočtové organizace, kterými byly národní výbory. (srov. ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 130)

Zatímco střední občanský zákoník obsahoval pouze jednoduchou úpravu předchůdce tohoto institutu, občanský zákoník z roku 1964 (obdobně jako u osobního vlastnictví) rozpracoval jeho úpravu velice komplexně a učinil z osobního užívání jeden z nejdůležitějších právních institutů v socialistickém právu.

Význam tohoto institutu, jakožto druhého nejdůležitějšího nástroje pro uspokojování osobních potřeb občanů na věcech, dokazují i četná prohlášení tehdejších poslanců a ministrů při schvalování občanského zákoníku v Národním shromáždění Československé socialistické republiky dne 26. února 1964. Sám tehdejší ministr spravedlnosti JUDr. Alois Neuman o významu institutu osobního užívání uvedl následující: „*Občanský zákoník nevidí v osobním vlastnictví jediný způsob, jakým lze v socialistické společnosti zajišťovat uspokojování potřeb občanů. Kromě osobního vlastnictví upravuje v řadě ustanovení tak zvané osobní užívání. Jde zejména o osobní užívání bytů, pozemků, dále pak o osobní užívání spotřebních předmětů, které jsou občanům půjčovány atd. Postavení osobního uživatele je v podstatě obdobné jako postavení vlastníka. Má tatáž práva jako vlastník a zákon mu poskytuje tutéž ochranu proti neoprávněným zásahům. Věc, které se užívání týká, zůstává však ve společenském socialistickém vlastnictví. To umožňuje zajistit spravedlivější rozdělování těchto věcí mezi občany a mít i kontrolu nad tím, zda je těchto věcí využito skutečně k účelu, jemuž slouží. Jde o to, abychom si všichni zvykli a pochopili, že často můžeme věci využít daleko lépe na základě jiných právních prostředků než na základě vlastnictví. Dosáhneme tím téhož účelu, náš osobní zájem je tím plně respektován. Vedle toho se však daleko výrazněji uplatňuje i zájem celé společnosti na plném využití spotřebních předmětů. V ustanoveních občanského zákoníku, jimiž je upraveno osobní užívání, se spojení zájmů individuálních a společenských projevuje proto plnou měrou.*“⁵⁸³

Z projevu ministra spravedlnosti Neumana je zřejmá ideologická konformnost osobního užívání, které bezezbytku uspokojovalo ideologické požadavky socialistického občanského práva, tj. zákaz vlastnění pozemků, který ale neměl omezovat občany při uspokojování jejich potřeb v oblasti bydlení a bytové výstavby. Občan tak mohl dlouhodobě užívat pozemek pro stavbu své osobní nemovitosti (v osobní vlastnictví) při zachování společného vlastnického práva státu (i skrze socialistickou organizaci) k pozemku, na kterém byla stavba (při neexistenci

⁵⁸³ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-04]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024004.htm>

superficiální zásady) umístěna. Zároveň tak došlo i uspokojení dalšího ze zájmů státu, tedy naprosté kontrole socialistického režimu nad dispozicí s pozemky.⁵⁸⁴

To ostatně potvrzuje i tvrzení dalšího z tehdejších stranických funkcionářů poslance Josefa Nepomuckého, který navazuje na slova ministra spravedlnosti Neumana ve vztahu k osobnímu užívání uvedl, že: „*Osobní užívání pozemku tedy umožní, aby občané mohli stavět domky, chaty nebo garáže anebo zřizovat zahrádky ve výměře k tomu účelu potřebné, aniž by takový pozemek museli získávat do vlastnictví.*“⁵⁸⁵ Poslanec Nepomucký dále uvedl, že zároveň pomocí tohoto institutu dojde k vyloučení nežádoucích spekulací s pozemky, jelikož se pomocí pouhého užívání „*zamezí spekulaci s pozemky, obohacování jedněch občanů na úkor druhých, hromadění pozemků v jedněch rukou a užívání pozemků v rozsahu, který z hlediska zájmů společnosti je neúnosný.*“⁵⁸⁶ Pod záminkou údajného zájmu společnosti tak socialistický stát dále omezil již tak notně degradovaná vlastnická práva občanů ve svůj prospěch.

Občanský zákoník z roku 1964 upravoval čtyři druhy osobního užívání – osobní užívání bytů (§ 152 až 189 OZ 1964), osobní užívání jiných obytných místností (§ 190 až 195), osobní užívání místností nesloužících k bydlení (§ 196 až 197) a osobní užívání pozemků (§ 198 až 221). Dle tehdejší nauky představovalo osobní užívání další z nástrojů uspokojování osobních potřeb občanů. Jeho socialistický charakter vyplýval z jeho samotné podstaty, tedy užívání věci v celospolečenském socialistickém vlastnictví ve státním či družstevním vlastnictví.⁵⁸⁷ Zde je důležité poznamenat, že význam družstevního vlastnictví byl především v oblasti osobního užívání družstevních bytů občany, přičemž i stát mohl skrze jiné socialistické organizace než družstva dávat občanům byty či jiné prostory do osobního užívání. Oproti tomu v oblasti osobního užívání pozemků existoval vztah především mezi socialistickou organizací (jakožto správcem státem vlastněné půdy ve státním vlastnictví) a občanem, jelikož družstevní vlastnictví pozemků bylo přeci jen nepoměrně menší. I když Kratochvíl uvádí, že osobní užívání mohlo být zřízeno k pozemku ve státním i družstevním vlastnictví,⁵⁸⁸ přičemž s jeho názorem souhlasí i Knapp,⁵⁸⁹ prof. JUDr. Valér Fábry, DrSc. v učebnici pozemkového práva podotýká, že se jednalo v případě vlastnictví družstev spíše o pouhou teoretickou možnost. Zákon sice nevylučuje možnost dát občanovi do vlastnictví družstvem vlastněný pozemek,

⁵⁸⁴ MULAČ, Karel, Senta RADVANOVÁ a Jaroslav NEKARDA. Československé právo: Prozatímní text pro 1. a 2. roč. stř. školy sociálně právní a pro 2.-4. roč. stř. školy ekon. služeb, 1. díl. Praha: SPN, 1975, s. 111

⁵⁸⁵ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024006.htm>

⁵⁸⁶ Tamtéž

⁵⁸⁷ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 250

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 295

⁵⁸⁹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 388

v praxi se dané případy téměř nevyskytovaly.⁵⁹⁰ Bylo tak dáno zejména z toho důvodu, že zemědělská družstva v naprosté většině případů nedisponovala vlastní půdou, jelikož (jak již bylo dříve uvedeno) právně hospodařila na pozemcích stále soukromě vlastněných občany, byť bez možnosti jakékoliv dispozice s nimi ze strany těchto soukromých vlastníků.⁵⁹¹ Družstvo sice mohlo nabýt vlastnictví k půdě, ale pouze ve zcela výjimečných případech, kdy by došlo k nákupu pozemku ze strany družstva či jim byl pozemek darován či odkázán soukromým vlastníkem. Vzhledem k tomu, že občané nemohli na zemědělská družstva převádět své nezastavěné stavební pozemky, nemělo družstevní vlastnictví pozemků téměř žádného praktického významu. V drtivé většině případů tak docházelo ke zřízení práva osobního užívání pozemku pouze ze strany státu skrze správce půdy ve formě socialistických organizací.⁵⁹²

Osobní užívání tak bylo zvláštním institutem stojícím na pomezí věcných práv a závazků, byť soudobá socialistická právní věda jej takto nekategorizovala, přestože jej odlišovala od běžných závazkových vztahů, čemuž měla odpovídat i systematika občanského zákoníku, který je upravoval samostatně.⁵⁹³ Mezi charakteristické znaky osobního užívání patřila jeho spotřební povaha, přičemž tento institut měl sloužit uspokojování dlouhodobých potřeb občanů. Z tohoto důvodu bylo osobní užívání časově neomezeně pevně spojeno s občanem či jeho dědicem, na kterého v případě úmrtí přecházelo. S dlouhodobou povahou užívání se pojil i jeho další znak, kterým byla jako silná ochrana. Právo osobního užívání mohlo zaniknout pouze na základě zákonem daných podmínek, přičemž měl vlastník v případě ukončení užívání nárok na náhradu v podobě práva na zajištění užívání jiného obdobného předmětu, případně na peněžité plnění, čímž mělo být zajištěno další uspokojování jeho potřeb.⁵⁹⁴

Jeho dalším charakteristickým znakem byl administrativně podmíněný vznik, kdy teprve v důsledku rozhodnutí příslušného orgánu mohlo občanovi vzniknout právo na uzavření dohody se socialistickou organizací. Teprve až na základě této dohody právo užívání skutečně vznikalo.⁵⁹⁵ Posledním znakem byl úplatný vznik tohoto práva.⁵⁹⁶

Socialistická právní věda spatřovala hlavní odlišnost mezi osobním vlastnictvím a osobním užíváním v jeho derivativní povaze. Zatímco občan ovládal věc ve svém vlastnictví

⁵⁹⁰ KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 70-71

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 70

⁵⁹² Tamtéž, s. 69-70

⁵⁹³ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 382

⁵⁹⁴ Tamtéž, s. 383-384

⁵⁹⁵ Tamtéž, s. 383

⁵⁹⁶ Tamtéž

skrze svou vlastní moc, osobní užívání předmětu bylo odvozeno od vůle vlastníka, který mu věc ve svém vlastnictví (respektive ve správě, jelikož dohodu uzavíraly s občanem socialistické organizace) poskytne k osobnímu užívání.⁵⁹⁷

Takto aspoň vnímala osobní vlastnictví konzervativní (či tradiční) socialistická právní věda, která při ignorování nauky o věcných či závazkových právech vycházela z myšlenky, že občanské právo je zejména souborem norem upravujících spotřebně-výrobní vztahy. Osobní užívání tak bylo pouze jedním z dalších nástrojů uspokojování potřeb občanů, který nebyl ani vlastnictvím ani čistým závazkem (ve formě služby či občanské výpomoci).

Ke konci osmdesátých let někteří tradičněji (ve smyslu římskoprávním) smýšlející právníci nauku o osobním užívání v rámci mírného opuštění radikálních myšlenek šedesátých let rozpracovali za použití analytické definice vlastnického práva. Lazar tak za právní základ osobního užívání považoval jedno z majetkových oprávnění vlastníka, tj. užívání, které bylo pro účely osobního uživatele odděleno od ostatních majetkových oprávnění, která nadále zůstávala vlastníkovi. Nadále však zůstaly zachovány teze o přivlastňování užitné hodnoty věci, která v případě absence přivlastňování skrze vlastníkovu vlastní moc, byla pouhým odvozeným přivlastňováním v podobě osobního užívání.⁵⁹⁸

Teoreticky se tak dalo uvažovat o tom, že uživatel měl k předmětu pouhé užívací právo, které takto osamoceno nemohlo samo zakládat vlastnictví občana na věci, jež nadále zůstávala ve vlastnictví státu.

Zde by bylo vhodné rozebrat věcně právní i závazkovou povahu tohoto institutu aplikujeme-li na něj tradiční dělení práv. S trochou nadsázky by se dalo říct, že i samotné zařazení právní úpravy osobního užívání (§ 152-221) mezi ustanovení o osobním vlastnictví, které bylo jakožto deformovaná forma vlastnického práva nejbližší klasickým věcným právům, a právní úpravu služeb a občanské výpomoci (§ 222-383), jakožto deformovaných závazků, svým způsobem potvrzuje i tezi o věcně-závazkové povaze tohoto institutu. Ostatně i Lazar, který se v učebnici občanského práva z roku 1987⁵⁹⁹ ve větší míře snaží aplikovat klasické právní teorie na socialistickou právní úpravu, souhlasí s komplikovanou povahou tohoto institutu někde na pomezí závazků a věcných práv. Lazar při bližším zkoumání rysů jednotlivých druhů osobního vlastnictví dle mého názoru správně dochází k názoru, že osobní užívání pozemků má blíže k věcným právům, zatímco osobní užívání bytů a dalších nebytových prostor (jiných obytných místností a místností nesloužících k bydlení) má blíže

⁵⁹⁷ Tamtéž, s. 384

⁵⁹⁸ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 308

⁵⁹⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987

k závazkům.⁶⁰⁰ Zde je důležité podotknout, že i současná právní věda s touto teorií o smíšené věcně právní a obligační povaze tohoto institutu souhlasí.⁶⁰¹ Lazarovu teorii si tedy pro další výklad vypůjčím, přičemž nejprve objasním východiska, ze kterých Lazar vychází.

Osobní užívání bytů⁶⁰², jakož i osobní užívání jiných obytných místností a místností nesloužících k bydlení (nazvěme tyto druhy užívání osobním užíváním prostor) vycházelo z premisy nutnosti uspokojování bytových potřeb občanů, kteří sami nevladnili rodinné domky či byty v rámci vlastní bytové výstavby⁶⁰³. Obdobně se tak v případě jiných obytných místností jednalo o uspokojování potřeb trvalého obývání pouze některým občanům (domovy důchodců) či v případě místností nebytových o uspokojování jiných neurčitých potřeb ostatních občanů (zřízení skladiště, galerie).⁶⁰⁴ Občan dostal do užívání prostory přidělené a vlastněné státem skrze socialistickou organizaci, která je měla ve správě. Byť osobní užívání bytů mělo podobné rysy jako osobní užívání pozemků, lze nalézt několik rozdílů, které je spíše, než k věcnému právu k věci cizí, přibližují dnešnímu nájmu. Občan užívající byt platil za byt pravidelnou měsíční úplatu (nájemné)⁶⁰⁵, přičemž jeho užívací právo sice přecházelo na jeho dědice, přičemž toto právo nebylo předmětem dědictví, ale spíše došlo ke vzniku nového práva na užívání jeho rodině⁶⁰⁶ obdobně jako v případě dnešního nájmu bytu podle současné právní úpravy.⁶⁰⁷ Je zřejmé, že právo užívání prostor bylo faktickou obdobou dnešního nájmu v podmínkách, kdy byl hlavním pronajímatel stát. S ohledem na střednědobou povahu užívání bytu (občan mohl změnit bydliště, povolání či mohl změnit svůj rodinný stav) i slabší ochranu uživatele práva (stát mohl uživatele vystěhovat, pokud neplatil nájem či ztratil práci v podniku, který mu přidělil byt)⁶⁰⁸ lze osobní užívání bytu i jiných prostor považovat za spíše závazkový vztah blízký se nájmu.

Oproti tomu osobní užívání pozemků bylo již ze své podstaty dlouhodobým vztahem, který byl navíc umocněn skutečností, že občan svou úplatu za užívání platil téměř vždy

⁶⁰⁰ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné 1.* vyd. Praha: Panorama 1987, s. 308-309

⁶⁰¹ KUKLÍK, Jan. *Vývoj československého práva 1945-1989.* Praha: Linde, 2009, s. 558

⁶⁰² Kromě občanského zákoníku upravené i speciálním zákonem č. 41/1964 Sb., o hospodaření s byty.

⁶⁰³ Vlastnění bytů kromě občanského zákoníku upravoval speciální zákon č. 52/1966 Sb., o vlastnictví k bytům. Pokud si občané svépomocí postavili bytový dům, měli sice (osobní) vlastnické právo k bytům, ale vlastnické právo k domu nabýval stát. Blíže k tomuto institutu srov. EBRAHIMI, Arian. *Osobní vlastnictví v československém právu v letech 1964-1990.* Praha, 2021. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., str. 96-99

⁶⁰⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. *Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd.* Praha: Orbis, 1974, s. 386-388

⁶⁰⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 168

⁶⁰⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. *Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd.* Praha: Orbis, 1974, s. 410

⁶⁰⁷ OZ 2012, s. 2279-2290

⁶⁰⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 184

najednou.⁶⁰⁹ Dále bylo právo osobního užívání pozemku chráněno obdobnou ochranou jako osobní vlastnictví, tj. žalobami proti zásahu.⁶¹⁰ Odnětí pozemku přitom probíhalo obdobně jako proces vyvlastnění.⁶¹¹ Stejně jako vlastnictví bylo předmětem dědění, kdy přecházelo bez dalšího na dědice zemřelého. Obdobně pak i způsob vzniku se spíše blížil způsobům nabytí osobního vlastnictví⁶¹², jakož i skutečnost, že dohody o vzniku osobního užívání bylo zapotřebí registrovat u státního notářství, stejně jako dohody o nabytí vlastnictví k rodinnému domku.⁶¹³ Konečně i skutečnost, že osobní užívání pozemků bylo nezbytnou nutností za situace, kdy občan nemohl vlastnit pozemek v osobním vlastnictví, dokazují, že osobní užívání pozemku má oproti ostatnímu druhům osobního užívání blíže k věcnému právu k věci cizí, kdy měl právo užívatel k věci vlastněné státem, který měl respektovat jeho právo k této věci, ovšem v podmínkách socialistického režimu jen do určité míry. Nad to je třeba podotknout, že zatímco si občané mohli svoje potřeby bytové uspokojovat jak byty užívanými, tak i byty vlastněnými, v případě potřeb spojených s pozemky nebylo možné režimně konformním způsobem tuto potřebu uspokojit jinak než prostřednictvím osobního užívání pozemků.

Dle mého názoru je nejlepším a faktickým důkazem výše uvedeného rozdělení, se kterým Lazar přišel již v roce 1987, skutečnost, že porevoluční novelizace provedená zákonem č. 509/1991 Sb., který novelizoval občanský zákoník po pádu komunistického režimu ustanovením § 871⁶¹⁴, přeměnila ke dni účinnosti novelizace tehdy trvající osobní užívání bytů a jiných prostor na nájemní vztahy, zatímco ustanovení § 872⁶¹⁵ převedlo pozemky v osobním užívání do vlastnického práva tehdejších uživatelů. Dané podtrhuje i důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., která uvádí, že „**Osobní užívání bytů je nahrazeno novou úpravou nájemní smlouvy a nájmu v nově formulované části osmé tohoto zákona. Osobní užívání pozemků bude ke dni účinnosti tohoto zákona přeměněno na vlastnictví k pozemku.**“ Ostatně i JUDr. Jiří Handlár v komentáři k ustanovení § 872 uvádí, že „přes to, že se institut osobního

⁶⁰⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 369

⁶¹⁰ Tamtéž, s. 383

⁶¹¹ Tamtéž, s. 384

⁶¹² Tamtéž, s. 308

⁶¹³ Tamtéž, s. 377

⁶¹⁴ OZ 64 ve znění v letech 1992 až 2013, § 871 odst. 1: „Právo osobního užívání bytu a právo užívání jiných obytných místností a místností nesloužících k bydlení vzniklé podle dosavadních předpisů, které trvá ke dni nabytí účinnosti tohoto zákona, se mění dnem účinnosti tohoto zákona na nájem. Společné užívání bytu a společné užívání bytu manžely se mění na společný nájem.“

⁶¹⁵ OZ 64 ve znění v letech 1992 až 2013, § 872 odst. 1: „Právo osobního užívání pozemku, vzniklé podle dosavadních předpisů, které trvá ke dni nabytí účinnosti tohoto zákona, mění se dnem účinnosti tohoto zákona na vlastnictví fyzické osoby. Ustanovení § 8 odst. 1 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, tím není dotčeno.“

*užívání pozemku nazýval užíváním, v podstatě se jednalo o institut nahrazující vlastnické právo.*⁶¹⁶

Ostatně zmiňme slova slovenské poslankyně Eleny Litvajové, která při přijímání občanského zákoníku v únoru 1964 v parlamentní rozpravě označila osobní užívání bytu za náhradu dřívější nájemní smlouvy, „*ktorá nevyjadruje socialistický charakter týchto vzťahov*“⁶¹⁷. Právo osobní užívání pozemků pak poslankyně Litvajová označila za náhradu vlastnictví pozemků, které mělo zamezit nadbytečné nakupování pozemků.⁶¹⁸

Debaty ohledně věcně právní povahy tohoto institutu ovšem jeho odstraněním z občanského zákoníku po pádu režimu neskončily. S ohledem na široké užívání tohoto institutu v socialistickém Československu musely ještě dávno po konci socialistické éry řešit otázky spojené s osobním užíváním. S ohledem na současné vnímání práva bylo nutné řešit i povahu osobního užívání pozemků, přičemž Nejvyšší soud České republiky v roce 2005 při řešení sporů vzniklých z přechodu pozemků z osobního užívání do vlastnického práva uživatelů v důsledku ustanovení § 872 občanského zákoníku (ve znění po novelizaci z roku 1991) judikoval v rozsudku ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. 31 Cdo 1529/2004, že osobní užívání pozemků bylo věcným právem, což vyplývalo „*z jeho časové neomezenosti, z toho, že přecházelo na dědice a nemohlo být jednostranně vypovězeno; přecházelo též na nabyvatele budovy, která byla na pozemku jím zatíženém v souladu s jeho účelovým určením zřízena*“⁶¹⁹. S tímto rozsudkem souhlasí i další rozhodnutí Nejvyššího soudu, jmenovitě rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 1. 7. 2009, sp. zn. 22 Cdo 2121/2008, či rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 15. 10. 2013, sp. zn. 22 Cdo 1610/2013. V takovémto případě tak můžeme mluvit o ustáleném moderním judikатурním výkladu, který na tento socialistický institut aplikoval dnešní tradiční nauku o věcných právech. Soudobá socialistická právní věda jej však za věcné právo nepovažovala, jelikož věcná práva jako taková neuznávala.

Snad pro úplnost ještě zmiňme, že Nejvyšší soud se po revoluci zabýval i otázkou osobního užívání bytů a jiných prostor, přičemž v rozsudku ze dne 14. 2. 2000 sp. zn. 26 Cdo 2080/98 judikoval, že *právo nájmu bytu (dříve právo osobního užívání bytu)*⁶²⁰ bylo právem obligačním (závazkovým).

⁶¹⁶ ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 2433

⁶¹⁷ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-20]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024003.htm>

⁶¹⁸ Tamtéž

⁶¹⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. 31 Cdo 1529/2004

⁶²⁰ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 14. 2. 2000 sp. zn. 26 Cdo 2080/98

Z výše uvedených důvodů je tak evidentní, že si institut osobního užívání pozemků pro svou určitou věcně právní povahu, jakožto substitut vlastnictví pozemků, zaslouží svůj vlastní výklad v rámci této práce. S ohledem na značně závazkovou povahu osobního užívání bytů a jiných prostor považují výše uvedený obecný výklad za dostačující.

4.2.2 Osobní užívání pozemků

Osobní užívání pozemků bylo hlavním nástrojem československého státu pro řešení otázky využívání pozemků občanů, kteří půdu nemohli vlastnit v osobním vlastnictví.⁶²¹ Pro úplnost je vhodné dodat, že otázka osobního vlastnění půdy nebyla jednotná napříč evropskými socialistickými státy řídicí se svými vlastními variantami socialistického občanského práva, přičemž Maďarsko, Východní Německo i Rumunsko osobní vlastnictví pozemků při zachování jeho osobní potřeby umožňovaly.⁶²²

Osobní užívání pozemků tak poskytlo československým občanům možnost uspokojit jejich osobní potřeby po vlastnictví pozemků pro jejich rodinné domky bez toho, aby došlo k porušení socialistické zásady všelidového vlastnictví půdy ve formě státního socialistického vlastnictví.⁶²³ Zároveň tak mělo být omezeno nežádoucí individuální soukromé vlastnictví půdy (s výjimkou holého vlastnictví k půdě sdružené v zemědělských družstvech). Občan tak mohl pozemek mít ve svém užívání bez toho, aby jej skutečně vlastnil. Zároveň měl stát skrze tento institut vychovávat nového socialistického člověka, který již nepotřebuje věci pro svou osobní potřebu nutně vlastnit, ale může je pouze užívat bez nutnosti mít k nim vlastnické právo. To ostatně potvrzují i slova tehdejšího ministra spravedlnosti JUDr. Neumann, který uvedl ve vztahu k občanskému zákoníku, že „posláním (občanského zákoníku) je přispět k dalšímu rozvoji ekonomiky, zejména v oblasti zvyšování životní úrovně občanů a za druhé přispět i při výchově nového socialistického člověka“⁶²⁴. Tento institut tak splňoval oba proklamované účely občanského zákoníku – poskytnou občanovi možnost užívat půdu bez jejího vlastnění občanem, čímž se měl občan seznámit s postupným odklonem od individuálního vlastnictví věcí, které užíval pro svou osobní potřebu. Nad to měl institut osobního užívání pozemků upevnit kontrolu státu nad využíváním půdního fondu při proklamovaném zachování blaha celé společnosti, která tak měla rovnoměrně těžit ze celospolečensky vlastněné půdy.⁶²⁵ Takový byl aspoň

⁶²¹ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 559

⁶²² KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 71

⁶²³ Tamtéž, s. 73

⁶²⁴ Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-29]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024004.htm>

⁶²⁵ Tamtéž

pohled socialistické právní vědy, která se snažila daný institut prosadit jako socialistický ekvivalent individuálního vlastnictví pozemků.

Ve vztahu k shora uvedenému je zajímavý i názor doc. dr. Josefa Eliáše, CSc., který v roce 1965 přirovnal institut osobního užívání pozemků k osobnímu vlastnictví, s tím rozdílem, že v případě osobního užívání nebylo možné předmět tohoto vztahu (pozemek) smluvně zcizit. Nemožnost občana půdu vlastnit pak připisuje povaze půdy, jakožto věci, jež nemůže být vytvořena prací, čímž se vylučuje z možnosti být osobně vlastněna. Pozemek pak fakticky označuje za věc nevhodnou spotřebě, jelikož primárním cílem užívání půdy není uspokojování potřeb občana na půdě, nýbrž až sekundární uspokojování potřeb bydlení občana skrze stavbu, která je na pozemku postavena. Půda tak měla být pouhým základem pro další uspokojování potřeb skrze stavby na ní postavené. Výchovný charakter tohoto institutu je pak Eliášem zřejmý při předpokládaném budoucím opuštění individuálního vlastnictví pozemků ve prospěch naprostého celospolečenského pozemkového vlastnictví. Vzhledem k tomu, že Eliáš přijímá nekriticky představu o postupném progresivním odpadání individuálního vlastnictví půdy, bylo by nevhodné a nepokrokové povolovat občanům vlastnit půdu v osobním vlastnictví, když by se při tomto předpokládaném trendu jednalo pouze o přechodné dočasné řešení.⁶²⁶

Z dnešního pohledu můžeme institut osobního užívání pozemků označit za jakousi nezbytnou nutnost za stavu, kdy nebylo možné individuálně vlastnit pozemky (pomineme potlačované a potírané soukromé vlastnictví půdy). Socialistický zákonodárce tak při striktním odmítání nauky o věcných právech fakticky vytvořil jakési kvazi-věcné právo k věci cizí, kdy musel stát do určité míry strpět užívání pozemků ze strany osob pozemky nevlastnící ale užívající. Do určité míry je tak paradoxní, že socialistická právní věda, která odmítala (minimálně na počátku šedesátých let, kdy zákoník vznikal) uznávat existenci věcných práv a do popředí dávala právo vlastnické jako jediné skutečné věcné právo, tak musela v případě pozemků zcela odmítnout jejich vlastnění, a raději jejich užívání upravila institutem reálně velice blízkým věcným právům k věci cizí. Dnešní komentářová literatura k tomuto institutu uvádí, že „přes to, že se institut osobního užívání pozemku nazýval *užívacím*, v podstatě se jednalo o institut nahrazující vlastnické právo“⁶²⁷. Ustálená judikatura Nejvyššího soudu České

⁶²⁶ ELIÁŠ, Josef. Právo osobního užívání pozemku. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 241-242

⁶²⁷ ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, s. 2433

republiky, jak již bylo uvedeno, od roku 2005 soustavně tvrdí, že osobní užívání pozemků bylo zcela jasně právem věčným.

Z těchto důvodů si tak pro účely této práce tento institut bezesporu zaslouží svou pozornost. V občanském zákoníku z roku 1964 bylo osobní užívání upraveno v části třetí s názvem *Osobní užívání bytů, jiných místností a pozemků*, přičemž samotný institut osobního užívání pozemků byl upraven v hlavě čtvrté s všeřikajícím názvem *Osobní užívání pozemků* v ustanoveních § 198-221.

Následně budou rozebrány jednotlivá ustanovení této právní úpravy, tak jak je zákonodárce v občanském zákoníku upravil. S ohledem na komplexní úpravu tohoto institutu v těchto ustanoveních i na celkovou zdařilou systematiku těchto ustanovení tak budu následně moci skrze analýzu jednotlivých rozebrat nejdůležitější prvky tohoto institutu, jakož i celkovou problematiku s ním spojenou, a to včetně otázek vzniku, existence a zániku tohoto institutu. Některá ustanovení budou analyzována společně, především pak ta, která na sebe úzce navazují či dohromady upravují jednu právní otázku tohoto institutu.

Občanský zákoník rozdělil úpravu osobního užívání pozemků do sedmi oddílů. První oddíl se skládal z ustanovení § 198 až 204. Tento oddíl neměl žádný oficiální název, ale vzhledem k jeho obsahu a jeho umístění na začátek hlavy čtvrté občanského zákoníku jej můžeme nazvat pro účely této práce *Úvodním oddílem*. Rozbor tohoto oddílu se bude mírně odlišovat od rozborů ostatních oddílů, jelikož pro jeho obecnou povahu, jakož i skutečnost, že upravuje více otázek najednou, budu rozebírat jeho ustanovení postupně po částech, tak jak tato ustanovení společně či odděleně upravovala danou právní otázku spojenou s osobním užíváním pozemků.

Nejprve se tedy zaměříme na první dvě ustanovení Úvodního oddílu, tj. ustanovení § 198 a 199, jejichž znění v letech 1964 až 1982 byla následující:

Osobní užívání pozemků

§ 198

- (1) Právo osobního užívání pozemků slouží k tomu, aby si občané na pozemcích, ke kterým se právo zřídí, mohli vystavět rodinný domek, rekreační chatu nebo garáž anebo zřídít zahrádku; toto právo je možno zřídít i k pozemkům, na kterých tyto stavby jsou již vystavěny nebo zahrádky zřízeny. Právo osobního užívání není časově omezeno a přechází na dědice.*
- (2) Právo osobního užívání se zřizuje za úhradu; bezplatně se zřizuje, jen stanoví-li to zvláštní předpis.*

§ 199

(1) Právo osobního užívání může být zřízeno jen k pozemkům, které jsou v socialistickém společenském vlastnictví a které podle územních plánů nebo územních rozhodnutí jsou určeny k výstavbě rodinných domků, rekreačních chat nebo garáží anebo ke zřizování zahrádek. Půdy určené k jiným účelům, zejména půdy zemědělské, nesmí být ke zřízení práva osobního užívání použito.

*(2) K stejnému účelu může být v osobním užívání občana jen jeden pozemek.*⁶²⁸

Úvodní oddíl ve svých prvních dvou ustanoveních § 198 a 199 definoval osobní užívání pozemků jako právo, které umožňuje občanům na pozemcích takto užívaných si vystavět rodinný domek, rekreační chatku, garáž či zřídit zahrádku. Toto právo bylo časově neomezené a přecházelo na jejich dědice. Právo osobního užívání bylo až na omezené výjimky právem úplatným. Zaměříme se nejprve na definici osobního užívání pozemků, která je zcela evidentně spojená s úpravou osobního vlastnictví, které v případě staveb připouštělo vlastnění rodinného domku či rekreační chatky, což byly předměty osobního vlastnictví explicitně uvedené v ustanovení § 127 občanského zákoníku.⁶²⁹ Možnost osobního vlastnění garáží sice zákoník přímo nejmenoval, ale tehdejší praxe dané umožňovala skrze vyhlášku č. 83/1976 Sb., která stanovovala technické požadavky na výstavbu dle tehdy platného stavebního zákona č. 50/1976 Sb.⁶³⁰ Specifická situace panovala v případě zahrádek, které fakticky nebyly nemovitou věcí, ale pouhým možným způsobem využití pozemků. Vzhledem k tomu, že nebylo možné tyto zahrádkářské pozemky vlastnit bylo osobní užívání pozemků jediným způsobem, jak užívání takovéto zahrádky umožnit. Případná úroda z takto zřízené zahrádky měla sloužit výhradně k osobní spotřebě občana a jeho rodiny, čímž byla zachována spotřební povaha osobního užívání zahrádky, jakožto kusu půdy užívaného k plození plodů pro osobní potřebu. Nebylo možné zřídit zahrádku komerční ani úrodu prodávat za účelem dalšího zisku.⁶³¹ Pro úplnost lze zmínit, že například brambory z takovéto zahrádky by se při svém dalším prodeji dostaly do sféry soukromého vlastnictví, kdežto brambory konzumované občanem k večeři by nadále byly předmětem osobního vlastnictví pro svou spotřební povahu.⁶³²

⁶²⁸ OZ 1964 ve znění od 1964 do 1991, § 198-199

⁶²⁹ OZ 1964 ve znění od 1964 do 1991, § 127: „V osobním vlastnictví jsou především příjmy a úspory z práce a ze sociálního zabezpečení. V osobním vlastnictví jsou dále zejména věci domácí a osobní potřeby, rodinné domky a rekreační chaty.“

⁶³⁰ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 110

⁶³¹ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 297-298

⁶³² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 384-385

Toto omezení využití tohoto institutu bylo označováno za účelové určení pozemků, které mohly být předmětem tohoto osobního užívání. Zde je možné uplatnit tezi doc. dr. Josefa Eliáše, CSc., který předměty v osobním užívání pozemků označuje za pouhé základy pro další uspokojování potřeb na věcech v osobním vlastnictví (tj. na rodinných domech, chatkách, garážích, případně zahrádkách plodících další úrodu). Soudobá judikatura pak dovodila, že spotřební povaha osobně užívaného pozemku, na kterém stojí osobně vlastněná stavba, neumožňuje, aby jiná osoba než uživatel pozemku vlastnila stavbu na něm stojící.⁶³³ Využívání tohoto institutu pro jakousi socialistickou obdobu práva stavby tak nebylo možné.

Využívání pozemků pak nebylo omezeno pouze jeho obecným účelovým určením, ale i jejich faktickým určením dle územních plánů a rozhodnutí. Obdobně jako dnes nemůže občan bez dalšího vystavět na pozemku v zemědělském půdním fondu svůj rodinný dům, ani za socialismu nebylo možné dávat do osobního užívání jinou půdu než k tomuto účelu určenou. Toto omezení ale bylo pochopitelně mnohem restriktivnější. Zatímco dnes lze takovýto pozemek patřičným úředním postupem vyjmout ze zemědělského půdního fondu, pro pozemky v osobním užívání platil tento zákaz bez výjimky.⁶³⁴ Zde lze ostatně dovodit, že zřizování zahrádek mělo být pouhým doplňkovým způsobem užívání pozemku.

Zákoník obdobně jako v případě rodinných domků limitoval užívání pozemků pouze na jeden pozemek. Toto omezení se ale vztahovalo pouze na pozemky stejného užití. Občan tak mohl mít v užívání až čtyři pozemky, ale musel každý z nich užívat k jinému účelu, takže by pak takovýto občan měl v užívání po jednom pozemku pro účely stavby rodinného domku, chatky, garáže a nadto mohl mít jeden pozemek speciálně pro zahrádku.⁶³⁵

Nemožnost odděleného užívání pozemků od vlastnictví stavby na něm stojící potvrzuje i skutečnost, že osoba dědicí právo osobního užívání pozemků nemohla být odlišná od osoby dědicí rodinný domek na pozemku postavený.⁶³⁶ Zároveň je nutné dodat, že možnost toto právo dědit jen utvrzovala jeho dlouhodobý charakter, jakož i určité věcně právní znaky.

Otázka úplatnosti osobního užívání pozemků dále potvrzuje výše vyřčené názory o věcné právní povaze tohoto institutu nahrazující vlastnické právo k pozemkům. Tato úhrada se obdobně jako kupní cena za nemovitost zásadně platila jednorázově⁶³⁷, přičemž bylo teoreticky možné tuto úhradu splatit i ve více částkách, které ale soudobá právní věda

⁶³³ Tamtéž, s. 706

⁶³⁴ Tamtéž, s. 710

⁶³⁵ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 227

⁶³⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 707

⁶³⁷ Tamtéž, s. 708

označovala za splátky, nikoliv za nájemné.⁶³⁸ Zatímco existence osobního užívání prostor byla spojená s placením nájemného, osobní užívání pozemků bylo spojeno s jednorázovou částkou obdobnou kupní ceně. Novela z roku 1982 pak umožnila bezúplatné nabývání pozemků v případě jejich vydržení, respektive vydržení práva osobního užívání pozemku,⁶³⁹ přičemž tuto možnost jmenovitě novela doplnila do druhého odstavce ustanovení § 198.⁶⁴⁰

Občanský zákoník dále v ustanovení § 200 omezoval rozměr pozemku v osobním užívání, a to dvěma způsoby. Znění ustanovení § 200 bylo následující:

§ 200

(1) Výměra pozemku přenechaného k výstavbě rodinného domku nebo k výstavbě rekreační chaty se určí podle územního plánu nebo územního rozhodnutí. Pozemek k výstavbě rodinného domku nesmí být větší než 800 m², pozemek k výstavbě rekreační chaty větší než 400 m² a pozemek přenechaný ke zřízení zahrádky nesmí být větší než 400 m²; výměra pozemku přenechaného k výstavbě garáže nesmí přesahovat výměru k tomu účelu nezbytně potřebnou.

*(2) Nejvyšší přípustná výměra pozemku může být výjimečně překročena, jen kdyby jinak vznikl pozemek nevhodného tvaru anebo by došlo k ne hospodárnému zastavení pozemku.*⁶⁴¹

První omezení spočívalo v podobě územního plánu či územního rozhodnutí, které mělo reflektovat místní podmínky takového pozemku. Druhé omezení bylo kvantitativní a obdobně jako v případě omezení podlahové plochy rodinného domku bylo přesně uvedeno v textu zákona (s výjimkou garáží). Zatímco pozemky určené ke stavbě rodinných domků nesměly přesáhnout rozměru 800 m², v případě užití pro účely stavby rodinné chatky a byly pozemky limitovány poloviční rozlohou 400 m². Pozemky určené ke stavbě garáží nebyly přesně omezené, ale nemělo být poskytnuto užívání pozemku většího než nezbytně nutného. Tyto rozdílné výměry byly logické, když v první řadě měla být uspokojována potřeba občanů

⁶³⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 438-439

⁶³⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 135a odst. 2: „Jde-li o pozemek nebo jeho část, který má občan nepřetržitě v držbě (§ 132a odst. 1) po dobu deseti let a k němuž by jinak mohlo být zřízeno právo osobního užívání (§ 199 odst. 1), nabývá vlastnictví k pozemku nebo jeho části stát; občan nabývá právo, aby s ním byla uzavřena dohoda o osobním užívání pozemku v rozsahu uvedeném v § 200. Je-li výměra pozemku větší než nejvyšší přípustná výměra podle § 200 a lze-li podle územního plánu nebo územního rozhodnutí přenechat k osobnímu užívání více částí tohoto pozemku, má občan právo vybrat si jen jednu z těchto částí, k níž se pak jako k samostatnému pozemku dohodou zřídí právo osobního užívání.“

⁶⁴⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 198 odst. 2: „Právo osobního užívání se zřizuje za úhradu; bezúplatně se zřizuje jen na podkladě ustanovení § 135a odst. 2, anebo stanoví-li to zvláštní předpis.“

⁶⁴¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 200

po bydlení, přičemž nad to ještě socialističtí právníci tato omezení omlouvali poukázáním na snahu o efektivní využívání půdy v zemi.⁶⁴² Určitá možnost moderace byla zákonem umožněna v případě, že by dělením pozemků došlo ke vzniku pozemku nevhodného tvaru či došlo k nevhodnému zastavění pozemku. Lze dovodit, že pokud by při povinné výměře 800 m² zůstalo několik jednotek metrů čtverečných pozemku nevyužito, respektive by neexistoval způsob jejich využití jiným uživatelem, mohlo dojít k překročení zákonné výměry, aby byla tato půda efektivně využívána.

Ustanovení § 201 a 202 upravovala oprávnění občana a odvozeně i jeho rodiny z práva osobního užívání. Znění těchto ustanovení § 201 a 202 bylo následující:

§ 201

Uživatel má právo užívat pozemek pro potřebu svou, své rodiny a domácnosti, a to v souladu s účelem, pro který toto právo bylo zřízeno.

§ 202

Právo osobního užívání pozemku nelze smluvně převádět. Přejed práva užívání zastavěného pozemku při převodu stavby upravuje ustanovení § 218.⁶⁴³

Občan (i jeho rodina) tak měl právo užívací (ius utendi), s čímž se ale pojila povinnost občana pozemek využívat pouze za účelem, jakým bylo toto právo osobního užívání zřízeno. Pokud by snad občan porušoval svou povinnost a pozemek užíval v rozporu s jeho účelem, upravovalo ustanovení § 208 možnost sankce v podobě zrušení užívacího práva soudem. Socialistická právní věda tuto restriktivní povinnost účelového užívání pozemku racionalizovala intenzivním zájmem společnosti na náležitém využívání půdy v socialistickém společenském vlastnictví.⁶⁴⁴

Komentářová literatura dovozovala z tohoto ustanovení i existenci práva požívacího (ius fruendi), kdy si občan mohl do svého vlastnictví přisvojovat plody rostlin rostoucích na pozemku. Oproti tomu ustanovení § 202 jasně stanovovalo omezení či spíše vyloučení práva dispozičního (ius disponendi) uživatele pozemku. Občan mohl právo užívání pozemku smluvně

⁶⁴² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 712

⁶⁴³ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 201-202

⁶⁴⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 715

převést pouze, pokud by došlo i k převodu vlastnického práva na nemovitosti.⁶⁴⁵ Dle důvodové zprávy měly tyto restriktce s dispozicemi bránit nekontrolovatelným machinacím s pozemky⁶⁴⁶, což lze dnes vyložit jako opětovnou snahu socialistického státu mít totální kontrolu nad pozemkovým fondem v zemi.

Byť zákoník ani komentáře nehovoří přímo o právu pozemek držet (tj. jen ovládat), lze dovodit, že občan, který pravidelně chodil a žil na takto užívaném pozemku toto právo (ius possidendi) měl.

Poslední ustanovení § 203 a 204 pak upravovala ochranu uživatele pozemku, jakož i další možná omezení v důsledku zájmu společnosti či státu. Znění těchto ustanovení § 201 a 202 bylo následující:

§ 203

Uživatel má právo na ochranu proti tomu, kdo do jeho práva osobního užívání pozemku neoprávněně zasahuje.

§ 204

(1) I bez svolení uživatele může být pozemek, k němuž bylo zřízeno právo osobního užívání, v důležitém zájmu společnosti, který nemůže být jinak uspokojen, použit, avšak jen dočasně, v nezbytné míře a za náhradu. Totéž platí, je-li krajně ohrožen život nebo zdraví občana anebo jeho naléhavý zájem.

(2) Jen v důležitém zájmu společnosti za podmínek platných pro vyvlastnění je možno právo osobního užívání pozemku odejmout, a to na základě zákona a za náhradu.⁶⁴⁷

Právě v síle ochrany uživatele pozemku lze spatřit jeden z nejsilnějších věcně právních prvků tohoto socialistického institutu. Lazar⁶⁴⁸ i Knapp⁶⁴⁹ v tomto případě dokonce hovoří o povinnosti všech zdržet se zásahů do sféry uživateleova užívání pozemku, přičemž tato zdržovací povinnost, která působí erga omnes. Právě působení erga omnes je jedním z hlavních znaků tradičně vnímaných věcných práv. Nadto zákoník dával uživateli pozemku stejná práva

⁶⁴⁵ Tamtéž

⁶⁴⁶ Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-09-01]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

⁶⁴⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 203-204

⁶⁴⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 717

⁶⁴⁹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 439

ochrany jako osobnímu vlastníkovi věci, tj. bránit se žalobou u soudu, stížností u místně příslušného národního výboru či dokonce i svémocí. Novela z roku 1982 do této části vložila ustanovení § 203a⁶⁵⁰, které analogicky aplikovalo ustanovení § 130a o sousedských právech i na uživatele pozemku, tj. toto ustanovení upravovalo zamezení pronikání imisí ze sousedova pozemku na užívaný pozemek.⁶⁵¹ Dále bylo možné uživatele omezit pouze, pokud by převažoval důležitý zájem společnosti, který nebylo možné uspokojit jinak. V případě odejmutí práva osobního užívání pro uspokojení důležitého zájmu společnosti se uplatnila úprava pro vyvlastnění.⁶⁵² Toto nově vložené ustanovení § 203a tak dále přibližovalo osobní užívání pozemků k osobnímu vlastnictví, které fakticky nahrazovalo.

Poslední ustanovení úvodního oddílu upravovalo dvě možnosti, kterými mohl být občan omezen ve svém užívacím právu, přičemž první odstavce upravoval omezení dočasná, zatímco odstavce druhý omezení trvalé. Občan mohl být dočasně omezen v případě, kdy nemohl být jinak uspokojen zájem společnosti, přičemž toto omezení muselo být dočasné, v nezbytné míře a následně nahrazeno uživateli. Takovým případem mohlo být odvracení možného nebezpečí či jiný silný zájem společnosti. Příkladem uvedme situaci, kdy by uživatel sousedního pozemku postavit na jiném užívaném pozemku vrpěry, které by zabránily bezprostřednímu sesuvu jeho domu – v takovém případě by jasně převažoval zájem na zabránění intenzivní škody nad nerušeným výkonem užívacího práva k pozemku. Oprávněným zájmem společnosti by pak mohlo být, pokud by stát musel v rámci geologického výzkumu (například při stavbě metra) provádět tyto práce i na užívaném pozemku.⁶⁵³ Pokud by nepostačovalo dočasné omezení užívání pozemku, mohl stát za podmínek jako pro vyvlastnění právo občanovi odejmout. Kusá úprava ustanovení § 204 tak opomněla možnost trvale omezit uživatele pozemku bez nutnosti odebrání jeho práva k pozemku. Jednalo se o případy, kdy byl občan omezen v důsledku stavby nejrůznějších technických staveb typu plynovodů, ropovodů či elektrických vedení. Byť tento způsobem trvalého omezení nebyl v zákoníku výslovně uveden, jeho existenci dovodila právní praxe analogicky z obdobného trvalého omezení osobního vlastníka.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 203a: „*Ustanovení § 130a platí i pro práva a povinnosti uživatele a k jeho ochraně.*“

⁶⁵¹ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 130a

⁶⁵² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 718

⁶⁵³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Nové občanské právo.* Praha: Orbis, 1965, s. 300

⁶⁵⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., *Občanský zákoník – Komentář I.*, 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 718-719

Další oddíl upravující osobní užívání pozemků byl nadepsán „*Vznik práva osobního užívání pozemku*“ a ustanoveních § 205 a 206 blíže rozebíral způsoby vzniku tohoto práva. Znění těchto ustanovení bylo následující:

Vznik práva osobního užívání pozemku

§ 205

(1) Rozhodnutím o přidělení pozemku do osobního užívání vznikne občanovi právo, aby s ním byla uzavřena dohoda o osobním užívání pozemku. Rozhodnutí vydává okresní národní výbor.

(2) Na podkladě přidělení pozemku do osobního užívání uzavře dohodu o zřízení práva osobního užívání s občanem národní výbor nebo organizace, které mají pozemek ve správě, anebo organizace, která je vlastníkem pozemku. Dohoda musí mít písemnou formu; je k ní třeba registrace státním notářstvím. Právo osobního užívání pozemku vznikne registrací dohody u státního notářství.

§ 206

Dohoda musí obsahovat zejména označení pozemku přiděleného do osobního užívání, účel a rozsah užívání a výši úhrady.⁶⁵⁵

Zde je nutné uvést, že výše uvedená ustanovení upravovala pouze originární způsoby vzniku tohoto práva, tj. situace, kdy se právo osobní užívání pozemků neodvozovalo od jiného uživatele. Jednalo se tedy o situace, kdy pozemky buď nikdy nebyly předmětem osobního užívání jiného uživatele, či kdy pozemky sice měly dříve jiného uživatele, ale zánik jejich práva nebyl navázán na vznik nového práva dalšího uživatele. Občanský zákoník upravoval i derivativní způsoby vzniku práva osobního užívání pozemku (odvozené od jiného uživatele), které ale nebyly jednotně upravené na jedno místě, tak jako výše uvedený originální způsob vzniku tohoto práva. Nejprve se tedy zaměříme na originární způsoby vzniku tohoto práva, tak jak je upravovala ustanovení § 205 a 206.

Originární vznik práva osobního užívání byl v zásadě rozdělen do tří fází, které se pojily k určitým právním skutečnostem, na základě kterých občanovi toto právo mohlo vzniknout. První fází byl vznik subjektivního práva občana na uzavření dohody o osobním užívání pozemků. Až do novelizace z roku 1982 mohl občan toto subjektivní právo získat pouze na

⁶⁵⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 205-206

základě žádosti podané na místně příslušném okresním (městském) národním výboru.⁶⁵⁶ Okresní a městské národní výbory měly zároveň povinnost vytvářet seznamy vhodných pozemků k přidělení do osobního užívání, především pak těch, které byly určeny k výstavbě rodinných domků, a to na základě vyhlášky federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj č. 84/1976 Sb. o územně plánovacích podkladech a územně plánovací dokumentaci.⁶⁵⁷ Na základě občanovy žádosti tak byl ze seznamu pozemků či dle územního plánu či rozhodnutí vybrán pozemek vhodný k výstavbě domku či k jinému povolenému účelu, který mu mohl být přidělen, respektive občan získal subjektivní právo na uzavření dohody na základě rozhodnutí příslušného okresního či městského národního výboru.

Toto subjektivní právo bylo časově omezené a v rozhodnutí o jeho vzniku byla uvedena časová lhůta, v rámci které občan mohl toto subjektivní právo na uzavření dohody uplatnit. Uplynutím této lhůty právo na uzavření dohody zanikalo.⁶⁵⁸ Rozhodnutí o vzniku práva na uzavření dohody o osobním užívání pozemku pak bylo poněkud závadně označováno jako *rozhodnutí o přidělení pozemku do osobního užívání*, byť toto rozhodnutí pouze podmiňovalo budoucí vznik občanova práva osobního užívání.

Od roku 1983 pak občanský zákoník zavedl další způsob, jak mohl občan nabýt subjektivní právo na uzavření dohody o osobním užívání pozemku. Jednalo se o značně složitou a nanejvýš problematickou právní konstrukci, která byla do občanského zákoníku zavedena v důsledku nového ustanovení § 135a, respektive jeho druhého odstavce⁶⁵⁹. Jednalo se o situace, kdy občan trvalou držbou určitého pozemku vydržel své subjektivní právo na uzavření dohody o osobním užívání pozemku, nikoliv však samotné osobní užívací právo. Tato změna byla promítnuta i do znění druhého odstavce ustanovení § 205 v jeho znění od roku 1983⁶⁶⁰. Pokud měl občan pozemek či jeho část v poctivé a řádné držbě po dobu deseti let,

⁶⁵⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 720

⁶⁵⁷ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 230

⁶⁵⁸ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 721

⁶⁵⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 135a odst. 2: „*Jde-li o pozemek nebo jeho část, který má občan nepřetržitě v držbě (§ 132a odst. 1) po dobu deseti let a k němuž by jinak mohlo být zřízeno právo osobního užívání (§ 199 odst. 1), nabývá vlastnictví k pozemku nebo jeho části stát; občan nabývá právo, aby s ním byla uzavřena dohoda o osobním užívání pozemku v rozsahu uvedeném v § 200. Je-li výměra pozemku větší než nejvyšší přípustná výměra podle § 200 a lze-li podle územního plánu nebo územního rozhodnutí přenechat k osobnímu užívání více částí tohoto pozemku, má občan právo vybrat si jen jednu z těchto částí, k níž se pak jako k samostatnému pozemku dohodou zřídí právo osobního užívání.*“

⁶⁶⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 205 odst. 2: „*Na podkladě přidělení pozemku do osobního užívání anebo na základě toho, že občanovi vzniklo právo na uzavření dohody o osobním užívání podle ustanovení § 135a odst. 2, uzavře dohodu o zřízení práva osobního užívání s občanem národní výbor anebo organizace, které mají pozemek ve správě, anebo organizace, která je vlastníkem pozemku. Dohoda musí mít písemnou formu; je k ní třeba registrace státním notářstvím. Právo osobního užívání pozemku vznikne registrací dohody u státního notářství.*“

nabyl vydržením tento pozemek, nikoliv však pro sebe, ale pro stát. Občan se tak stal pouze jakýmsi zprostředkovatelem, který svou držbou nabyl pozemek pro stát.⁶⁶¹ Je tedy zřejmé, že občan takto mohl pro stát nabýt pouze pozemky, které nebyly ve státním či jiném společenském vlastnictví. Mohlo se tedy jednat pouze o pozemky ve vlastnictví soukromém či pozemky, u kterých nebylo zcela jasné, kdo je vlastníkem. Praxe tohoto institutu využívala především v případech, kdy občan dlouhodobě užíval drobnou část cizího pozemku v důsledku nejasných majetkových vztahů vzniklých dělením pozemkových či stavebních parcel. Užití tohoto modifikovaného (či deformovaného) vydržení tak bylo spíše výjimečné.⁶⁶²

Zatímco tak stát získal skrze toto vydržení od občana vlastnické právo k pozemku, občanovi zůstalo právě pouze ono subjektivní právo na to, aby s ním stát (skrze národní výbory) uzavřel dohodu o osobním užívání pozemků. Že se jednalo o nanejvýš prapodivné a zoufalé právní řešení dokazuje i povzdech Lazara, který možnost vydržení subjektivního práva na uzavření dohody označoval za zvláštní konstrukci zcela neznámou (tehdy) právním řádem, kterou v lehké kritice tehdejšího konceptu vlastnictví označoval za důsledek nemožnosti osobně a spotřebně vlastnit pozemek na rozdíl od řady jiných socialistických států, kde tato možnost zůstala zachována.⁶⁶³

Vzhledem k tomu, že občan mohl teoreticky takto dlouhodobě držet i pozemek, který by přesahoval limity stanovené v ustanovení § 200 občanského zákoníku, mohl mít občan dle ustanovení § 135a odst. 2 nárok pouze na uzavření dohody o části tohoto pozemku, která nepřesahovala zákonem stanovenou povolenou výměru. Občan tak pro stát sice vydržel pozemek celý, měl však nárok pouze na jeho část. Nad to musel být jakýkoliv takto vydržený pozemek v územním plánu či územní rozhodnutí určen jako pozemek schopný být předmětem osobního užívání ve smyslu ustanovení § 199 odst. 1 (tj. nemohlo se jednat o zemědělskou půdu).

Občan tak mohl splnit první podmínku pro originární vznik práva osobního užívání pozemku dvěma způsoby – získáním rozhodnutí na základě žádosti u okresního či městského národního výboru nebo vydržením pozemku, čímž mu vzniklo právo na uzavření dohody o osobním užívání pozemku. Kromě výše uvedených rozdílů se tyto dva způsoby vzniku subjektivního práva na uzavření dohody lišily i tím, že právo osobního užívání vzniklé

⁶⁶¹ Stanovisko občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky ze dne 24. 10. 1986, sp. zn. Cpj 41/86

⁶⁶² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 430

⁶⁶³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné I. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 246-247

v důsledku prvotního vydržení pozemku pro stát bylo bezplatné.⁶⁶⁴ Nad to pak v případě vydržení bylo subjektivní právo na uzavření uvedené dohody nepromlčitelné.⁶⁶⁵

Pokud tedy občan splnil první podmínku, mohlo se přistoupit k druhé fázi vzniku jeho práva osobního užívání k pozemku. Občan následně musel uzavřít samotnou dohodu o zřízení tohoto práva, kterou v naprosté většině případů uzavíral s místním národním výborem, kterému byl podřízen výbor, jenž mohl vydat výše uvedené rozhodnutí. Místní národní výbor měl povinnost po předložení takového rozhodnutí či po prokázání vydržení tohoto subjektivního práva, jakožto hlavní správce státem vlastněných pozemků, takovou (písemnou) smlouvu s občanem uzavřít.⁶⁶⁶ Zákon upravoval ale i další dvě možnosti, jak mohl občan takovou dohodu uzavřít.

Pokud by měla jiná socialistická organizace ve správě státem vlastněný pozemek, mohla teoreticky taková organizace tuto smlouvu uzavřít s občanem sama. Praxe ovšem byla taková, že socialistický stát se snažil, zřejmě ve snaze mít největší možnou kontrolu nad pozemkovými dispozicemi v zemi, aby tyto smlouvy byly téměř vždy uzavírány místním národním výborem.⁶⁶⁷ Tento postup upravovala vyhláška federálního ministerstva financí č. 90/1984 Sb., o správě národního majetku, která ve svém ustanovení § 15 odst. 3 uváděla, že takovéto pozemky ve správě socialistických organizací měly být před uzavřením dohody zpravidla převáděny do správy národních výborů.⁶⁶⁸ Právě slovo „zpravidla“ ovšem dávalo teoretickou možnost tyto dohody uzavírat i přímo s organizací.⁶⁶⁹

Dále mohl občan teoreticky uzavřít smlouvu o užívání i jiného než státního pozemku, přičemž takovým způsobem mohl být pozemek v družstevním vlastnictví.⁶⁷⁰ Jak již ale bylo popsáno výše, v praxi k takovým situacím ale téměř vůbec nedocházelo.⁶⁷¹ S ohledem na znění § 198 je vhodné doplnit, že užívané pozemky musely být ve společenském socialistickém

⁶⁶⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 430

⁶⁶⁵ Tamtéž, s. 431

⁶⁶⁶ Tamtéž, s. 721

⁶⁶⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 376

⁶⁶⁸ Vyhláška federálního ministerstva financí č. 90/1984 Sb., o správě národního majetku, § 15 odst. 3: „*Má-li pozemek přidělený do osobního užívání ve správě jiná státní organizace než místní národní výbor, převede jej tato organizace zpravidla do správy místního národního výboru, který uzavře s občanem dohodu o zřízení práva osobního užívání. Zemědělskou půdu lze takto převést až po jejím odnětí zemědělské výrobě. Lesní pozemky lze takto převést až po jejich vynětí z lesního půdního fondu.*“

⁶⁶⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 376

⁶⁷⁰ Tamtéž, s. 376

⁶⁷¹ KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, s. 69-70

vlastnictví, přičemž zákon nepřipouštěl ani teoretickou možnost zřídit toto právo vůči pozemku v soukromém vlastnictví.⁶⁷²

Obsah takovéto dohody blíže specifikovalo ustanovení § 206, které jako její povinné náležitosti stanovovalo písemnou formu, označení pozemku (číslo parcely, katastrální území, výměru), účel (výstavba domku, chaty, garáže či zřízení zahrady), rozsah (možná omezení, tj. povinnost oplocení, zákaz kácení stromů atd.) a podmínky úhrady (termín a způsob placení, případně informace o bezplatném zřízení).⁶⁷³

Poslední fází, která završovala celý proces originárního vzniku práva osobního užívání pozemku byla registrace dohody o jeho zřízení státním notářstvím, tj. obdobně jako v případě uzavírání smlouvy o převodu vlastnického práva k rodinnému domku.⁶⁷⁴ S ohledem na obdobný režim jako v případě nabývání vlastnického práva k rodinným domkům, mohl občan obě smlouvy, tj. kupní smlouvu k domku i dohodu o zřízení osobního užívání k pozemku, na kterém stála, podat k registraci zároveň.⁶⁷⁵ Pro úplnost je vhodné zmínit, že nebylo možné, aby občan zřídil právo osobního užívání k pozemku, na kterém byla umístěná stavba v osobním vlastnictví jiného občana.⁶⁷⁶

Pokud by snad státní notář došel k názoru, že nelze takovou dohodu z jakýchkoliv důvodů uzavřít, mohl jí zrušit, čímž by zaniklo subjektivní právo občana na její uzavření, což ale mohl občan napadnout u soudu.⁶⁷⁷ V případě úspěšné registrace vyrozuměl o dané skutečnosti notář příslušný orgán geodézie a kartografie, který právo užívání pozemku vyznačil v evidenci nemovitostí.⁶⁷⁸ Pokud by snad nedopatřením došlo k tomu, že by správce či vlastník pozemku uzavřel dvě dohody o zřízení práva se dvěma odlišnými občany k jednomu identickému pozemku, přičemž by došlo k platné registraci obou smluv, mělo právo osobního užívání svědčit tomu občanovi, který si smlouvu nechal jako první registrovat. Skutečnost, že mu byl pozemek do užívání svěřen až jako druhému (případně, že podepsal smlouvu později), nebyla brána při soudním rozhodování v potaz.⁶⁷⁹

⁶⁷² Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 13. 4. 2000 sp. zn. 22 Cdo 2326/98

⁶⁷³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 377

⁶⁷⁴ OZ 1964 ve znění v letech 1982 až 1991, § 134 odst. 2: „Převádí-li se nemovitá věc na základě smlouvy, nabývá se vlastnictví účinností smlouvy; k její účinnosti je třeba registrace státním notářstvím, nejde-li o převod do socialistického vlastnictví.“

⁶⁷⁵ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 379

⁶⁷⁶ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 435-436

⁶⁷⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 722-723

⁶⁷⁸ Tamtéž, s. 723

⁶⁷⁹ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

Občanský zákoník dále upravoval i derivativní způsoby nabytí práva osobního užívání pozemků. Jednalo se o dva případy. Prvním bylo nabytí práva osobního užívání pozemku skrze dědění, což zaručovalo ustanovení § 198 odst. 1. Pokud na děděném pozemku stála stavba v osobním vlastnictví, musel se jejím vlastníkem stát stejný dědic, který se stal uživatelem pozemku pod ní.⁶⁸⁰ Druhým způsobem byl převod práva užívání pozemku spolu s převodem stavby dle ustanovení § 218, přičemž tento způsob byl jedinou možnou (nepřímou) dispozicí s pozemkem, respektive s právem jejího užívání, kterou občanský zákoník umožňoval.⁶⁸¹ S ohledem na systematiku této práce bude tento derivativní způsob, který probíhal zejména při prodeji rodinných domků, blíže rozebrán v analýze ustanovení § 218.

Další oddíl hlavy čtvrté třetí části občanského zákoníku upravující osobní užívání pozemků řešil v ustanovení § 207 až 209 otázku zániku osobního užívání pozemků. Znění těchto ustanovení bylo následující:

Zánik práva osobního užívání pozemku

§ 207

Právo osobního užívání pozemku zanikne dohodou účastníků; dohoda musí mít písemnou formu.

§ 208

Soud může na návrh národního výboru nebo organizace (§ 205 odst. 2) zrušit právo osobního užívání, jestliže uživatel neužívá pozemek vůbec nebo ho užívá k jinému než k dohodnutému účelu, přestože byl na následky svého jednání upozorněn.

§ 209

Zanikne-li právo osobního užívání pozemku a nedohodnou-li se účastníci na vypořádání, provede vypořádání na návrh některého z nich soud; přitom přihlédne k výši úhrady, kterou občan zaplatil za právo osobního užívání, a k nákladům, které účelně vynaložil na trvalé zlepšení pozemku, popřípadě na jeho osázení.⁶⁸²

Na úvod rozboru výše uvedených ustanovení je nutné uvést, že zánikem práva osobního užívání pozemku je myšlen zánik tohoto práva bez jeho okamžitého dalšího převodu na dalšího

⁶⁸⁰ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 380

⁶⁸¹ Tamtéž

⁶⁸² OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 207-209

občana. Je pravdou, že k zániku práva osobního užívání docházelo i při jeho převodu na další osobu (zejména pak při prodeji nemovitosti na pozemku umístěné), nicméně výše uvedená ustanovení tuto situaci neupravovala. Občanský zákoník pochopitelně znal tento způsob zániku tohoto práva, nicméně jej upravoval až v ustanovení § 218.

Výše citovaná a zde rozebíraná ustanovení se týkala zániku práva osobního užívání pozemku bez jeho dalšího okamžitého převodu. Jiný občan si tak mohl originárně zřídit právo osobního užívání k pozemku, jenž nebyl v době uzavírání dohody o jeho vzniku nikým užívám.

Ustanovení § 207 upravovalo konsenzuální zánik práva osobního užívání pozemku, přičemž neexistovala možnost jednostranného ukončení tohoto práva ze strany občana ani ze strany národního výboru či organizace, která s ním dohodu o vzniku tohoto práva uzavřela. Tím se toto právo odlišovalo od osobních užívání prostor (včetně bytu), což jen dokládá skutečnost, že právo osobního užívání pozemků bylo výjimečné svou věcně právní povahou.⁶⁸³ Skutečnost, že občan mohl jednostranně ukončit právo osobního užívání bytu (fakticky výpovědí původní dohody zakládající jeho vznik) vypovídá o obligační povaze těchto práv.

Nad to je velice důležité upozornit, že ke konsenzuálnímu zániku práva osobního užívání mohlo dojít pouze ve vztahu k pozemkům, na které nebyla umístěna stavba. Takovýto, státem obecně nežádoucí stav, upravovala až ustanovení § 220.⁶⁸⁴

Ustanovení § 207 tak bylo aplikováno především na situace, kdy občan nechtěl či již dále nemohl užívat svůj nezastavěný pozemek, a to zejména pro faktické svázání užívaného pozemku s případnou budovou na něj umístěnou skrze osobu vlastníka stavby, který byl zároveň i uživatelem pozemku.⁶⁸⁵ V takovém případě měl dále se správcem či vlastníkem takového pozemku sjednat dohodu o zániku svého práva k němu, přičemž zákoník nestanovoval žádné povinné náležitosti této smlouvy, kromě její povinné písemné formy, bez které byla dohoda absolutně neplatná.⁶⁸⁶ Soudobá právní literatura ovšem doporučovala, aby obsahem dohody byl alespoň termín a podmínky zániku tohoto práva, jakož i způsob vypořádání případných nároků obou účastníků tohoto právního vztahu.⁶⁸⁷ Obdobně pak zákon nestanovoval, jakým způsobem měl být veřejně zaznamenán zánik práva osobního užívání, byť komentáře k tomuto ustanovení dovozovaly, že zánik práva bylo nutné evidovat v evidenci nemovitostí u příslušného orgánu geodézie. S ohledem na skutečnost, že zánik práva byl účinný

⁶⁸³ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 725

⁶⁸⁴ Tamtéž, s. 724-725

⁶⁸⁵ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 387

⁶⁸⁶ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 231

⁶⁸⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 386

k okamžiku uzavření dohody o zániku tohoto práva, je zřejmé, že vyznačení zániku tohoto práva mělo pouze deklaratorní charakter.⁶⁸⁸

Ustanovení § 208 dávalo správci či vlastníkovu pozemku, jenž uzavřel s občanem dohodu o osobním užívání, domáhat se u soudu zrušení tohoto práva, pokud by občan neužíval pozemek v souladu s dohodou, respektive pozemek neužíval k účelu, na kterém se strany v dohodě domluvily, případně pozemek neužíval vůbec. Nezbytným předpokladem pro vydání takového soudního rozhodnutí byla skutečnost, že občan byl upozorněn na následky svého nežádoucího jednání, přičemž soudní praxe dovodila, že postačovalo upozornění ústní (zřejmě pracovníkem organizace či národního výboru).⁶⁸⁹

S ohledem na skutečnost, že zrušení práva osobního užívání pozemku značně zasahovalo do sféry uživatele, nemohl soud až na naprosto ojedinělé případy rozhodnout o zrušení práva bez předchozího upozornění ze strany druhého účastníka dohody o zřízení tohoto práva. Takovýmto ojedinělým případem mohly být situace, kdy by bylo zcela evidentní, že by uživatel od svého jednání ani přes upozornění dozajista neupustil. Dle soudobé judikatury například nemusel správce či vlastník pozemku upozornit uživatele pozemku, který by bez souhlasu státních úřadů opustil území republiky, tj. emigroval, jelikož by takovéto upozornění nemělo žádného efektu.⁶⁹⁰

Zákon ovšem připouštěl i situace, kdy soud nemusel takovéto rozhodnutí vydat i kdyby shledal, že k porušování sjednaného účelu či k jeho nenaplnění skutečně dochází.⁶⁹¹

K zrušení práva osobního užívání pozemku soudním rozhodnutím obdobně jako v případě zániku konsenzuálního nemohlo dojít v případě, že uživatel pozemku na něm měl vystavěnou stavbu v osobním vlastnictví.⁶⁹² Lazar k tomuto uvádí, že skutečnost, že režim užívání pozemku byl svázán s osudem stavby na něm umístěné a vlastněné zabraňuje možnosti zániku práva osobního užívání k tomuto pozemku, jelikož by se tak vytvořila neudržitelná právní situace.⁶⁹³ Možnost soudního zrušení práva tak dopadala na jiné než výše uvedené případy. Kratochvíl jako příklad vhodného využití tohoto ustanovení uvádí situaci, kdy by občan, který měl zřízené toto právo za účelem zřízení osobní zahrádky, tuto zahrádku či spíše

⁶⁸⁸ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 231

⁶⁸⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 725

⁶⁹⁰ Zpráva o zhodnocení rozhodovací činnosti soudů a státních notářství při řešení některých vlastnických a užívacích vztahů, projednané a schválené občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 29. 3. 1973, sp. zn. Cpj 25/73

⁶⁹¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 725

⁶⁹² BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 232

⁶⁹³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné I. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 387

její plody užíval k výtěžným účelům (tj. podnikání skrze prodej zeleniny a ovoce), čímž by došlo k nepřipustnému užívání pozemku v rozporu s jeho spotřebitelským a osobním charakterem.⁶⁹⁴

Poslední ustanovení § 210 upravovalo způsoby vypořádání mezi účastníky dohody o zřízení práva osobního užívání pozemku při zániku tohoto práva. Zajímavou skutečností bylo, že občan měl při zániku tohoto práva obdržet od druhého účastníka právního vztahu zpět svou plnou kupní cenu ve stejné výši, jakou v době vzniku zaplatil.⁶⁹⁵ Občan měl získat náhradu za všechny své náklady, které účelně vynaložil na trvalé zlepšení pozemku, přičemž se tato náhrada neponižovala, pokud občan pobíral během užívání pozemku užitky z pozemku, a to dokonce ani v případě, že celková hodnota těchto užitků přesahovala cenu, kterou za zřízení svého práva zaplatil.⁶⁹⁶ Zákon preferoval, aby se obě strany na způsobu a výši náhrad dohodly, přičemž až v případě neexistence dohody měl o vypořádání rozhodnout soud.⁶⁹⁷

Zajímavým či spíše bizarním případem se tak musel v roce 1971 zabývat Okresní soud v Považské Bystrici, kdy se bývalý uživatel pozemku domáhal finanční náhrady, jelikož měl na pozemku určeném k zřízení smetiště rozhrnovat velké množství humusu, čímž měl zvelebit ráz pozemku. Oproti tomu se nový uživatel domáhal na starém uživateli, aby si svůj humus z pozemku odvezl. Nejvyšší soud Slovenské socialistické republiky posléze rozhodl, že původnímu uživateli pozemku skutečně příslušelo právo na vyplacení náhrady za zvelebení pozemku humusem, přičemž zamítl žádost nového uživatele na odvezení humusu, který se mezitím stal přirozenou součástí pozemku.⁶⁹⁸

S ohledem na skutečnost, že institut práva osobního užívání pozemku bylo substitutem osobního vlastnictví, upravoval občanský zákoník obdobu spoluvlastnického práva, kterým bylo právo společného užívání pozemku. Občanský zákoník z roku 1964 znal dva typy společného užívání pozemku, kterými bylo obecné společné užívání a společné užívání manžely, které bylo ekvivalentem institutu bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Nad to upravoval zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví k bytům ještě třetí variantu tohoto společného užívání, která vznikala osobám vlastnícím tyto byty.⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 303-304

⁶⁹⁵ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 388

⁶⁹⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 726-727

⁶⁹⁷ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 232-233

⁶⁹⁸ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Čpj 52/80

⁶⁹⁹ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 392

Nejprve bude rozebráno právo obecného společného užívání pozemků, jehož právní úpravu obsahovala ustanovení § 210 až 213 v dalším oddíle hlavy čtvrté třetí části občanského zákoníku upravující osobní užívání. Znění prvního z těchto ustanovení, tj. § 210 bylo následující:

Společné užívání pozemku

§ 210

*Právo osobního užívání téhož pozemku může vzniknout i více občanům společně.*⁷⁰⁰

Výše citované ustanovení umožňovalo, aby dva a více občanů společně užívalo pozemek, obdobně jako mohlo více osob osobně vlastnit jednu věc. Socialistická judikatura dovodila, že právo osobního užívání se jednotlivým spoluuživatelům zřizovalo pouze k pozemku jako k celku. Nebylo tedy možné, aby individuální spoluuživatelé užívali pouze část (díl) pozemku, tj. nebylo možné zřídit jakési podílové užívací právo ve smyslu užívání pouze přesně vymezené výměry pozemku, ale pouze celku. Spoluuživatel byl oprávněn, ale i omezen na svých užívacích právech, užívat pozemku pouze tak, aby neomezoval ostatní uživatele.⁷⁰¹ Nebylo tedy možné uvažovat o existenci podílu na užívání ekvivalentního ideálního spoluvlastnického podílu na věc. Dohoda, která by zřizovala individuální právo osobního užívání k pouze přesně vymezenému podílu na pozemku, případně více takovýchto teoretických individuálních práv k podílům na pozemku (čímž by fakticky byl pozemek užíván společně), byla bez dalšího neplatná.⁷⁰² Omezením ve výměře užívaného pozemku dle ustanovení § 200 se tak uplatnila i na spoluužívaný pozemek.⁷⁰³

Vzhledem k tomu, že občanský zákoník neobsahoval speciální způsoby vzniku práva společného užívání pozemku, uplatnila se na vznik tohoto společného práva obecná právní úprava vzniku (individuálního) práva osobního užívání pozemku. Toto právo tak mohlo vzniknout dohodou, děděním či převedením vlastnického práva ke stavbě na pozemku umístěné do osobního (podílového) spoluvlastnictví vícero občanů.⁷⁰⁴ Lze dovodit, že nebylo možné, aby

⁷⁰⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 210

⁷⁰¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 727-728

⁷⁰² Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

⁷⁰³ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 233

⁷⁰⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 389-390

toto společné právo vzniklo na základě vydržení subjektivního práva na uzavření dohody o zřízení práva osobního užívání pozemku.

Následující ustanovení § 211 a 212 upravovala vzájemné vztahy společných uživatelů. S ohledem na skutečnost, že novelizace z roku 1982 doplnila do ustanovení § 212 druhý odstavec, bude ustanovení odcitováno ve své novelizované podobě, jelikož znění prvního odstavce ustanovení § 212 se nikterak nezměnilo. Znění těchto ustanovení v letech 1983 až 1991 bylo následující:

§ 211

(1) Běžné záležitosti týkající se společného užívání pozemku může vyřizovat každý ze společných uživatelů. V ostatních záležitostech je třeba souhlasu všech; jinak je právní úkon neplatný.

(2) Z právních úkonů týkajících se společného užívání pozemku jsou oprávněni a povinni všichni společní uživatelé společně a nerozdílně.

§ 212

(1) Dojde-li mezi společnými uživateli pozemku k neshodě o právech a povinnostech vyplývajících ze společného užívání, rozhodne na návrh některého z nich soud.

(2) Soud může v případech zvláštního zřetele hodných na návrh některého společného uživatele zrušit právo společného užívání pozemku, vznikne-li takový stav, který brání jeho společnému užívání; zároveň určí, který z uživatelů, nebo kteří z nich budou pozemek dále užívat.⁷⁰⁵

První ustanovení bylo analogickým ustanovením k § 138, otázka vyřizování záležitostí spojených s užívaným pozemkem. Obdobně jako v případě osobního spoluvlastnictví tak mohli jednotliví spoluuživatelé pozemku vyřizovat běžné záležitosti spojené s pozemkem bez dalšího souhlasu ostatních uživatelů. K vyřizování záležitostí (tj. k činění právních úkonů) ve vztahu k pozemku, které nebyly běžné, bylo zapotřebí souhlasu všech uživatelů, přičemž obdobně jako u osobního spoluvlastnictví byla uplatňována zásada majorizace, tedy rozhodování absolutní většinou.⁷⁰⁶ Lazar uvádí, že mezi záležitostmi nikoliv běžné patřily úkony, které svým

⁷⁰⁵ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 211-212

⁷⁰⁶ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 390

společenským a ekonomickým dosahem přesahovaly rámec běžných záležitostí.⁷⁰⁷ Příkladem neběžné záležitosti je dle Lazara dohoda o přenechání pozemku do dočasného užívání^{708, 709} zatímco Kratochvíl jako příklad takovéto záležitosti nikoliv běžné uvádí uzavření dohody o zániku práva osobního užívání pozemku.⁷¹⁰ Pro úplnost je vhodné zmínit, že do roku 1982 bylo takovéto jednání absolutně neplatné, od roku 1983 pak bylo neplatné pouze relativně, s ohledem na skutečnost, že teprve od roku 1983 znal občanský zákoník i neplatnost relativní.⁷¹¹ Ustanovení § 211 dále upravovalo i solidární odpovědnost jednotlivých uživatelů, tj. práva a povinnosti z běžného úkonu učiněného jedním z uživatelů zavazovala i opravňovala každého z nich (tj. jednalo se o solidární závazky).⁷¹²

V případě, že by došlo neshodám mezi uživateli, respektive neshodám ve vymezení jejich práv a povinností, mohl o jejich užívacích právech rozhodnout soud dle ustanovení § 212. Byť zákon uváděl, že takovéto řízení mohlo započnout pouze na základě návrhu jednoho či více uživatelů, soudobá komentářová judikatura dovozovala, že takovýto návrh mohl podat i prokurátor^{713, 714}.

S ohledem na potřeby praxe (jak ostatně uvádí důvodová zpráva k novelizačnímu zákonu č. 131/1983 Sb.)⁷¹⁵ byla v roce 1983 do zákoníku doplněna možnost soudního zrušení práva osobního užívání pozemku dle nového ustanovení § 212 odst. 2, a to jak ve vztahu k jednomu z uživatelů, tak i ve vztahu ke všem. V případech hodných zvláštního zřetele mohl soud sáhnout i po této značně drastické variantě, přičemž se jednalo zejména o situace, kdy

⁷⁰⁷ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 731

⁷⁰⁸ Institut dočasného užívání pozemku byl upraven v ustanoveních § 397 a 398 občanského zákoníku z roku 1964. Jednalo se o jakousi socialistickou modifikaci nájemního práva k pozemku, které mohl zřídit uživatel pozemku (občan) vůči jinému občanovi. Dočasný uživatel tak na základě smlouvy získal dočasné osobní užívací právo k pozemku, přičemž charakter tohoto vztahu byl jasně závazkový a vázal se na hlavní právní vztah primárního uživatele pozemku (tj. osoby, která měla k pozemku právo osobního užívání). Ustanovení § 397 a 398 upravovala obecné právo dočasného užívání, které se mohlo vztahovat jak ke stavbě v osobním vlastnictví, tak i k pozemku v osobním užívání. (srov. BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 430-434)

⁷⁰⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 731

⁷¹⁰ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 305

⁷¹¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 731

⁷¹² BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 233

⁷¹³ Prokurátor byl tehdejší ekvivalentem dnešního státního zástupce, respektive prokuratura byla obdobou současného státního zastupitelství. (srov. KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 649-653)

⁷¹⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 730

⁷¹⁵ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

jeden či více uživatelů bránili řádnému užívání pozemku ostatním uživatelům, byť výkon užívacího práva nemusel být nutně omezen úplně. Soud navíc nebyl při rozhodování o určení ponechání či zrušení tohoto práva vázán návrhem.⁷¹⁶ V takovéto situaci měl soud rozhodnout, kterým uživatelům mělo být právo ponecháno, přičemž soudní praxe dovodila, že jedním z rozhodovacích kritérií byla i skutečnost, jaký podíl měl uživatel na úhradě ceny za zřízení práva či kolik zainvestoval do zlepšení charakteru pozemku. Obdobně pak mohl být jeho pomyslný užívací podíl (nikoliv však skutečný) na pozemku určen dle skutečné velikosti jeho spoluvlastnického podílu na stavbě na pozemku umístěné.⁷¹⁷ Je vhodné zmínit, že tato právní úprava nebyla aplikovatelná na společné manželské právo osobního užívání k pozemkům.⁷¹⁸

Poslední ustanovení upravující obecné společné právo osobního užívání k pozemku bylo ustanovení § 213, jehož znění bylo následující:

§ 213

*Dojde-li k zániku práva společného užívání pozemku, dohodnou se uživatelé o vzájemném vypořádání. Každý z nich je povinen vydat ostatním na požádání písemné potvrzení o tom, jak se vypořádali. Nedojde-li k dohodě, rozhodne na návrh některého z nich o vypořádání soud.*⁷¹⁹

Citované ustanovení upravovalo povinnost vzájemného vypořádání společného uživatelského vztahu k pozemku mezi jednotlivými uživateli. Primárně mělo dojít k vypořádání dohodou, přičemž pro ni nestanovoval zákon povinnou předepsanou formu. Tato smlouva tak mohla být pouze ústní, přičemž měli ale všichni uživatelé povinnost si navzájem na žádost kteréhokoliv z nich vydat písemné potvrzení o vypořádání. Pokud by nedošlo k dohodě, měl na návrh následně rozhodnout o vypořádání soud, přičemž soud (jak již bylo uvedeno výše) mohl při vypořádání přihlídnout k tomu, jak jednotliví uživatelé zlepšili pozemek či jak velkým podílem uhradili cenu za zřízení práva osobního užívání.⁷²⁰

Ještě, než přejdeme k rozboru ustanovení o společném užívání pozemku manžely, bylo by pro úplnost vhodné alespoň stručně popsat další variantu společného užívání, kterou upravoval zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví bytů, tj. právo společného osobního

⁷¹⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 730

⁷¹⁷ Tamtéž

⁷¹⁸ Tamtéž, s. 731

⁷¹⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 213

⁷²⁰ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 391

užívání pozemku. Tato specifická varianta společného užívání pozemku byla upravena v ustanovení § 20⁷²¹ tohoto zákona, přičemž tento typ společného užívání se odlišoval několika zvláštnostmi, které vyplývaly z jeho navázání na osobní vlastnictví k bytům. JUDr. Ivan Trimaj dokonce považoval právo společného osobního užívání pozemku za příslušenství k vlastnickému právu k bytu.⁷²²

V první řadě neplatila pro osobní užívání pozemku vlastníky bytů v domě na tomto pozemku postaveném omezení výměry dle ustanovení § 200 občanského zákoníku, přičemž důvodová zpráva uváděla, že by toto omezení apriori nebylo možné s ohledem na různé počty bytů v domech.⁷²³ Stavební úřad tam měl výměru tohoto pozemku určit podle urbanistických zásad v souladu s příslušnými technickými směrnicemi a územním plánem.⁷²⁴

Dále měli mít jednotliví uživatelé k pozemku uživatelské podíly, jejichž velikost se analogicky odvozovala od velikosti podlahové plochy jejich bytů. Velikost podílu měla význam především při správě a údržbě svěřeného pozemku, kdy se náklady vynaložené na údržbu či zvelebení pozemku platili v poměru k velikosti podílů jednotlivých uživatelů. Zde je důležité uvést, že při správě pozemku se nepřistoupilo k zakotvení zásady absolutní většiny, nýbrž postačovala pouhá většina prostá. S trochou nadsázky lze dovodit, že na rozdíl od jednotného rozhodování při správě věci v osobním spoluvlastnictví nebylo většinové hlasování při správě užívaného pozemku považováno za nežádoucí vyjádření převahy, před kterým Kratochvíl upozorňoval.⁷²⁵ Každý z vlastníků pak měl při rozhodování po jednom hlasu.⁷²⁶

Zde je důležité uvést, že až do roku 1978 vznikalo vlastníkům bytů právo osobního užívání k pozemku spolu se vznikem jejich osobního vlastnictví k bytům v budově na tomto pozemku postavené. Zákon tak mířil především na situace, kdy si občané vystavěli dům sami, přičemž ve smlouvě upravující jejich vzájemná práva a povinnosti byla obsažena i dohoda o vzniku tohoto práva. Toto právo se zřizovalo bezúplatně.⁷²⁷ Novelou provedenou zákonem č.

⁷²¹ Zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví bytů, ve znění v letech 1966 až 1978, § 20:

„(1) Dům lze postavit na pozemku, ke kterému se k tomu účelu zřídí právo společného osobního užívání (§ 198 a 199, § 201 až 220 obč. zák.).

(2) Při zřízení práva společného osobního užívání pozemku se určí jeho výměra v souladu s územním plánem nebo územním rozhodnutím podle urbanistických zásad.

(3) Podíly peněžité úhrady uvedené v § 13 odst. 1 písm. e) se řídí vzájemným poměrem podlahové plochy všech místností bytů a těch místností nesloužících k bydlení, které nejsou ve spoluvlastnictví všech vlastníků bytů a stavebně jsou součástí bytového objektu.“

⁷²² ČEŠKA, Zdeněk, JOZEF KABÁT, JOSEF ONDŘEJ, JIŘÍ ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 473

⁷²³ Důvodová zpráva k zákonu č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví bytů

⁷²⁴ Tamtéž

⁷²⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 223

⁷²⁶ KNAPP, Viktor a ŠTEFAN LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 448

⁷²⁷ LAZAR, Ján, JIŘÍ ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné I. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 393

30/1978 Sb. byly do ustanovení § 20 vloženy další dva odstavce⁷²⁸, které upravovaly případy, kdy občané nabývali byty ve státním socialistickém vlastnictví do svého osobního vlastnictví. Až do roku 1978 totiž nebylo možné prodávat byty v domech bez toho, aby nebyly zároveň odprodány všechny ostatní byty v domě. S ohledem na neútesnou bytovou situaci v socialistickém Československu⁷²⁹ zákonodárce povolil od roku 1978 prodej těchto bytů, přičemž neobsazené byty nabýval stát a následně se je snažil urychleně prodat dalším občanům, aby nedocházelo k nežádoucímu spoluvlastnickému vztahu mezi státem a občany.⁷³⁰ Pokud by občan nabyt vlastnictví k bytu v domě s neobsazenými byty, mělo mu vzniknout nejprve jen právo dočasného užívání k pozemku, které se po obsazení všech bytů v domě změnilo na osobní užívání pozemku. Právo dočasného užívání vznikalo na základě dohody, která byla součástí smlouvy o převodu bytu. Ze zákona pak mělo toto právo být bez dalšího zrušeno ve prospěch práva osobního užívání pozemku po prodeji všech bytů v domě.⁷³¹

Občanský zákoník dále upravoval právo společného užívání pozemku manželů, které bylo obdobou bezpodílového spoluvlastnictví manželů. Úprava tohoto manželského spoluužívání pozemku byla poměrně strohá a upravovala pouze hlavní odlišnosti tohoto typu spoluužívání vztahu, přičemž jinak se na něj použila z větší části úprava obecného společného užívání pozemku. Znění prvního ustanovení, tj. ustanovení § 214 tohoto dalšího oddílu občanského zákoníku upravujícího společné užívání pozemku manželi bylo následující:

Společné užívání pozemku manželi

§ 214

*Jestliže uzavřeli dohodu o osobním užívání pozemku za trvání manželství oba manželé anebo jeden z nich, vznikne jim právo společného užívání pozemku. Toto právo však nevznikne, uzavře-li dohodu jeden z manželů, kteří spolu trvale nežijí.*⁷³²

⁷²⁸ Zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví bytů, ve znění v letech 1978 až 1991, § 20 odst. 4, 5: „(4) Převádějí-li se byty ze státního socialistického vlastnictví do osobního vlastnictví, zřídí se pro vlastníky bytů právo osobního užívání pozemku po převodu všech bytů v domě.

(5) Na dobu do vzniku práva společného osobního užívání pozemku přenechá národní výbor vlastníků bytů v osobním vlastnictví pozemek ke společnému dočasnému užívání (§ 397 občanského zákoníku) v rozsahu, který odpovídá spoluvlastnickým podílům na společných částech domu (§ 17 odst. 2). Dohoda o přenechání pozemku k dočasnému užívání je součástí smlouvy o převodu bytu (§ 14). Právo dočasného užívání pozemku přechází na právní nástupce vlastníka bytu v osobním vlastnictví.“

⁷²⁹ Důvodová zpráva k zákonu č. 30/1978, kterým se mění a doplňuje zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví k bytům. [online]. [cit. 2023-09-23]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1976fs/tisky/t0030_00.htm

⁷³⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 461-462

⁷³¹ Tamtéž, s. 473

⁷³² OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 214

Citované ustanovení upravovalo vznik společného užívání pozemku manžely, které jak již bylo uvedeno, bylo analogickým institutem k bezpodílovému spoluvlastnictví manželů. Bičovský ostatně uvádí, že sice „nejde o právo vlastnické, i když oprávnění uživatelů se tomu značně přibližují“⁷³³. Dokonce se nezděráhá pozemky takto užívané označit za zvláštní součást jiného společného majetku manželů.⁷³⁴

Specifickými předpoklady pro vznik tohoto typu společného užívání pozemku byla existence manželství, jakož i jejich trvalé soužití. Společné právo užívání k pozemku manželům vzniklo nehledě na to, zda za trvání manželství smlouvu o vzniku tohoto práva uzavřel jeden z nich či oba.⁷³⁵ Pokud by ale správce či vlastník pozemku rozhodl o přidělení pozemku do užívání oběma manželům, museli být stranami smlouvy o zřízení tohoto práva oba manželé a vyžadoval se podpis i souhlas obou z nich.⁷³⁶ Nejvyšší soud České republiky pak ještě v roce 2001 řešil otázku, zda právo oběma manželům vzniklo, pokud dohodu o jeho vzniku podepsal těsně před sňatkem jeden z manželů, přičemž k registraci smlouvy ale došlo až po vzniku manželství. Ve svém rozsudku ze dne 28. 3. 2001 sp. zn. 22 Cdo 2988/99 tak Nejvyšší soud rozhodl, že právo vzniklo jedinému manželovi již podpisem smlouvy, tudíž právo osobního užívání pozemku vzniklo mimo manželství a jako takové bylo zřízeno pouze pro jednoho z manželů.⁷³⁷ Byť tedy právo osobního užívání pozemku vznikalo zásadně až registrací smlouvy u státního notářství⁷³⁸, dovodil Nejvyšší soud České republiky, že uzavřením smlouvy bylo toto právo v režimu odděleného jmění jednoho z manželů a ani akt registrace na daném nic neměnil. S ohledem na skutečnost, že právo osobního užívání pozemku české právo již více než tři desetiletí nelze zřídit, nelze očekávat, že by současné soudy tuto otázku opětovně řešily.

Předpoklad trvalého soužití manželů byl aplikovatelný pouze při vzniku společného užívání pozemku manžely. Jak je zjevné z dalšího rozboru ustanovení § 215, trvalé odloučení manželů neznamenal zánik společného užívání. Znění ustanovení § 215 bylo následující:

§ 215

(1) Zánikem manželství zanikne i právo společného užívání pozemku manžely.

⁷³³ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, s. 30

⁷³⁴ Tamtéž, s. 32

⁷³⁵ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 391

⁷³⁶ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 235

⁷³⁷ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 28. 3. 2001 sp. zn. 22 Cdo 2988/99

⁷³⁸ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

(2) Zanikne-li manželství rozvodem a nedohodnou-li se manželé o tom, který z nich se stane uživatelem pozemku a jak se vypořádají, rozhodne na návrh některého z nich soud v rámci vypořádání bezpodílového spoluvlastnictví.

(3) Ustanovení odstavce 2 platí též, zanikne-li za trvání manželství bezpodílové spoluvlastnictví manželů.⁷³⁹

Pro zánik společného užívání pozemku bylo irelevantní, zda manželství skončilo v důsledku rozvodu, smrti či prohlášením jednoho z manželů za mrtvého. Jak již bylo uvedeno výše, skutečnost, že manželé spolu již trvale nežijí (tj. jejich manželství existovalo lidově řečeno jen „papírově“), neměla vliv na trvání jejich společného užívacího práva. Dále mohlo společné užívání pozemku zaniknout, pokud za trvání manželství došlo k zániku jejich bezpodílového spoluvlastnictví, což dokazuje pevné semknutí práva užívání na vlastnické právo manželů.⁷⁴⁰

Citované ustanovení upravovalo i povinnost vypořádání vztahů k pozemkům, které manželé společně užívali po dobu trvání manželství. Byť k zániku práva společného užívání docházelo již zánikem manželství, případně zánik bezpodílového spoluvlastnictví po dobu manželského vztahu, fakticky muselo být vždy provedeno vypořádání, jelikož bylo zapotřebí určit, který z manželů mohl pozemek nadále užívat. Soudní praxe dovodila, že bez vypořádání nebylo možné pozemek předat do užívání dalšímu novému uživateli, jelikož nebylo zřejmé, kdo pozemek převáděl.⁷⁴¹

Zákon opětovně dával přednost dohodě, která nemusela být písemná, přičemž každý z manželů měl povinnost na žádost manžela druhého vydat písemné potvrzení o provedení a výsledku vypořádání.⁷⁴² Pokud by nedošlo k dohodě, měl o vypořádání rozhodnout soud. Soudní praxe dovodila několik kritérií, podle kterých měli soudy rozhodovat o vypořádání společného uživatelského vztahu. V první řadě měly soudy pozemek svěřit do užívání vždy tomu z manželů, který vlastnil či kterému byl do vlastnictví přidělen dům či jiná stavba na pozemku stojící. Stav, kdy se odlišovala osoba uživatele pozemku od vlastníka stavby na ní stojící byl považován za zásadně nežádoucí.⁷⁴³ Dále měly soudy při přidělování nezastavěných

⁷³⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 215

⁷⁴⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 734

⁷⁴¹ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

⁷⁴² LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 392

⁷⁴³ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 236

pozemků jednomu z manželů přihlížet k účelovému určení pozemků. Stavební pozemek tak měl být svěřen tomu z manželů, který měl větší předpoklad, že na daném pozemku skutečně vystaví určenou stavbu.⁷⁴⁴ V případě zahájené výstavby domku či jiné stavby tak měl být pozemek svěřen tomu z manželů, který plánoval ve výstavbě pokračovat.⁷⁴⁵ U pozemku se zahrádkou se zase mělo přihlížet k tomu, kdo z manželů na zahrádce po dobu trvání společného užívání pracoval, přičemž se měl v případě manželství s dětmi zohlednit i zájem těchto dětí, které zahrádku ve volném čase užívaly. Manžel, který by tyto děti získal do své výlučné péče, by na ní tak měl při soudním vypořádání větší nárok.⁷⁴⁶

V neposlední řadě je nutné uvést, že pokud by v rámci vypořádání bezpodílového spoluvlastnictví manželů došlo k převodu nemovitosti stojící na užívaném pozemku do osobního vlastnictví jednoho z manželů, přecházelo bez dalšího užívací právo k tomuto pozemku na tohoto manžela.⁷⁴⁷

S ohledem na nově vložené ustanovení § 149 odst. 4⁷⁴⁸ o vyvratitelné domněnce vypořádání, pokud nedošlo během tří let od ukončení manželství k takovému vypořádání bezpodílového spoluvlastnictví, bylo nutné po roce 1983 při soudním rozhodování o vypořádání přihlížet k tomu, zda se toto ustanovení aplikovalo i na společné užívání pozemku manžely. Soudní praxe se na tomto ovšem neshodla a soudy tak až do roku 1991 rozhodovaly v této věci dle svého vlastního uvážení.⁷⁴⁹

Znění posledního ustanovení oddílu upravujícího společné právo manželů užívat pozemek, tj. ustanovení § 216 bylo následující:

§ 216

*O společném užívání pozemků manžely platí ustanovení § 211 až 213.*⁷⁵⁰

⁷⁴⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 734

⁷⁴⁵ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 306

⁷⁴⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 734

⁷⁴⁷ Tamtéž, s. 734

⁷⁴⁸ OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 149 odst. 4: „Nedošlo-li do tří let od zániku bezpodílového spoluvlastnictví manželů k jeho vypořádání dohodou nebo nebylo-li bezpodílové spoluvlastnictví manželů na návrh podaný do tří let od jeho zániku vypořádáno rozhodnutím soudu, platí ohledně movitých věcí, že se manželé vypořádali podle stavu, v jakém každý z nich věci z bezpodílového spoluvlastnictví pro potřebu svou, své rodiny a domácnosti výlučně jako vlastník užívá. U ostatních movitých věcech a o nemovitých věcech platí, že jsou v podílovém spoluvlastnictví a že podíly obou spoluvlastníků jsou stejné. Totéž platí přiměřeně o ostatních majetkových právech, manželům společných.“

⁷⁴⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 735

⁷⁵⁰ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 216

S ohledem na znění tohoto ustanovení zapotřebí jeho podrobnějšího rozboru. Dle citovaného ustanovení se tak měla i na společné užívání pozemku manžely aplikovat obecná ustanovení o společné užívání pozemku občany, kteří nejsou manžely.

Poslední dva oddíly hlavy čtvrté části třetí občanského zákoníku z roku 1964 upravovaly situace, kdy občan využíval již zastavený pozemek či si na něm neoprávněně postavil stavbu. Předposlední oddíl s názvem *Užívání pozemku zastavěného* se skládal z ustanovení § 217-220, přičemž znění jeho prvního ustanovení, tj. § 217 bylo následující:

Užívání pozemku zastavěného

§ 217

Rodinný domek, rekreační chata nebo garáž vystavěné uživatelem na pozemku k tomu účelu určeném jsou v jeho osobním vlastnictví.⁷⁵¹

Účelem celého tohoto oddílu bylo upravovat situace, kdy občan na pozemku vystavěl stavbu, která odpovídala účelovému vymezení pozemku. Stát se tak snažil vždy zabránit situacím, kdy by byl rozpor mezi osobami vlastníka stavby a uživatele pozemku, na kterém je stavba vystavěna. Jednou z možných motivací státu pro pevné zakotvení těchto ustanovení byla snad i snaha zabránit komerční výstavbě rodinných domků pro jiné, která by byla zcela v rozporu se socialistickým hospodářským systémem. Občan, který by na jím užívaném pozemku určeném ke stavbě daného typu budovy (rodinný domek, rekreační chata či garáž) vystavěl tuto stavbu, tak měl mít dle ustanovení § 217 vždy právo osobního vlastnictví k této stavbě.⁷⁵²

Zajímavá byla i otázka tzv. zahrádkářských chat, které ve výčtu výše uvedených staveb chyběly. Tyto stavby byly upravené vyhláškou č. 83/1976 Sb., která stanovovala technické požadavky na výstavbu dle tehdy platného stavebního zákona č. 50/1976 Sb., respektive ustanovení § 58 odst. 1 této vyhlášky⁷⁵³, přičemž se jednalo o drobnější stavby rekreačního charakteru neurčené pro dlouhodobé bydlení, ale pouze pro rekreaci občana v rámci jeho volnočasových zahrádkářských aktivit. Tyto stavby tak měly být stavěny na pozemcích účelově určených jako zahrádky. S ohledem na absenci tohoto typu stavby ve výčtu

⁷⁵¹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 217

⁷⁵² BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 237

⁷⁵³ Vyhláška federálního ministerstva pro technický a investiční rozvoj o obecných technických požadavcích na výstavbu č. 83/1976 Sb., § 58 odst. 1: „Zahrádkářské chaty nesmějí mít zastavěnou plochu včetně verand, vstupů a podsklepených teras větší než 16 m². Smějí se podsklepit, smějí mít jedno nadzemní podlaží; nesmějí mít podkrovní.“

v ustanovení § 217 tak Lazar dovozoval, že zahrádkářský pozemek, na kterém byla tato stavba vystavěna se nedal považovat za zastavěný pozemek, a tudíž existovala možnost, aby zahrádkářskou chatku vlastnila osoba odlišná od uživatele pozemku. Správnost tohoto výkladu potvrdil i rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 11. 7. 1994, sp. zn. 3 Cdo 333/93 v rámci řešení sporu o převodu práva osobního užívání k pozemku, na kterém byla vystavěna tato chatka, přičemž vlastnické právo k této chatce tak automaticky nepřešlo na nového uživatele. Soud judikoval, že „není vyloučeno, aby zahrádkářská chata náležela jinému, od vlastníka (uživatele před rokem 1991) pozemku odlišnému subjektu“⁷⁵⁴. Jednalo se tak o zcela výjimečný případ, kdy se osoby uživatele pozemku a vlastníka stavby mohly odlišovat, byť nelze dovozovat, že se jednalo o záměr zákonodárce jako spíše o mezeru v zákoně. Účelem zahrádkářského pozemku bylo zřízení zahrádky, přičemž zákonodárce zřejmě opomněl možnost dodatečné výstavby zahrádkářských chatek vedle zahrádek. Ostatně socialistická judikatura označovala za nezastavěné pozemky ty, které jsou určeny k výstavbě, na kterých výstavba ještě nezačala, a právě bez další zahrádky.⁷⁵⁵

Další ustanovení § 218 pak řešilo právě situace, kdy docházelo spolu s převodem vlastnického práva ke stavbě na pozemku umístěné i převodu práva osobního užívání pozemku takto zastavěném. Znění ustanovení § 218 bylo následující:

§ 218

(1) S převodem vlastnictví ke stavbě zřízené na pozemku přechází na nabyvatele stavby i právo osobního užívání pozemku.

(2) Nový vlastník stavby je povinen se s předchozím uživatelem pozemku vypořádat; přitom je třeba přihlídnout k výši úhrady, která byla za užívání zaplácena, jakož i k nákladům, které původní uživatel účelně vynaložil na trvalé zlepšení pozemku, popřípadě na jeho osázení.

*Dohoda o vypořádání je součástí smlouvy o převodu stavby.*⁷⁵⁶

Zatímco ustanovení § 205 a 206 upravovala originární nabývání práva osobního užívání pozemku, ustanovení § 218 upravovalo derivativní nabývání tohoto práva, tj. situace, kdy docházelo k převodu tohoto práva z občana na dalšího občana. Pozemek je tak vždy užíván, jelikož právo původního uživatele přechází na nového uživatele pozemku, respektive nového

⁷⁵⁴ Rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 11. 7. 1994, sp. zn. 3 Cdo 333/93

⁷⁵⁵ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

⁷⁵⁶ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 217

vlastníka stavby. Jak již bylo uvedeno ve vztahu k ustanovení § 202, nebylo občanům umožněno smluvně převádět právo osobního užívání na jiné subjekty právě s výjimkou případů dle ustanovení § 218.⁷⁵⁷ Pro úplnost je vhodné dodat, že k přechodu práva osobního užívání derivativně docházelo i v případě smrti, kdy právo osobního užívání mohlo přejít na dědice, přičemž pokud byla předmětem dědění i stavba na takovémto pozemku, musel být nabyvatelem stavby i užívacího práva k pozemku stejný dědic.⁷⁵⁸

K přechodu práva osobního užívání pozemku docházelo spolu s převodem stavby, ať už koupí stavby, či její výměnou či darováním. Právním základem přechodu byla písemná smlouva o převodu vlastnictví ke stavbě, přičemž nebylo zapotřebí ve smlouvě přechod dále upravovat, s výjimkou části smlouvy o vypořádání vztahů mezi původním a novým uživatelem pozemku, která byla obligatorní součástí takovéto smlouvy.⁷⁵⁹ Jak již bylo uvedeno, bez vypořádání nemohlo k přechodu užívacího práva dojít, přičemž nový uživatel měl povinnost nahradit původnímu uživateli náklady spojené se zřízením tohoto práva, jakož i účelně vynaložené náklady na zvelebení pozemku.⁷⁶⁰ Samotný přechod užívacího práva neměl být součástí smlouvy o převodu vlastnictví ke stavbě.⁷⁶¹ Pro úplnost je vhodné zmínit, že smlouva o převodu vlastnického práva ke stavbě musela být následně zaregistrována státním notářstvím.⁷⁶²

Obdobně jako ustanovení § 207 až 209 upravovaly obecný konsenzuální zánik práva osobního užívání pozemku, ustanovení § 219 upravovalo specifické případy, kdy k zániku práva osobního užívání mohlo dojít v důsledku převedení stavby do jiného než osobního vlastnictví občana. Znění ustanovení § 219 bylo následující:

§ 219

Právo osobního užívání pozemku, na němž je zřízena stavba, zanikne, přejde-li stavba do socialistického společenského vlastnictví. Právo osobního užívání musí být přitom vypořádáno.⁷⁶³

Právo osobního užívání pozemku zanikalo převedením stavby do socialistického společenského vlastnictví, tj. primárně do státního či družstevního vlastnictví. Je logické, že

⁷⁵⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 381

⁷⁵⁸ Tamtéž, s. 380

⁷⁵⁹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 738-739

⁷⁶⁰ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 307

⁷⁶¹ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 238

⁷⁶² ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 739

⁷⁶³ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 219

pokud by stát získal do svého vlastnictví stavbu postavenou na státním pozemku, nemělo by žádné opodstatnění, aby měl vedle plného vlastnického práva k pozemku ještě užívací právo. Pokud by ovšem došlo k nabytí stavby socialistickou organizací či družstvem odlišnými od vlastníka pozemku, měl správce či vlastník takového pozemku zřídit novému vlastníkovi pozemku právo trvalého užívání tohoto pozemku dle platných předpisů, případně výjimečně převést vlastnické právo k pozemku na tento subjekt. Obdobně mělo dojít ke zřízení práva trvalého užívání i nesocialistické organizaci, která by stavbu měla ve vlastnictví soukromém, byť se o této situaci zákoník nezmiňuje a o soukromém vlastnictví v této části vůbec nepíše.⁷⁶⁴

Ustanovení § 219 upravovalo jediný případ, kdy mohlo dojít k zániku práva osobního užívání pozemku na pozemku zastavěném, což jinak zásadně nebylo možné.⁷⁶⁵ V případě převodu do socialistického společenského vlastnictví měly být zároveň vypořádány majetkové vztahy mezi občanem (původním uživatelem pozemku) a organizací, na kterou byl pozemek převeden. Analogicky se dovozovalo, že ustanovení o vypořádání dle § 208 a 219 se aplikovala i na případy dle ustanovení § 219, tj. dohoda o vypořádání měla být součástí smlouvy o převodu nemovitosti.⁷⁶⁶

Znění posledního ustanovení tohoto oddílu, tj. ustanovení § 220, bylo následující:

§220

*Jde-li o pozemek, na němž byla zřízena stavba, nelze použít ustanovení § 207 až 209.*⁷⁶⁷

Širší rozbor tohoto ustanovení není zapotřebí, jelikož je z jeho citovaného znění zřejmé, že vylučovalo aplikovatelnost ustanovení o konsenzuálním zániku práva osobního užívání, jakož i o zániku tohoto práva soudním rozhodnutím, na situace, kdy byla na pozemku zřízená stavba.⁷⁶⁸

Poslední ustanovení hlavy čtvrté části třetí občanského zákoníku z roku 1964 upravující osobní užívání pozemku upravovalo situace, kdy si občan vystavěl na pozemku, jež neměl v osobním užívání či snad v soukromém vlastnictví, stavbu. Toto ustanovení § 221 bylo ovlivněno novelizací z roku 1982, a proto nejprve přistoupíme k rozboru jeho původního znění z let 1964 až 1982, které bylo následující:

⁷⁶⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 740

⁷⁶⁵ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 238

⁷⁶⁶ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 740

⁷⁶⁷ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1991, § 220

⁷⁶⁸ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 238

Neoprávněná stavba

§221

Zřídí-li na pozemku stavbu občan, který není oprávněn pozemek užívat nebo který je oprávněn ho užívat k jinému účelu, rozhodne o vlastnictví ke stavbě soud. Stavebníkovi může však vlastnictví ke stavbě přiznat, jen jsou-li pro to důvody zvláštního zřetele hodné. Soud může též rozhodnout, že stavebník je povinen stavbu na svůj náklad odstranit.⁷⁶⁹

Výše uvedená právní úprava se ale ukázala jako značně kusá a v praxi neposkytovala soudcům dostatečný návod, jak v případě neoprávněné stavby postupovat. Nejprve by tak bylo vhodné vysvětlit, co občanský zákoník myslel pod pojmem neoprávněná stavba. Jednalo se o stavby, které by občan postavil na pozemku, ke kterému neměl zřízeno právo osobního užívání pozemku, případně postavil stavbu na pozemku s jiným účelovým určením. Typickým případem byly případy, kdy občan postavil na pozemku určeném k výstavbě rekreační chatky rodinný dům. Praxe dovodila, že ustanovení § 221 bylo aplikovatelné i na situace, kdy by občan postavil stavbu na pozemku, který by měl jiný občan v soukromém vlastnictví.⁷⁷⁰ Pojem neoprávněné stavby nelze zaměňovat za tzv. černou stavbu, která vznikla bez příslušného stavebního povolení. Občan mohl postavit rodinný domek na pozemku takto určeném i bez stavebního povolení, přičemž taková stavba by sice byla černá, ale nikoliv neoprávněná.⁷⁷¹ Zde je vhodné podotknout, že pokud by socialistická organizace postavila neoprávněnou stavbu na cizím pozemku, byla tato stavba bez dalšího jejím vlastnictvím. Socialistická organizace ale měla povinnost se s uživatelem či vlastníkem pozemku finančně vyrovnat.⁷⁷²

Ustanovení § 221 v obou svých zněních tak mířil na situace, kdy občan vystavěl na jiným užívaném pozemku svou stavbu. Účelem ustanovení bylo odrazování občanů od neregulovaného stavění nemovitostí na pozemcích, které neměli v užívání či ve vlastnictví, případně stavění nemovitostí na pozemcích tomu neurčených.⁷⁷³ Toto ustanovení dopadalo pouze na nemovité stavby, přičemž stavba přenosného altánku či plechové garáže či kůlny nebyla předmětem zákazu dle ustanovení § 221.⁷⁷⁴

⁷⁶⁹ OZ 1964 ve znění v letech 1964 až 1982, § 221

⁷⁷⁰ BIČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 239

⁷⁷¹ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 742

⁷⁷² LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 394-395

⁷⁷³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 309

⁷⁷⁴ Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

Byť ustanovení § 221 uvádělo, že o vlastnictví ke stavbě rozhodoval až soud svým rozhodnutím, soudní praxe dovodila, že až do soudního rozhodnutí byl stavebník vlastníkem stavby.⁷⁷⁵ Podstatné však bylo, že právní režim stavby byl v konečném důsledku upraven až konečným soudním rozhodnutím, přičemž vlastnické právo vznikalo ex nunc danému občanovi až právě v okamžiku rozhodnutí soudu.⁷⁷⁶ Bičovský dovozoval, že soudy měly fakticky tři možnosti, jak rozhodnout – ponechat stavbu ve zcela výjimečných případech stavebníkovi (občanovi, jenž ji postavil) a případně zřídit stavebníkovi právo osobního užívání k pozemku pod stavbou či stavbu přenechat uživateli či vlastníkovi pozemku, případně nechat stavbu na náklady stavebníka odstranit. Kusé znění ustanovení § 221 v jeho původní podobě tak ponechávalo toto rozhodnutí na soudech, přičemž Bičovský dále uvádí, že nebylo možné zřídit právo osobního užívání vůči pozemku, který již měl v užívání jiný občan, jelikož soudy nemohly do tohoto cizího právního stavu vůbec zasahovat.⁷⁷⁷ Nad to Bičovský dále z dikce věty druhé ustanovení dovozoval, že soudy měly apriori vlastnictví ke stavbě přidělovat buď občanovi či organizaci (státu) pozemek vlastníci či uživací.⁷⁷⁸

Lazar v učebnici z roku 1974 kritizuje kusou právní (původní) úpravu obsaženou v ustanovení § 221 a dovoluje si nastínit, že soudy by měly v takovém případě zvažovat jak hlediska ekonomická i právní.⁷⁷⁹ Lazar dále dovozuje, že pokud by stavebník stavbu postavil na pozemku, který vlastnil stát a nebylo na něm doposud zřízeno právo osobního užívání, měl s ním stát uzavřít dohodu o zřízení tohoto práva. Lazar však dále uvádí, že zákoník nedává žádný návod či indicie, jak by mělo být toto právo uzavřeno. Za ještě komplikovanější pak považuje případy, kdy by byla stavba postavena na pozemku soukromém.⁷⁸⁰ Soud mohl sotva nutit vlastníka pozemku, aby převedl své vlastnické právo k pozemku na občana, který bez jeho svolení či dokonce vědomí zastavěl jeho pozemek. Obdobně zákon mlčel v otázce stavby na jinak účelově určeném pozemku. Lze se jen domnívat, jak by soud mohl v takovém případě rozhodnout. Občanskoprávní kolegium Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky ještě v roce 1972 uvádělo, že na výše uvedené otázky doposud neexistuje jednoznačná odpověď ani všeobecná shoda.⁷⁸¹

⁷⁷⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 23. 8. 1973, sp. zn. 3 Cz 14/73

⁷⁷⁶ BÍČOVSKÝ, Jaroslav. Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, s. 240

⁷⁷⁷ Tamtéž, s. 239-240

⁷⁷⁸ Tamtéž, s. 239

⁷⁷⁹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 450-451

⁷⁸⁰ Tamtéž, s. 452

⁷⁸¹ Zpráva o rozboru a zhodnocení rozhodovací činnosti soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech ochrany vlastnictví k nemovitostem a stanoviska občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu SSR ze dne 27. 6. 1972, sp. zn. Cpj 57/71

S ohledem na shora uvedené je tak logické, že v rámci novelizace z roku 1982 došlo i k úpravě ustanovení § 221 tak, aby bylo možné jednodušeji rozhodovat o vlastnickém vztahu k neoprávněné stavbě. Novelizované znění ustanovení § 221 bylo v letech 1983 až 1991 následující:

§221

(1) Zřídí-li na pozemku stavbu občan, který není oprávněn pozemek užívat nebo který je oprávněn ho užívat k jinému účelu, soud na návrh národního výboru nebo organizace, které mají pozemek ve správě, nebo organizace, která je vlastníkem pozemku (§ 205 odst. 2), anebo na návrh toho, kdo má k pozemku zřízeno právo osobního užívání, přikáže stavbu za náhradu navrhovateli, ledaže by tomu bránily důvody zvláštního zřetele hodné, zejména že stavebník byl v dobré víře, že stavbu zřizuje oprávněně. Jestliže to je v zájmu společnosti, soud může též po zjištění stanoviska příslušného národního výboru, který je stavebním úřadem, rozhodnout, že stavebník je povinen stavbu na svůj náklad odstranit.

(2) Brání-li důvody zvláštního zřetele hodné rozhodnout podle odstavce 1, soud na návrh vlastníka stavby upraví vztahy ohledně pozemku, na němž je stavba zřízena, zejména zruší právo osobního užívání k tomuto pozemku anebo zřídí bezplatně nebo za náhradu věcné břemeno, které je hospodářsky nezbytné k výkonu vlastnického práva ke stavbě.

(3) Převzal-li stavebník na sebe povinnost, že nepřevede svou nemovitost bez souhlasu věřitele na jiného (§ 58), lze náhradu podle odstavce 1 vyplatit jen za souhlasu věřitele; jinak se složí do notářské úschovy.⁷⁸²

Jak je z výše uvedeného evidentní, novelizace z roku 1982 upravila situace vyplývající z neoprávněné stavby o řád komplexněji a fakticky v sobě obsáhla většinu možných řešení vzniklé nežádoucí situace. Nově tak mohl soud primárně rozhodnout na návrh několika oprávněných osob o přidělení vlastnického práva ke stavbě této oprávněné osobě. V první řadě tak mohl soud přidělit stavbu státu, na jejímž pozemku byla stavba postavena, respektive organizaci, která pozemek spravovala či dokonce vlastnila. Pokud by stavba byla postavena na pozemku, který užíval jiný občan, mohla se stavba stát jeho osobním vlastnictvím, přičemž se dovozovalo, že by stavba mohla být svěřena i občanovi, který měl pozemek ve vlastnictví soukromém. Byť se stavebník dopustil výstavbou protiprávního jednání (porušení ustanovení § 221 občanského zákoníku), přiznával mu zákon právo na náhradu nákladů vynaložených na

⁷⁸² OZ 1964 ve znění v letech 1983 až 1991, § 221

stavbu, kterou určoval soud a vyplácel stát.⁷⁸³ Zákon dále umožňoval, aby vlastník soukromého pozemku, na němž byla vystavěna neoprávněná stavba, tuto stavbu získal do svého vlastnictví.⁷⁸⁴

Ve výjimečných případech mohl soud rozhodnout o ponechání vlastnického práva stavebníkovi, přičemž tak mohl učinit především za situace, pokud by stavebník byl v dobré víře, že má oprávnění na pozemku stavět.⁷⁸⁵ V takovém případě by mohl soud navrhnout vznik práva užívání k pozemku, pokud by tento pozemek byl ve vlastnictví státu či socialistické organizace. Nebylo ovšem možné, v souladu se zásadou zákazu individuálního vlastnění pozemků, přenechat občanovi do vlastnictví pozemek, který by byl soukromě vlastněn, což by ostatně trestalo občana, jenž byl postižen neoprávněnou cizí výstavbou na svém pozemku. Za takové situace mohl však soud navrhnout, aby spolu občané (tj. soukromý vlastník pozemku a vlastník stavby) uzavřeli dohodu o zřízení smluvního věcného břemene k pozemku, která byla do zákoníku navrácena v rámci novelizace z roku 1982.⁷⁸⁶

Ojedinele mohl soud rozhodnout o nařízení odstranění stavby na náklady stavebníka. Soud mohl k takovému radikálnímu kroku přistoupit, pokud by stavebník vědomě věděl, že staví neoprávněnou stavbu (tj. byl by ve zlé víře) či svou výstavbou nepřiměřeně zasahoval do urbanistického rázu krajiny či do jiných oprávněných zájmů společnosti. Nad to mohl soudní příkaz k odstranění stavby sloužit jako exemplární potrestání stavebníka, aby tak došlo k odrazení ostatních občanů od podobného protiprávního počínání.⁷⁸⁷

Pokud by ani jedna z výše uvedených variant nepřicházela v úvahu, mohl soud zcela výjimečně rozhodnout o přidělení stavby do osobního vlastnictví stavebníka, a k pozemku mu následně zřídil právo osobního užívání či věcné břemeno. Jednalo se o případy, kdy by jiný občan již měl na pozemku zřízené užívací právo, ale soud by dovedl, že by bylo vhodnější jeho právo zrušit ve prospěch neoprávněného stavebníka.⁷⁸⁸

Poslední ustanovení reagovala na potřeby soudní praxe, která potřebovala najít jednotný způsob pro řešení sporů, které by mohly vzniknout, pokud by stavebník před řízením o určení vlastnictví svou pohledávku vůči věřiteli zajistil omezením převodu nemovitosti, tj. své

⁷⁸³ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 395

⁷⁸⁴ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 743-744

⁷⁸⁵ Tamtéž, s. 744

⁷⁸⁶ Tamtéž, s. 745

⁷⁸⁷ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 396

⁷⁸⁸ Tamtéž

neoprávněné stavby.⁷⁸⁹ Pokud by došlo k přidělení stavby do vlastnictví jiné osoby než stavebníkovi, mohla mu být finanční náhrada za jeho náklady na výstavbu vyplacena pouze se souhlasem věřitele. Toto ustanovení tak mělo chránit věřitele, který by rázem přišel o možnost uspokojit se v případě nehrazení pohledávky dlužníkem (stavebníkem). Pokud by věřitel s vyplacením nesouhlasil, měla být náhrada vyplacena do notářské úschovy.⁷⁹⁰

Výše uvedené ustanovení tak bylo posledním, které v občanském zákoníku z roku 1964 upravovalo institut osobního užívání pozemků. Z celého podaného, exkurze do právní úpravy tohoto specifického socialistického derivátu vlastnického práva k pozemkům i z uvedených příkladů z praxe, je evidentní, že se jednalo vcelku o propracovaný institut, který i přes své zjevné vady vcelku funkčně nahrazoval nepovolené individuální vlastnické právo k půdě. Přesto je však evidentní, že jeho nepřirozené konstrukce včetně problematického vzniku (nemluvě o zcela bizarní možnosti jeho sekundárního vydržení) jen dokreslují, jaké právní i argumentační gymnastiky byli socialističtí zákonodárci raději schopni, než aby po vzoru ostatních socialistických států připustili existenci osobního vlastnictví pozemků, které byly tehdejším vnímáním právních vztahů ryze spotřební. Byť lze svým způsobem obdivovat vynalézavost Zdeňka Kratochvíla a jeho kolegů při vytváření tohoto institutu i jeho systematiky, nelze se ubránit vyřčení myšlenky, že by možná bylo pro praxi i samotný zákoník mnohonásobně jednodušší a praktičtější, kdyby v tomto případě nebylo tolik lpěno na zásadě potírání individuálního vlastnictví půdy. Vždyť lze na krásno dojít k tomu, že stát mohl mít nadále pevně pod kontrolou hospodaření s pozemky ve státě skrze povinnou registraci smluv o nabývání vlastnického práva k nim stejně jako v případě rodinných domků a jiných nemovitostí. Je tak více než evidentní, že institut osobního užívání pozemku byl zcela evidentně postaven na nepřirozeném lpění na ideologických poučkách, které byly československému občanskému právu v padesátých a šedesátých letech tak vlastní, snad ve snaze svou radikálností předejít ostatní socialistické státy včetně Sovětského svazu. Institut osobního užívání pozemků je tak zářným příkladem toho, že teze o dobudování socialismu v Československu jako druhé zemi na světě, nebyly pouhými proklamačními frázemi, ale měly reálný dopad na právní vědu v zemi, jakož i (prováděním těchto zákonů v praxi) na celou československou společnost.

⁷⁸⁹ Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-06-28]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

⁷⁹⁰ ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jirí ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, s. 745-746

Ve světle naprostého odmítání nauky o věcných právech je pak více než paradoxní, že tehdejší právní věda ve výsledku vymyslela zcela unikátní nové věcné právo, které sice nenaplnovalo všechny povinné pojmové znaky těchto práv, ale velice úzce se jim blížilo. Jak je evidentní z vícero příkladů uvedených a popsanych v této práci, československá občanská věda šedesátých let minulého století častokrát vlastně oklikou docházela svými novými radikálními konstrukcemi ke stejným tradičním závěrům, které celou dobu apriori odmítala pro jejich ideologickou zastaralost.

Ostatně se nejedná jen o mé názory, které si mohu dovolit jen s odstupem více než tři desetiletí od zrušení práva osobního užívání k našemu občanskému právu. I v rámci socialistické právní vědy se tu a tam objevovaly hlasy kritizující Kratochvílovu konstrukci, která byla v době svého přijímání tolik oslavována pro svou ideologickou pokrokovost, jak dokazují nadšené citace tehdejších zákonodárců při přijímání kodexu v roce 1964 uvedené na samém počátku výkladu o tomto institutu v této práci. Již v roce 1965, tj. rok po účinnosti nového kodexu, doc. dr. Josef Eliáš, CSc. pro odborný časopis Právník v poměrně obsáhlém článku rozebral význam i funkčnost nového právního institutu. Byť vcelku autor článku chválí novou koncepci vztahů občanů k půdě, dovoluje si Eliáš opatrně upozornit na některé problémy, které aplikace tohoto nového právního institutu přinesly. Eliáš tak mimo jiné kritizoval faktickou existenci čtyř různých typů uživatelů, respektive čtyř různých variant užívacího vztahu k pozemkům – osobní uživatel tak mohl pozemek užívat buď na základě zřízení práva osobního užívání, předáním pozemků do jejich soukromého vlastnictví před účinností kodexu, ostatní soukromí vlastníci pozemků z dob před únorovým převratem z roku 1948 a občané, kteří mají pozemky v nájmu. Všichni tito občané jsou tak dle Eliáše osobními uživateli pozemků, byť každý na základě jiné právní skutečnosti.⁷⁹¹ Nad to si Eliáš dovoluje upozornit na z tehdejšího pohledu nekalé praktiky některých národních výborů, které vzdor proklamované přednosti osobního užívání pozemků před jinými právy k půdě raději nadále dávaly pozemky občanům do nájmu, jelikož vybírání pravidelného měsíčního nájemného bylo pro národní výbor finančně výhodnější než jednorázová platba za zřízení užívacího práva.⁷⁹²

⁷⁹¹ ELIÁŠ, Josef. Právo osobního užívání pozemku. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 243

⁷⁹² Tamtéž, s. 246

5. Věcná práva v zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963

Rekodifikace československého občanského práva v první polovině šedesátých let vedla k rozdělení tehdy unitárního systému občanského práva do tří kodexů. Vzhledem k tomu, že tehdy nově připravovaný občanský zákoník (z. 40/1964 Sb.) měl napříště upravovat především spotřební vztahy a potřeby občanů československého státu, bylo dle názoru tehdejších právníků zapotřebí separátně upravit pro socialistické občanské právo, platné pro a mezi občany, cizí majetko-hospodářské vztahy utvářené ve sféře obchodního práva, která v podmínkách centrálně plánované ekonomiky marxisticko-leninského státu z povahy věci nemohly vznikat mezi soukromými osobami (občany).

Myšlenka částečného vyčlenění některých otázek obchodního práva mimo kodex občanského práva nebyla nová, nicméně koncept radikální separace celé obchodněprávní materie od čistě spotřebního občanského zákoníku se v československém právu prosadil na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století, kdy (jak již bylo čteně popsáno na předchozích stránkách této práce) tehdejší socialističtí právníci začali připravovat svůj extrémní přístup k finálnímu odstříhnutí socialistického občanského práva od jeho tradičních římskoprávních kořenů. Jedním z hlavních impulsů pro osamostatnění obchodního práva mimo občanskoprávní materii byla účast československých právních vědců na východoněmecké právní konferenci v Babelsberku probíhající 2. až 3. dubna 1958, které předsedal samotný generální tajemník Sjednocené socialistické strany Německa Walter Ulbricht.⁷⁹³ Na této konferenci, která měla přispět k vytvoření nového socialistického práva v tehdejší NDR⁷⁹⁴, byla vyslovena teze, že systém socialistického práva vyžaduje vznik nových hospodářských právních odvětví upravující nové majetkovo-hospodářské vztahy socialistické ekonomiky. Byť ostatní státy socialistického bloku tuto tezi v praxi neuvedly (snad jen dílčími hospodářskými zákony)⁷⁹⁵, tehdy silně radikalizovaná československá právní věda se této myšlenky chopila a rozhodla se ji (vzdor právním řádům ostatních socialistických zemí) uvést v praxi.⁷⁹⁶

Hlavním impulsem⁷⁹⁷ pro oddělení obchodního práva do samostatných kodexů bylo vydání článku kandidáta právní vědy doc. dr. Stanislava Stuny v květnovém vydání odborného

⁷⁹³ ELIÁŠ, Karel. Kurs obchodního práva. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 28.

⁷⁹⁴ Babelsberger Konferenz. [online]. [cit. 2023-09-09].

Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Babelsberger_Konferenz

⁷⁹⁵ KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 683

⁷⁹⁶ ELIÁŠ, Karel. Kurs obchodního práva. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 28-29.

⁷⁹⁷ KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 683

časopisu *Socialistická zákonost* v roce 1960 s názvem *K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací*.

Docent Stuna v tomto značně radikálním článku argumentoval nutností přizpůsobit občanské právo dovřenému výstavbě socialismu, přičemž (jako mnozí jeho kolegové) neviděl důvod pro zachování některých „zastaralých“ právních institutů v kodexu upravujícího vztahy mezi občany žijícími v socialismu.⁷⁹⁸ Tyto zastaralé instituty (kam ostatně řadil i věcná práva) sice neměly dle jeho názoru praktického významu pro občany, ale měly zcela zásadní význam pro hospodářské vztahy mezi socialistickými podniky.⁷⁹⁹ Zatímco nový občanský zákoník (budoucí z. 40/1964 Sb.) měl být napříště očištěn od zbytečného formalismu a měl být tak jednoduchým kodexem srozumitelným každému občanovi bez zbytečných institutů, se kterými se občané nemohli (a z ideologických důvodů ani neměli) v běžném životě setkávat⁸⁰⁰, složité hospodářské vztahy měly být samostatně upraveny ve vlastním kodexu, který by byl připraven pouze k tomuto účelu. Právo tam mělo fakticky rozdělit hospodářský a spotřební život československého občana, který se neměl z ideologických důvodů mísit v jednom kodexu. Stuna tak již v tomto článku navrhl rozdělení tehdy unitárního občanského práva do dvou kodexů:

- a) Kodexu o majetkových právech občanů (občanský zákoník)
- b) Kodexu o hospodářských právech a povinnostech socialistických organizací (hospodářský zákoník)⁸⁰¹

Zároveň ale Stuna navrhoval vhodně a komplexně upravit majetkové vztahy potřebám zahraničního obchodu, zejména pak tomu s kapitalistickými zeměmi. Stuna, vědom si nové radikální přestavby československého práva, zcela logicky dovedl, že obchod s kapitalistickými státy s tradičním římskoprávním kontinentální pojetím práva, by byl jen velice těžko upravován novým socialistickým právním řádem, jehož hlavním znakem bylo právě naprosté odklonění od evropské právní tradice. Stuna trefně poznamenal, že v případě aplikace kolizní normy, která by vedla k užití československého práva na obchodní vztah s cizí kapitalistickou zemí, by právní výklad takového zahraničního obchodního vztahu našim právem byl velice obtížný (ne-li nemožný).⁸⁰²

⁷⁹⁸ STUNA, Stanislav. K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací. *Socialistická zákonost*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSSR, 28.05.1960, 8(4), s. 231.

⁷⁹⁹ Tamtéž, s. 231-232

⁸⁰⁰ Tamtéž, s. 234

⁸⁰¹ Tamtéž, s. 233

⁸⁰² Tamtéž, s. 233.

Výsledkem tezí vyslovených ve Stunově článku byl koncept rozdělení občanského práva na právo čistě občanské (spotřební) a právo obchodní, které měl ve sféře tuzemských obchodních vztahů upravovat hospodářský zákoník (z. 109/1964 Sb.) a zákoník mezinárodního obchodu (z. 101/1963 Sb.).⁸⁰³

Ve světle shora popsaného úvodu do této problematiky tak je zjevné, že zákoník mezinárodního obchodu byl produktem své doby. Jednalo se o značně atypický právní předpis, jakousi kombinaci ideologického přístupu k právu s nutností upravit reálně existující vztahy s ostatními státy, které nebylo možné nutit řídit se pro ně zcela cizími právními principy a instituty. Ostatně ani obchodní vztahy se socialistickými státy nebylo dobře možné řídit za pomoci československého práva, když tuzemská právní věda svou mírou radikálnosti dalece přesahovala i sovětský vzor. Osamocený ostrůvek československé právní vědy tak byl nucen vyhotovit kodex, který by dokázal překlenovat rozdíly mezi našim osamoceným novým právem a cizími tradičnějšími právními řády zahraničních států. Radikální československá právní věda tak vedle svých ideologických zákoníků zcela odtržených od společenské reality připravila vcelku tradiční kodex, který upravoval nejrůznější (v té době zcela odmítané) klasické právní instituty včetně věcných práv, jejichž existenci ti samí právní autoři v československém občanském právu zcela odmítali. Dr. Antonín Kanda v již citovaném článku *Co s občanským zákoníkem?* trefně konstatoval, že byt' nelze zákoníku mezinárodního obchodu na rozdíl od nefunkčního občanského a hospodářského zákoníku nic vyčítat, existence tohoto mezinárodně obchodního kodexu byla jen pouhým důsledkem nové koncepce občanského práva.⁸⁰⁴

Zákoník mezinárodního obchodu tak tradičním způsobem upravoval klasické instituty obchodního práva, přičemž tato právní úprava vycházela z římskoprávního chápání práva.⁸⁰⁵ V systému československého socialistického práva tak tento kodex upravoval vlastně cizí prvky práva, které socialistické právo neznalo, alespoň na vnitrostátní bázi. Zákoník mezinárodního obchodu byl kodex vycházejících z těch samých předpokladů, tezí a právních teorií, které socialistická právní věda odmítala a chtěla odstranit. Tehdejší právní věda argumentovala tím, že majetkové vztahy upravené občanským zákoníkem vznikají rozdělováním a společnou dispozicí výrobních prostředků a následným rozdělováním výsledků práce (vzniklé z výrobních prostředků) a jejich dispozicí občany. Oproti tomu majetkové vztahy upravené zákoníkem mezinárodního obchodu se od majetkových vztahů upravených

⁸⁰³ KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945-1989. Praha: Linde, 2009, s. 524-525

⁸⁰⁴ KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 683

⁸⁰⁵ ELIÁŠ, Karel. Kurs obchodního práva. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 29

občanským zákoníkem odlišovaly tím, že vznikaly v oblasti mezinárodního obchodního styku.⁸⁰⁶ Tehdejší právní věda otevřeně přiznávala, že pokusy o teoretické vysvětlení majetkových vztahů vznikajících v mezinárodním obchodu nemají mnoho úspěchů, když by těmito pokusy socialističtí právníci fakticky popírali ideologické základy samotného socialistického práva.⁸⁰⁷

Praktické vysvětlení pro odlišnou úpravu mezinárodního obchodu bylo nasnadě – majetkové vztahy vznikající v mezinárodním obchodu nebyly podřízené ekonomice jednoho státu, ale hospodářským soustavám fakticky všech států světa, ať už kapitalistických či socialistických, přičemž pokud se měl rozvíjet žádoucí ekonomický styk s cizinou, bylo zapotřebí mít právní úpravu těchto ekonomických vztahů, která by byla srozumitelná a jasná i zahraničnímu subjektu z cizího státu.⁸⁰⁸ Za takové situace se nedalo o očekávat, že by například západoněmecký podnik uzavřel s československým státním podnikem smlouvu plnou pro něj zcela nesrozumitelných ustanovení upravující specifické instituty socialistického práva. Zákoník mezinárodního obchodu tak fakticky byl malým kodexem klasických římskoprávních institutů, které se využívaly v obchodním styku s cizími obchodními protistranami a které byly v některých případech i kodifikovanými mezinárodními normami. Ostatně proto byl při pojmenování tohoto kodexu zvolen termín „zákoník mezinárodního obchodu“, nikoliv „zákoník zahraničního obchodu“.⁸⁰⁹ Zákoník mezinárodního obchodu tak byl aplikován zejména při situacích, kdy kolizní norma či rozhodnutí smluvních stran určilo, že se má daný obchodní smluvní vztah řídit československým právem.⁸¹⁰

Pro účely této práce je podstatné, že zákoník mezinárodního obchodu mimo jiných tradičních právních institutů upravoval i věcná práva. Tato úprava po obsahové stránce odpovídá dnešnímu i tradičnímu chápání věcných práv, byť byla tato materie v kodexu zredukována na nutné, ale zcela dostačující a funkční minimum. Důvodová zpráva k tomuto zákoníku identifikovala právní prameny ustanovení tohoto kodexu v československé právní praxi (tj. dosavadní tradiční kontinentální právní systém založený na římském právu především v podobě nepřiznaného převzetí některých ustanovení středního občanského zákoníku⁸¹¹), který právě pro své ideologické zastarání mohl dobře posloužit k úpravě tradičních obchodních

⁸⁰⁶ BYSTRICKÝ, Rudolf, Ludvík KOPÁČ, Zdeněk KUČERA a Michael MILDE. Právo mezinárodního obchodu: [vysokošk. učebnice]. Praha: Svoboda, 1967, s. 22-23

⁸⁰⁷ Tamtéž, s. 23

⁸⁰⁸ Tamtéž, s. 24-25

⁸⁰⁹ Tamtéž, s. 24

⁸¹⁰ KRATOCHVÍL, Zdeněk. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, s. 684.

⁸¹¹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 300

smluvních vztahů), při inspiraci tehdy moderními občanskými či obchodními zákoníky jako byl švýcarský zákon o právu obligačním, občanský zákoník RSFSR z roku 1922, řecký občanský zákoník, italský občanský zákoník, ale i Jednotný obchodní zákoník USA.⁸¹² Mimochodem, je vhodné zmínit, že úprava zákoníku mezinárodního obchodu byla poměrně zdařilým právním textem, který v mnoha ohledech posloužil jako inspirace pro ještě nedávno platný obchodní zákoník z roku 1991 (z. 513/1991 Sb.), který po změně režimu a přechodu k tržnímu hospodářství upravoval u nás vztahy mezi podnikateli, přičemž některá ustanovení byla do obchodního zákoníku dokonce bez větších úprav rovnou přejata.⁸¹³ Dané ovšem bylo ironií osudu způsobeno i tím, že jedním z autorů obchodního zákoníku byl právě i docent Stuna, který ve svých raných radikálně marxisticko-leninských letech sám zapříčinil vytržení obchodního práva z občanského zákoníku.⁸¹⁴

Zde je tedy nezbytné uvést, že dosavadní pojednání o významu věcných práv v československém občanském právu v letech 1964 až 1990 se primárně zabývalo úpravou a chápáním tohoto právního institutu v rámci specifického systému socialistického práva. Úprava obsažená v zákoníku mezinárodního obchodu byla (jak již bylo výše uvedeno) pro toto období atypickou tradiční právní úpravou věcných práv, tudíž by bylo pro účely této práce nadbytečné popisovat rozsáhlé její právní prameny, jakož i úpravu těchto věcných práv, jelikož (pomineme-li jejich relativně stručnou právní úpravu) se věcná práva v zákoníku mezinárodního obchodu nikterak po obsahové stránce neodlišují od dnešních věcných práv.

Systematika zákoníku mezinárodního obchodu byla uzpůsobena jeho praktickému využití, tj. skládala se z pěti hlav – úvodních ustanovení (hlava I – upravující především jeho působnost), společných ustanovení (hlava II – upravující subjekty práv a povinností, jakož i tyto práva a povinnosti, základní právní úkony, jakož i otázku času v kodexu), obecných ustanovení o závazkových vztazích (hlava III), zvláštních ustanoveních o některých závazkových vztazích (hlava IV) a ustanoveních zvláštních, přechodných a závěrečných (hlava V).

Zákoník mezinárodního obchodu upravoval pět věcných práv – vlastnické právo, držbu, právo zástavní, právo podzástavní a právo zadržovací. Ustanovení § 20 zákoníku mezinárodního obchodu (nacházející se v hlavě II) pak dokonce obsahovalo definici věcných

⁸¹² Důvodová zpráva k zákonu č. 101/1963 Sb., zákoník mezinárodního obchodu. [online]. [cit. 2023-08-29]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0149_12.htm

⁸¹³ Důvodová zpráva k zákonu č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník

⁸¹⁴ ELIÁŠ, Karel. Kurs obchodního práva. Praha: C.H. Beck, 1995, s. 29.

práv spolu s jejich taxativním výčtem, respektive taxativním výčtem těchto práv upravených v kodexu.

Znění ustanovení § 20 bylo následující:

§20

*Věcné právo zakládá oprávnění domáhat se na komkoli, aby se zdržel neoprávněného zásahu do výkonů tohoto práva a aby z toho vzniklý závadný stav odstranil. K věcným právům patří zejména vlastnické právo, zástavní právo, podzástavní právo a zadržovací právo.*⁸¹⁵

Tato definice je z dnešního pohledu problematická, a to z několika důvodů. V první řadě se nejedná o definici práv věcných, nýbrž o definici práv absolutních, což je širší kategorie práv než práva věcná. Na tuto skutečnost ostatně upozornil článek „*Nad koncepcí československého občanského práva*“, který se pokusil nastínit problémy a možná východiska porevoluční transformace občanského práva, otištěný v srpnu 1990 v odborném periodiku Právník, pod kterým je podepsán autorský kolektiv Marty Knappové, Viktora Knappa, Jána Lazara a Jiřího Švestky.⁸¹⁶ Směšování definice práv absolutních a věcných bylo ostatně kritizováno i v dřívější socialistické právní literatuře.⁸¹⁷

Problematická definice věcných práv byla způsobena několika faktory. V první řadě byla tradiční nauka o absolutních a relativních právech (jak již bylo uvedeno výše) odmítnuta Viktorem Knappem v jeho stěžejním díle *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*⁸¹⁸, ve prospěch jeho vlastního dělení, které převzal i Kratochvílův občanský zákoník z roku 1964, jakož i celá nová socialistická občanskoprávní nauka. Socialistická právní věda tak při výkladu pojmů a právních institutů obsažených v zákoníku mezinárodního obchodu, a to jak v učebnicové i komentářové literatuře, nechtěla ani nemohla přílišně teoreticky odůvodňovat existenci ani význam těchto pro ni cizích právních institutů, jelikož by tím popírala sama sebe. Dané lze dobře ilustrovat právě na definici práv věcných, respektive práv absolutních, jelikož by socialističtí právníci jen velice složitě odůvodňovali teoretická východiska, která sami neuznávali. Právní učebnice k zákoníku mezinárodního obchodu tak k této definici uváděla, že „(zákoník mezinárodního obchodu) neobsahuje a ani nemůže

⁸¹⁵ Zákoník mezinárodního obchodu, § 20

⁸¹⁶ KNAPPOVÁ, Marta, Viktor KNAPP, Ján LAZAR a Jiří Švestka. Nad koncepcí československého občanského práva. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8.1990, 129(8), s. 686

⁸¹⁷ SPÁČIL, Jiří. Věcné právo. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8.1989, 128(7), s. 647

⁸¹⁸ KNAPP, Viktor. Předmět a systém československého socialistického práva občanského. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 250

obsahovat definici (...) práv absolutních, případně práv věcných v teorii namnoze popíraných. Ustanovení § 20 ZMO omezuje se pouze na stanovení účinků některých práv, která v zahraniční právní teorii a legislativě jsou zahrnována pod názvem „Práva věcná“. (...) ZMO je nepoměrně častěji než ostatní čs. předpisy aplikován v zahraničí, a to i v kapitalistických státech, kde kategorie věcných práv je většinou vžita. Je proto zájem o to, aby terminologicky byla úprava ZMO při aplikaci v zahraničí co nejsrozumitelnější.“⁸¹⁹

Z výše uvedeného lze tedy dovést, že československá právní věda nepřistupovala k zákoníku mezinárodního obchodu, jakož i k institutům v něm upravených, včetně k věcným právům, jako k československému právu, nýbrž jako ke kodifikaci cizích právních institutů, které se ostatně ani na území socialistického Československa téměř nikdy nemohly využít v praxi. Úpravu věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu tak nelze brát jako součást československého (socialistického) právního systému, nýbrž jako československou kodifikaci cizího právního systému. Teorie marxisticko-leninské nauky o právu se tak zde nemohly uplatnit. Ostatně i výše citovaná učebnice dále uvádí, že „buržoazní právní věda v převážné míře chápe nesprávně povahu věcných práv jako právní panství nad věcí“⁸²⁰.

Výše uvedená snaha československých právníků upravit cizí právní instituty bez nadbytečného uvažování o jejich teoretických východiscích se váže i k druhému důvodu, proč lze výše citovanou definici v ustanovení § 20 zákoníku mezinárodního obchodu považovat za z dnešního pohledu nepřesnou. Vzhledem k tomu, že zákoník mezinárodního obchodu neupravoval jiná absolutní práva než práva věcná, bylo jednodušší a úspornější popsat definici práv absolutních, která v sobě z logiky věci v obecném rozsahu pojme i definici práv věcných. Ostatně, jak již bylo uvedeno, nebyl zájem upravit ani tak věcná práva jako spíš jejich účinky na obchodně smluvní vztahy, které zákoník v první řadě upravoval. Tento přístup potvrzuje i důvodová zpráva k zákoníku, která deklaruje, že „(osnova zákoníku) se omezuje pouze na úpravu těch vztahů, které bezprostředně souvisejí s uskutečňováním mezinárodních obchodů a neupravuje vztahy, které se zahraničním obchodem nesouvisejí, jako obsah vlastnického práva, jenž je bezprostředně výrazem výrobních vztahů dané společnosti“⁸²¹.

Výše uvedený rozbor tak opětovně ilustruje přístup socialistické právní vědy ke kodifikaci občanského práva, které mělo být napříště očištěno od (dle tehdejšího názoru) zbytečné teorie a pouze posloužit jako jakýsi „manuál“ k právním vztahům, ať už spotřebním

⁸¹⁹ BYSTRICKÝ, Rudolf, Ludvík KOPÁČ, Zdeněk KUČERA a Michael MILDE. Právo mezinárodního obchodu: [vysokošk. učebnice]. Praha: Svoboda, 1967, s. 195.

⁸²⁰ Tamtéž

⁸²¹ Důvodová zpráva k zákoníku mezinárodního obchodu. [online]. [cit. 2023-09-29]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0149_12.htm

mezi občany (občanský zákoník) či obchodním se zahraničními státními subjekty (zákoník mezinárodního obchodu).

Vrátíme-li se k výše uvedené definici, je zřejmé, že zákoník opomenul mezi věcnými právy držbu. To bylo zapříčiněno přístupem zákoníku k věcným právům, který je neupravoval jako samostatnou část absolutních práv, ale pouze upravoval obchodní závazkové vztahy, se kterými se mohly v určitém případě pojit i práva věcná. Zákoník mezinárodního obchodu tak nikde specificky neupravoval právo vlastnické, ale pouze způsoby nabytí vlastnického práva skrze závazky (typicky kupní smlouvou). Další věcná práva, která zákoník znal, tj, zástavní právo, podzástavní právo a zadržovací právo, byla upravena pouze jak nástroje k utvrzení dluhu, nikoliv jako svébytné právní instituty. Dr. Ludvík Kopáč v učebnici práva mezinárodního obchodu z roku 1967 dokonce přímo uváděl, že význam věcných práv je především při poskytnutí určitého zabezpečení rizika majetkových ztrát pro případ, že by druhá smluvní strana neplnila svůj závazek, tj. dnešní terminologií Kopáč považoval za hlavní význam věcných práv jejich utvrzovací funkci.⁸²² Výše uvedený výklad byl navíc výmluvně obsažen v kapitole učebnice upravující závazkové vztahy v mezinárodním obchodě.

Z tohoto důvodu zákoník neupravoval komplexně ani držbu, ale pouze vydržení, jakožto specifický přístup převodu vlastnického práva. Z tohoto důvodu byla držba ve výše citovaném výčtu opomenuta. Podobně k držbě přistupoval i občanský zákoník z roku 1964 ve své novelizaci po roce 1982.

Přístup právní vědy, respektive přístup autorů právních učebnic využívaných na právnických fakultách v socialistickém Československu, k věcným právům se v průběhu času měnil. Zatímco Kratochvílova učebnice *Nové občanské právo* zřejmě ve snaze etablovat nové vnímání práva mezi budoucími právníky z řad studentů vůbec neobsahovala alespoň stručné vysvětlení vnímání věcných práv zákoníkem mezinárodního obchodu (a pouze se omezila na již hojně citovanou kapitolu *Některá věcná práva popírající jejich existenci*⁸²³), Knappova učebnice z roku 1974⁸²⁴, jakož i Švestkova a Lazarova učebnice z roku 1987⁸²⁵ obsahují krátké výklady o úpravě věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu, snad aby povědomí o tomto zapuzeném právním institutu zcela nevyumizelo mezi právníkou veřejností.

⁸²² BYSTRICKÝ, Rudolf, Ludvík KOPÁČ, Zdeněk KUČERA a Michael MILDE. Právo mezinárodního obchodu: [vysokošk. učebnice]. Praha: Svoboda, 1967, s. 197

⁸²³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 678-681

⁸²⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. *Československé občanské právo*. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 372-379

⁸²⁵ LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. *Občanské právo hmotné* 1. vyd. Praha: Panorama 1987, s. 302-303

S ohledem na shora uvedené by bylo pro účely této práce nevhodné, a především obsahově neúnosné, rozebírat jednotlivá ustanovení zákoníku mezinárodního obchodu věnující se jednotlivým věcným právům v něm upravených. Tento přístup by nebyl vhodný ani s ohledem na způsob, jakým zákoník tyto právní instituty systematicky upravoval, tj. pokud bychom například chtěli rozebírat jednotlivá ustanovení upravující vlastnické právo, zjistili bychom, že zákoník nikde vlastnické právo jako takové neupravoval, ale pouze se o něm zmiňoval ve vztahu k převodu vlastnického práva ke zboží v rámci obchodní výměny.

Z tohoto důvodu byl pro účely této práce zvolen výklad obecně pojednávající o úpravě těchto věcných práv v tomto specifickém kodexu včetně vysvětlení důvodů, proč bylo dané věcné právo v dané části zákoníků vůbec upraveno. Níže budou ve stručnosti popsána čtyři věcná práva upravená zákoníkem mezinárodního obchodu – vlastnické právo, držba, zástavní právo (včetně přidruženého podzástavního práva) a zadržovací právo.

5.1. Vlastnické právo

Vzhledem k ryze praktickému pojetí zákoníku mezinárodního obchodu, který byl určen k řešení otázek zahraniční obchodní výměny, neobsahoval tento kodex žádnou ucelenou úpravu vlastnického práva. Nad to se na něj z logiky věci nemohla uplatňovat složitá nauka o vlastnické soustavě, byť vzhledem k tomu, že obchodní vztahy vznikaly mezi československými podniky a jejich zahraničními partnery, lze dovodit, že naprostá většina (ne-li všechny) výrobních prostředků a spotřebního zboží bylo alespoň ze strany československých vlastníků těchto prostředků a zboží ve vlastnictví státním socialistickém. V okamžiku, kdy se tyto věci dostaly do dispozice československých státních podniků (tj. došlo k dokončení obchodního vztahu), upravoval vlastnický vztah k těmto věcem zákoník občanský či hospodářský. Pokud docházelo k exportu zboží, upravovaly vlastnické poměry k těmto předmětům právní úpravy daných zemí.⁸²⁶

Zákoník tak upravoval vlastnické právo na vícero místech. Nejzásadnější byla úprava převodu vlastnického práva dle kupní smlouvy v ustanoveních § 321 až 329, která se dle speciálního ustanovení § 105 uplatnila i na jiné smluvní způsoby nabytí vlastnického práva, jež upravoval tento zákoník.⁸²⁷ Jednalo se zejména o nabytí vlastnického práva směnou (smlouva o výměně dle § 424 ZMO) a nabytí vlastnického práva k užitkovatelné věci na základě

⁸²⁶ Důvodová zpráva k zákoníku mezinárodního obchodu. [online]. [cit. 2023-10-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0149_12.htm

⁸²⁷ Zákoník mezinárodního obchodu, § 105 odst. 1

zápůjčky (smlouvou o půjčce dle § 426 ZMO).⁸²⁸ Zákoník upravoval pouze nabytí vlastnického práva tradicí, přičemž bylo možné si i sjednat odlišný okamžik nabytí vlastnictví k věci.⁸²⁹ Nadto upravoval i možnost nabytí věci od nevlastníka.⁸³⁰ Dále kodex upravoval i možnost nabytí vlastnického práva zhotovení věci v ustanoveních upravujících smlouvu o dílo.⁸³¹

Pro úplnost je vhodné zmínit, že ustanovení § 13 odst. 2 ZMO označovalo věci, u kterých na základě smluvního vztahu dojde k převodu vlastnického práva, za zboží.⁸³² Bylo tak dáno z toho důvodu, aby se zákoník nemusel potýkat se složitou definicí vlastnictví či snad věci a vztahu vlastnického práva k převáděným věcem.⁸³³ Věc převáděná mezi dvěma vlastníky tak byla napříště zjednodušeně známá jako zboží.

5.2. Držba

Zákoník mezinárodního obchodu neupravoval držbu jako samostatné věcné právo, ale vydržení pouze jako jeden ze způsobů nabytí a pozbytí vlastnického práva k věci (zboží). Vydržení bylo upraveno v ustanoveních § 95 až 99 ZMO (hlava II). Není bez zajímavosti, že stručná úprava držby v zákoníku mezinárodního obchodu byla koncepčně, ale i formálně přejata ze středního občanského zákoníku z roku 1950, který právě pro svou tradiční strukturu v mnohém posloužil jako vzor pro úpravu obchodně smluvních vztahů v zákoníku mezinárodního obchodu zcela neznámých občanskému zákoníku z roku 1964.⁸³⁴ Oprávněný držitel mohl věc nabýt do svého vlastnického práva po třech letech od okamžiku, kdy mu počala držba. Dle zákoníku mezinárodního obchodu měla tato ustanovení chránit situace, kdy jedna ze stran zboží dodala, ale po delší dobu nepožadovala za takové zboží plnění. V takovém případě se mohla po třech letech druhá smluvní strana bránit pokusům o navrácení této věci, kterou za tu dobu vydržela.⁸³⁵

Zákoník upravoval oprávněného držitele, tj. osobu, která věc má po právu (tedy nezískala jí nepoctivě, např. lstí, krádeží apod.) a nakládá s ní jako s vlastní, ale i neoprávněného držitele, který se sice k věci choval jako k vlastní, ale není v dobré víře, že ji vlastní. Zákoník obsahoval vyvrátitelnou domněnku, že v pochybnostech se má za to, že držitel

⁸²⁸ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 78-79

⁸²⁹ Zákoník mezinárodního obchodu, § 322 až 324

⁸³⁰ Zákoník mezinárodního obchodu, § 325 až 329

⁸³¹ Zákoník mezinárodního obchodu, § 480 až 483

⁸³² Zákoník mezinárodního obchodu, § 13 odst. 2

⁸³³ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 37-38

⁸³⁴ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 300

⁸³⁵ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 74

je v dobré víře, tudíž je oprávněný.⁸³⁶ Nad to zákoník poskytoval držiteli ochranu jako vlastníkovu věci.⁸³⁷

Pro účely této práce je zajímavé, že se socialistická právní věda již v sedmdesátých letech, ochromena absencí jasného vymezení a konkrétní úpravy držby v občanském zákoníku, obracela při snaze definovat držbu právě k zákoníku mezinárodního obchodu.⁸³⁸ V případech, kdy se tehdejší právníci pokoušeli dokázat existenci držby věci skrze obecná ustanovení občanského zákoníku o ochraně práv občanů, vycházelo se při definování oprávněné a neoprávněné držby právě z právní úpravy zákoníku mezinárodního obchodu. Ten sice nebyl účinný na občanské vztahy vzniklé mezi československými občany, ale v tomto případě posloužil jako jakýsi nouzový sekundární právní pramen, a to až do novely občanského zákoníku z roku 1982, který držbu do obecného občanského kodexu opětovně zařadila.⁸³⁹

5.3. Zástavní právo

Zákoník mezinárodního obchodu upravoval (v hlavě III) v ustanoveních § 158 až 179 ZMO zástavní právo jako jeden ze způsobů zajištění závazku, přičemž zároveň na stejném místě obsahoval i úpravu příbuzného podzástavního práva (§ 180 až 184). Zákoník upravoval dva způsoby vzniku zástavního práva – vznik smluvní či ze zákona. Zákonný vznik zástavního práva upravoval zákoník mezinárodního obchodu například v ustanoveních skladování (§ 469) či zasílání (§ 546 a 563) pro zajištění závazku ze smlouvy upravující daný obchodní vztah.⁸⁴⁰

Okamžikem vzniku zástavního práva bylo buď předání věci (pokud bylo předání věci specifikováno jako vznik zástavního práva ve smlouvě), uzavření smlouvy (pokud bylo dané ve smlouvě upraveno), případně okamžikem předvídaným v zákoně v případě zákonného zástavního práva.⁸⁴¹ Nad to je nutné poznamenat, že zákoník znal zástavu věci, ale i pohledávky.⁸⁴²

Byť lze předpokládat, že zákoník mezinárodního obchodu se uplatňoval především na obchodní vztahy importní a exportní, tj. primárně předpokládající obchodní výměnu movitých věcí, podmiňoval tento kodex vznik zástavního práva k některým nspecifikovaným věcem i zápisem zástavy do veřejné listiny. Byť zákoník specificky neidentifikoval tento typ věcí takto

⁸³⁶ Zákoník mezinárodního obchodu, § 98

⁸³⁷ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 75

⁸³⁸ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 297

⁸³⁹ Tamtéž, s. 297-300

⁸⁴⁰ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 104

⁸⁴¹ Tamtéž, s. 104-105

⁸⁴² Zákoník mezinárodního obchodu, § 165-168

zastavovaných, z komentářové literatury je zjevné, že toto ustanovení mířilo na zástavu nemovitostí.⁸⁴³ Zda bylo toto ustanovení používáno více než okrajově, nelze než jen odhadovat.

Zákoník dále upravoval i právo podzástavní, tj. situace, kdy došlo k zastavení pohledávky, která byla zajištěna zástavním právem na jiné věci či pohledávce.⁸⁴⁴

Ve vztahu k úpravě zástavního práva je vhodné poznamenat, že se opětovně jednalo o právní úpravu fakticky přejatou ze středního občanského zákoníku z roku 1950, která pro své legislativní kvality nemusela být přílišně měněna.⁸⁴⁵ Ostatně jednalo se o zcela logický postup – pokud střední občanský zákoník upravoval právě i obchodní vztahy (včetně zahraničních obchodních vztahů), kodex na něj navazující (alespoň v oblasti zahraničního obchodu) nemusel být v těchto ustanoveních přílišně měněn.

5.4. Zadržovací právo

Posledním věcným právem, které zákoník mezinárodního obchodu upravoval bylo zadržovací právo v ustanoveních § 185 až 190 ZMO (v hlavě III). Tato krátká právní úprava obsahovala pouze nejnútnejší vymezení hlavních prvků a rysů tohoto věcného práva. Zadržovací právo mohlo vzniknout pouze zadržením věci vůči dlužníkovi, který měl vůči věřiteli (osobě zadržující dlužníkovu věc) dluh ve formě nesplacené splatné pohledávky.⁸⁴⁶ Zánik zadržovacího práva byl pak vázán buď na zaplacení pohledávky, nebo dáním jistoty.⁸⁴⁷ V případě existence zástavního i zadržovacího práva na stejné věci mělo přednost to právo, které vzniklo dříve.⁸⁴⁸

Tato stručná právní úprava byla opětovně inspirována středním občanským zákoníkem z roku 1950.⁸⁴⁹ Ostatně i občanský zákoník z roku 1964 znal ve velice omezené podobě právo zadržovací (v případě práva socialistické organizace v případě nezaplacení určitých pohledávek), přičemž oba zákoníky řadily tyto právní instituty k pouhým nástrojům pro zajištění závazků.

Shrneme-li výše uvedený výklad o úpravě věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu, je zřejmé, že nauka o těchto institutech zcela nevymizela z československého práva

⁸⁴³ KANDA, Antonín. Zákoník mezinárodního obchodu. Praha: Orbis, 1976, s. 97-98

⁸⁴⁴ Zákoník mezinárodního obchodu, § 180 až 184

⁸⁴⁵ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 371-372

⁸⁴⁶ KANDA, Antonín. Zákoník mezinárodního obchodu. Praha: Orbis, 1976, s. 102-103

⁸⁴⁷ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 377

⁸⁴⁸ KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, s. 113

⁸⁴⁹ KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, s. 376-377

ani v letech 1964 až 1990, kdy byla věcná práva z ideologických důvodů zcela odmítána a kdy byla jejich právní úprava odsunuta na okraj zájmu právní veřejnosti. Radikální přestavba československého práva ve snaze vytvořit svébytný právní systém postavený na marxisticko-leninských základech překonávající i ostatní socialistické právní řády vedla k nutnosti upravit materii odmítaných tradičních právních institutů v samostatných zákonech, se kterými běžní českoslovenští občané neměli přicházet do styku ani je využívat. Dané lze ostatně také připisovat proklamované výchovné povaze občanského zákoníku z roku 1964, který měl československého občana připravit na život v dobudované historické etapě socialismu. Obchod se zahraničím, který měl z povahy věci napomoci budování nové společnosti, se ale nadále vedl pomocí klasického kontinentálního práva římské tradice, a tak nezbylo československým socialistickým právníkům nic jiného než tuto právní úpravu zcela separovat od občanského kodexu.

Byť měl zákoník mezinárodního obchodu nesporné legislativní kvality, což lze přičíst jak nutnosti korigovat bez větších obtíží mezinárodní obchodní vztahy, tak i inspiraci v zahraničních právních předpisech, jakož i přejetím značné části zdařilého středního občanského zákoníku, pozbyla existence tohoto kodexu po roce 1989 jakýkoliv smysl. Zákoník mezinárodního obchodu tak byl v rámci rekodifikačních prací zahájených po roce 1989 bez dalšího zrušen, přičemž napříště již byly tuzemské i zahraniční obchodní vztahy upraveny stejným právním předpisem. Ostatně, jedním z důvodů, proč nebyl kodex zachován, byla i snaha vyhnout se obvinění z diskriminace zahraničních obchodních partnerů, kteří by se mohli podívat nad tím, že jejich obchodní smlouvy se řídí jiným zákonem než smlouvy tuzemských podnikatelů.⁸⁵⁰ Nicméně i obchodní zákoník, (z. 513/1991 Sb.), který tento zákoník nahradil a do účinnosti nového občanského zákoníku upravoval právní vztahy mezi podnikateli, jako jeden ze svých vzorů a pramenů používal právě i zákoník mezinárodního obchodu⁸⁵¹, což může být vykládáno i jako jakési post-mortem uznání legislativních kvalit tohoto kodexu, byť větší roli sehrály spíše provizorní podmínky, ve kterých byl obchodní zákoník narychlo připravován.

Závěrem je opětovně nutno zmínit, že úpravu věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu není možné považovat za typický produkt nebo snad reprezentanta socialistické právní vědy šedesátých let, a to zejména z důvodů absence jakékoliv snahy o vybudování jakékoliv právní teorie za tímto zákoníkem. Podobu věcných práv v československém právu mezi lety 1964 až 1990, respektive právní teorie za jejich existencí a neexistencí podrobně popisují

⁸⁵⁰ KNAPPOVÁ, Marta, Viktor KNAPP, Ján LAZAR a Jiří Švestka. Nad koncepcí československého občanského práva. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8.1990, 129(8), s. 686

⁸⁵¹ Důvodová zpráva k zákonu č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník

předcházející kapitoly pojednávající o jejich úpravě v občanském zákoníku z roku 1964. Výklad o věcných právech v zákoníku mezinárodního obchodu je jakýmsi doplněním daného, který má ilustrovat, jak těžce se v některých ohledech muselo československé právo v zásadě provizorně vyrovnávat se svým odtržením od římskoprávní kontinentální tradice. Ostatně, jak bylo výše uvedeno, československá socialistická právní věda se ve vztahu k takzvaným věcným právům v občanském zákoníku z roku 1964 alespoň pokoušela vymýšlet vlastní teorie o jejich podřazení mezi historicky specifickou kategorií závazkových práv. V případě úpravy věcných práv v zákoníku mezinárodního obchodu však na existenci jakékoliv teorie rezignovala a pouze suše poznamenala, že zahraniční právo věcná práva zná, a proto by bylo vhodné je pro účely obchodní výměny upravit bez větších pokusů o hloubání, čím vlastně věcná práva jsou.

6. Návrat k tradičnímu vnímání věcných práv v letech 1990-1991

Rekodifikace občanského práva na počátku šedesátých let minulého století předpokládala na vícero místech, že význam věcných práv bude ve společnosti postupně upadat, což měla reflektovat i právní úprava věcných práv, či spíše neexistence relevantní právní úpravy. Ještě v roce 1959 tak Viktor Knapp ve své určující vědecké práci *Předmět a systém československého socialistického práva občanského* sice existenci věcných práv jako samostatné kategorie absolutních práv odmítal, ale jejich význam jako speciální kategorie relativních práv, či spíše význam jejich využití v praxi, připouštěl.⁸⁵² Již o rok později Zdeněk Kratochvíl ve své článku *Majetková práva občanů vznikající ve sféře osobní spotřeby*, ve kterém fakticky načrtnul koncepci i osnovu budoucího občanského zákoníku z roku 1964, uváděl, že věcná práva ztratila v tehdejší životě význam.⁸⁵³ Jak je zjevné z předcházejících kapitol této práce, Kratochvílův občanský zákoník téměř kompletně eradikoval jakoukoliv funkční úpravu věcných práv, čímž se pokusil jejich význam téměř vymazat z běžného i právního života v socialistickém Československu, a to vše ve smyslu Kratochvílovy myšlenky, že „*nový občanský zákoník neupravuje věcná práva z toho důvodu, že za socialismu již nejsou společenské podmínky, z nichž se takové právní instituce rodí.*“⁸⁵⁴

Vzdor přání autorů nového občanského kodexu však ve společnosti byla poptávka po existenci právní úpravy věcných práv, přičemž i právnická odborná veřejnost absenci relevantní právní úpravy věcných práv kritizovala. Již v roce 1968 kritizoval dr. Antonín Kanda pro odborný časopis *Právník* z roku 1968 v článku *Co s občanským zákoníkem?* radikální změny rekodifikace šedesátých let včetně dle jeho názoru unáhleného odstranění věcných práv z občanského kodexu.⁸⁵⁵ Obdobné kritiky na adresu absentující funkční úpravy věcných práv v občanském právu se sporadicky objevovaly i v průběhu normalizačních sedmdesátých let, například v dalším článku časopisu *Právník* z roku 1970 s názvem *K některým otázkám spoluvlastnictví* spoluautorů Josefa Glose a Antonína Kolbaby, kteří odvážně kladli otázku, „*zdali jsme doopravdy „činili dobře“, když jsme v uplynulém čtvrtstoletí uskutečnili (byť v dobrém úsilí dosáhnout socialistické kvality právního řádu) též takové hlubší zásahy do některých tradičních právních koncepcí, které se, přinejmenším neosvědčily nebo jejichž efektivnost se v naznačeném smyslu (tj. v úsilí o socialistický charakter práva) jeví být*

⁸⁵² KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, s. 256

⁸⁵³ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Majetková práva občanů vznikající ve sféře osobní spotřeby*. Socialistická zákonnost. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSSR, 28.06.1960, 8(5), s. 300

⁸⁵⁴ KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Nové občanské právo*. Praha: Orbis, 1965, s. 678

⁸⁵⁵ KANDA, Antonín. *Co s občanským zákoníkem?* *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 688

nedomyšlená nebo jinak pochybná“.⁸⁵⁶ Na tuto obecnou opatrnou kritiku unáhleného novátorství Kratochvíla a jemu podobných pak ve vztahu k věcným právům spoluautoři navazují myšlenkou, že „*je vhodné si konkrétně klást otázku, zdali takovým nepřipadným „novátorským“ zásahům do strukturování socialistických právních vztahů nepadla za obět i tzv. věcná práva*“⁸⁵⁷, přičemž dále poukazují na skutečnost, že výsledkem výše uvedeného „*patrně unáhleného vypuštění věcných práv (tj. svým způsobem ucelené pojmové a funkční kategorie několika právních institutů) z našeho právního systému bylo, že nám tak zůstal osamoceně „trčet“ sám institut vlastnictví*“⁸⁵⁸.

Byť určitá výseč československé socialistické právní vědy měla jak vidno důvodné pochybnosti nad správností rozhodnutí o faktickém vypuštění věcných práv z materie občanského práva, až do přijetí novely z roku 1982 nedošlo k ani k částečné nápravě tohoto kroku. Je ovšem vhodné poznamenat, že i v případě znovunavrácené držby a věcných břemen do kodexu, se jednalo o pouze nepřiznaný návrat k těmto opuštěným právním institutům – respektive, bylo nutné tyto klasické právní instituty slovy doktorů Češky a Švestky pro časopis *Právník* obsahově přizpůsobit „*soudobým socialistickým společenským podmínkám k zabezpečení co nejúplnějšího uspokojování osobních potřeb občanů*“⁸⁵⁹.

Absence ucelené právní úpravy věcných práv, jakož i jednotlivých věcně právních institutů, byla pevně spjata s existencí svébytného československého systému socialistického práva, který byť procházel změnami ve svém výkladu, zůstával až do pádu režimu v roce 1989 v zásadě nezměněn. Je ovšem vhodné poznamenat, že pod vlivem přelomových liberalizačních změn v Sovětském svazu pod vedením Michaila Gorbačova a jeho perestrojky, mělo i v jinak rigidním socialistickém Československu dojít alespoň k dílčí přestavbě společnosti, která se okrajově týkala i otázky věcných práv. Konkrétním svědectvím této doby byl pokus o revizi ústavy, kdy v letech 1987 až 1989 došlo k prvním opatrným snahám o přípravu nové ústavy Československé socialistické republiky pod vedením tehdejšího ministra a předsedy Legislativní rady vlády Mariána Čalfy.⁸⁶⁰ Čalfova pracovní komise připravila návrh nové ústavní listiny, která je pro účely této práce zajímavá zejména revizí vlastnické soustavy včetně přepracování konceptu osobního vlastnictví. Nový návrh Čalfovy komise rozšířil předmět

⁸⁵⁶ GLOS, Josef a Antonín KOLBABA. K některým otázkám spoluvlastnictví. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 1970, 109(6), s. 493

⁸⁵⁷ Tamtéž, s. 494

⁸⁵⁸ Tamtéž, s. 494

⁸⁵⁹ ČEŠKA, Zdeněk a Jiří ŠVESTKA. XVI. sjezd KSC a úkoly vědy občanského práva hmotného, občanského práva procesního a rodinného práva. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 1982, 121(4), s. 292

⁸⁶⁰ GRONSKÝ, Ján. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa 1960-1989, III. díl. Praha: Karolinum, 2007, s. 391

osobního vlastnictví i drobné výrobní prostředky, jakožto předpoklad nikdy neuskutečněného omezeného soukromého podnikání v rámci plánované hospodářské reformy.⁸⁶¹ Z hlediska občanského práva byla významnou i skutečnost, že přijetím nové ústavy mělo zřejmě dojít i k určité rekonstrukci právního řádu, byť nelze přesně určit, jak hluboká měla být reforma občanského zákoníku ve vztahu k věcným právům.

Vzhledem k tomu, že rekonstrukce občanského práva z let 1963 až 1965, jejíž výsledkem byl občanský zákoník z roku 1964 (spolu s hospodářským zákoníkem a zákoníkem mezinárodního obchodu), byla přímým důsledkem přijetí Ústavy z roku 1960 (a jejím deklarovaným vítězstvím socialismu v Československu), lze předpokládat, že přijetí nové ústavy ve smyslu prací Čalfovy komise s omezenými prvky tržního hospodářství, by nutně muselo být reflektováno i v občanském zákoníku, jehož ideová východiska i kořeny byly pevně ukotveny v Ústavě z roku 1960 a v proklamované realitě dovršení budování socialismu. Pokud by tak nová ústava reflektovala proces přestavby, logicky musela tuto novou společenskou realitu přijatou na ústavní úrovni odrážet i podoba občanského práva, respektive občanského zákoníku. Dané lze vyčíst i z projevu generálního tajemníka KSČ Miloše Jakeše proneseném na prvním zasedání komise pro novou ústavu ČSSR, který byl otištěn dne 11. 1. 1989 na stránkách Rudého práva, kde Jakeš mimo jiné dosavadní ústavu zkritizoval pro přecenění dosažených výsledků ve vývoji společnosti.⁸⁶² Jakeš tehdy racionalizoval vytvoření nové ústavy pokračujícím procesem přestavby po vzoru Gorbačovovy perestrojky, přičemž důrazně uvedl, že „*práce na ústavě vyžadují souběžně promýšlet vazby na běžné zákonodárství. Ústava (...) vyvolá přestavbu právního řádu jako celku*“⁸⁶³. Ústavou vyvolané změny právního řádu, jakož i nutnost do budoucna připravit plán legislativních změn právního řádu následně potvrdil i samotný vedoucí komise pro změnu ústavy Marian Čalfa ve svém rozhovoru pro Rudé právo z 18. 3. 1989.⁸⁶⁴ Vzhledem k tomu, že o několik měsíců později, v listopadu 1989, došlo k pádu režimu, nebyly změny předpokládané Čalfovou komisí nikdy realizované, a to ani na úrovni ústavní ani na úrovni občanského práva. S trochou nadsázky tak lze říct, že Sametová revoluce fakticky prodloužila život Kratochvílova občanského zákoníku, který ve značně pozměněné podobě platil až do roku 2013, přičemž je možné odhadovat, že po přijetí nové „přestavbové ústavy“ ve smyslu Čalfovy komise by došlo k přijetí nového občanského zákoníku o něco dříve.

⁸⁶¹ Tamtéž, s. 394 (Návrh Ústavy Československé socialistické republiky, České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky z roku 1989, Článek 12.)

⁸⁶² JAKEŠ, Miloš. Právně zakotvit zásady přestavby. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. V Praze: [s.n.], 11.01.1989, 69-70(9), s. 3

⁸⁶³ Tamtéž

⁸⁶⁴ Rozhovor s Mariánem Čalfou. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. V Praze: [s.n.], 18.03.1989, 69-70(66), s. 1

Změny ve vnímání věcných práv na konci osmdesátých let byly evidentní i ve sféře právní vědy. V této souvislosti je zajímavý zejména článek Jiřího Spáčila s výmluvným názvem *Věcná práva* z roku 1989, který byl publikován v srpnovém vydání časopisu *Právník*. Spáčil ve svém textu opětovně komplexně kritizuje Knappovu koncepci neexistence věcných práv, jakožto práv absolutních, a snaží se pomocí teorií polského civilisty Jerzyho Ignatowicze vymezit rozdíl mezi právy absolutními a relativními, čímž fakticky opouští Knappovu koncepci dělení absolutních a relativních práv ve prospěch tradičního dělení (římskoprávního).⁸⁶⁵ Spáčil svůj výklad zakončuje tvrzením, že bude zapotřebí nového vymezení věcných práv (tj. odmítnutím Knappovy teorie rozvedené Kratochvílem) „*má-li tedy být pojem „věcné právo“ v teorii, legislativě i praxi nadále užíván (a zkušenost ukazuje, že tomu jinak nebude)*“⁸⁶⁶.

Kromě Spáčilova článku lze odklon od do té doby uznávaných socialistických právních teorií o marginalizaci věcných práv spatřovat i ve vydání monografie *Věcná břemena* od prof. Judr. Josefa Fialy, CSc., opět v „předvečer“ sametové revoluce v roce 1989. V této první ucelené publikaci o věcných břemenech od přijetí občanského zákoníku z roku 1964⁸⁶⁷ Fiala opětovně kritizuje unáhlené odstranění věcných práv z občanského kodexu.⁸⁶⁸ Knappovu teorii o dělení absolutních a relativních práv pak Fiala podrobuje kritice s tím, že „*již (uplynula) řada let od (...) kritického zhodnocení (této teorie) V. Knappem*“⁸⁶⁹.

Byť je ze shora uvedeného pojednání zřejmé, že na konci osmdesátých let směřovaly tendence socialistické právní vědy, jakož i socialistických zákonodárců, k postupné revizi radikálních koncepcí rekodifikace občanského práva ve vztahu k věcným právům, k návratu k nemarxistickému tradičnímu pojetí věcných práv došlo až v důsledku pádu režimu v roce 1989.

Nová politická reprezentace ve spolupráci s tehdejšími právníky došla velice záhy k závěru, že praktická změna společnosti a hospodářství v podmínkách socialistického občanského zákoníku nebyla dobře možná. Slovy JUDr. Pavla Rychetského „*měli jsme občanský zákoník se službami, ale bez klasických institutů, počínaje vymezením právnických a fyzických osob, základními principy věcných práv, smluvního a závazkového práva bez klasické úpravy držby, zástavního práva, věcných břemen, práva zadržovacího a celé další řady*

⁸⁶⁵ SPÁČIL, Jiří. *Věcná práva*. *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 8.1989, 128(7), s. 642-643

⁸⁶⁶ Tamtéž, s. 646

⁸⁶⁷ Tamtéž, s. 7

⁸⁶⁸ Tamtéž, s. 37

⁸⁶⁹ Tamtéž, s. 77

*institutů*⁸⁷⁰. Právě neexistence funkční úpravy věcných práv tak byla vedle absence standardní úpravy závazků jedním z nejpálčivějších problémů občanského zákoníku po roce 1989, které bylo nutné urychleně řešit.

Samotnou velkou rekodifikaci československého práva v letech 1990 až 1991, která vyvrcholila přijetím zásadní široké novely občanského zákoníku provedené zákonem č. 509/1991 Sb. a přijetím nového obchodního zákoníku (zákon č. 513/1991 Sb.), předcházel poměrně obsáhlý článek autorského kolektivu Marty Knappové, Viktora Knappa, Jána Lazara a Jiřího Švestky s názvem *Nad koncepcí československého občanského práva*⁸⁷¹, otištěný v srpnu 1990 v odborném periodiku Právník.⁸⁷¹ Zajímavé je především, že tento článek byl v původní podobě připraven Viktorem Knappem v roce 1987 jako studie pro jednání občanskoprávní komise vědeckého kolegia ČSAV pro vědu o státu a právu. Teprve až po pádu režimu mohl být tento přepracovaný a rozšířený text publikován na stránkách časopisu Právník po větším editorském zásahu Jiřího Švestky.⁸⁷² Tento článek mimo jiné odmítl dosavadní směřování socialistického práva ve prospěch návratu ke kontinentální právní tradici v podobě nového moderního občanského kodexu, který měl slovy autorů upravit i „*obecný právní základ (...) vlastnických vztahů, včetně vztahů k cizím věcem*“⁸⁷³, což dávají do kontrastu s negativní zkušeností nad opuštěním věcných práv včetně jejich pojmenování v původním znění občanského zákoníku z roku 1964.⁸⁷⁴

K návratu k tradičnímu chápání věcných práv tak došlo až přijetím novely občanského zákoníku provedené zákonem č. 509/1991 Sb., který do zákoníku opět vložil funkční právní úpravu zástavního práva, jakož i s odkazem na zkušenosti právní praxe částečně revidoval jinak funkční úpravu věcných břemen ve smyslu novelizace z roku 1982.⁸⁷⁵ Zároveň byla opuštěna vlastnická soustava ve prospěch jednoho typu vlastnického práva, což na ústavní úrovni zaručovala i Listina základních práv a svobod (článek 11 odst. 1)⁸⁷⁶, která byla

⁸⁷⁰ RYCHETSKÝ, Pavel. Proměny právního řádu po listopadu 1989 aneb hrst osobních vzpomínek. Bulletin Centra pro lidská práva a demokracii. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 9/2019

⁸⁷¹ KNAPPOVÁ, Marta, Viktor KNAPP, Ján LAZAR a Jiří Švestka. Nad koncepcí československého občanského práva. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8.1990, 129(8), s. 686

⁸⁷² Tamtéž, s. 689

⁸⁷³ Tamtéž, s. 687

⁸⁷⁴ Tamtéž, s. 686

⁸⁷⁵ Důvodová zpráva k zákonu č. 509/1991 Sb., kterým se mění, doplňuje a upravuje občanský zákoník, č. 509/1991 Dz.

⁸⁷⁶ Listina základních práv a svobod, čl. 11 odst. 1: „Každý má právo vlastnit majetek. Vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu. Dědění se zaručuje.“

v Československu na ústavní úrovni účinná od 8. 2. 1991, jakož i článek 7 novelizované Ústavy ČSSR z roku 1960 ve smyslu ústavního zákona č. 100/1990⁸⁷⁷.

Od 1. 1. 1992⁸⁷⁸ již definitivně československé právo opustilo dosavadní socialistickou koncepci občanského práva ve prospěch tradičního kontinentálního občanského práva včetně klasického chápání věcných práv. Ostatně i důvodová zpráva k současnému platnému občanskému zákoníku 89/2012 Sb. uvádí, že novela občanského zákoníku z roku 1964 provedená zákonem č. 509/1991 Sb. přinesla zlepšení „zejména tím, že změnila především ustanovení o věcných právech a obligacích tak, aby byla ústavně konformní a opticky se přiblížila alespoň zčásti evropské konvenci.“⁸⁷⁹

Novelizace občanského zákoníku ve smyslu zákona č. 509/1991 Sb. pak symbolicky opustila dosavadní chápání věcných práv (tj. jejich marginalizaci) přejmenování dosavadní druhé části občanského zákoníku z názvu *Socialistické společenské vlastnictví a osobní vlastnictví na Věcná práva*.⁸⁸⁰ Souběžně připravovaný první komentář k novelizovanému občanskému zákoníku z roku 1964, který připravil autorský kolektiv Jaroslava Bičovského a Milana Holuba, již o vlastnickém právu tvrdil, že se jedná o základní věcné právo, které je právem absolutním.⁸⁸¹ Obdobný názor pak lze najít i v jedné z prvních učebnic občanského práva vydané po účinnosti novely občanského zákoníku (ve smyslu zákona č. 509/1991 Sb.), tj. v učebnici *Občanské právo I*⁸⁸² připravené pod vedením Josefa Fialy pro Masarykovu univerzitu v roce 1992. Fiala ve výše uvedené učebnici uvádí, že mezi věcná práva náleží „především právo vlastnické, dále právo držby a věcná práva k věci cizí, k nimž patří věcná břemena, právo zástavní a obvykle i právo zadržovací“⁸⁸³.

⁸⁷⁷ Ústava ČSSR z roku 1960 ve znění v letech 1990 až 1992, článek 7

⁸⁷⁸ Datum účinnosti novely č. 509/1991 Sb.

⁸⁷⁹ Důvodová zpráva k zákonu č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, č. 89/2012 Dz

⁸⁸⁰ Druhá část občanského zákoníku z roku 1964 ve znění od 1.1.1992

⁸⁸¹ BIČOVSKÝ, Jaroslav a MILAN HOLUB. Nové znění občanského zákoníku. Praha: Linde, 1991, s. 95

⁸⁸² FIALA, Josef a Masarykova univerzita. Občanské právo I. Brno: Doplněk, [1992], 108 s.

⁸⁸³ Tamtéž, s. 10

Závěr

Tato rigorózní práce si kladla za cíl komplexně popsat právní úpravu věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990, analyzovat vznik socialistické právní úpravy věcných práv v letech 1964 až 1990 (tj. historické pozadí vzniku této právní úpravy a teoretická východiska úpravy věcných práv), jejich místo v systému československého socialistického práva, jejich výklad tehdejší socialistickou jurisprudencí, jakož se i pokusit o popis zkušeností z aplikace této právní úpravy v dobové právní praxi, a to včetně obdobné analýzy ve vztahu k socialistickým právním institutům nahrazujícím věcná práva. Výsledkem této analýzy je tato práce, z níž činím tyto závěry.

Výsledek závěru prvního dílčího cíle, tj. popisu vzniku právní úpravy věcných práv v československém socialistickém právu a jejich teoretických východisek, byl naplněn poznatky o tom, že tato právní úprava měla své kořeny v samotných základech marxismu-leninismu, respektive lpěním na dominantní roli vlastnického práva. Představa socialistického vlastnictví, ať již státního či osobního, byla kolizní s naukou o věcných právech, zejména pak o věcných právech k věci cizí. Sovětské právo, jako první právo socialistického typu na světě, na věcná práva pohlíželo zdrženlivě. Českoslovenští právníci v éře právníkové dvouletky byli nuceni věcná práva alespoň omezeně upravit, plně vědomi si skutečnosti, že tvoří právo pro společnost po (tehdejší terminologií) velice nedávné lidově demokratické revoluci, jejíž vztahy ani hospodářství ještě nebyly připraveny věcná práva opouštět. Věcná práva si tak svou existenci ve středním občanském zákoníku zachovala, byť bylo zřejmé, že jejich teoretický výklad byl víceméně omezen na jejich skutečný praktický význam než na teoretickou nauku o jejich základech.

Na konci padesátých let minulého století pak můžeme v návaznosti na publikaci Knappovy monografie *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*⁸⁸⁴ pozorovat snahu o eradikaci věcných práv z právního řádu pro jejich ideologický rozpor s tehdy postupně budovaným novým socialistickým právním systémem. V návaznosti na deklarované dobudování socialismu a přijetí Ústavy z roku 1960 pak došlo ke vzniku zcela nové koncepce občanského práva, která byla manifestována a realizována přijetím nového občanského zákoníku z roku 1964 vypracovaného pod vedením Dr. Zdeňka Kratochvíla, ve kterém již neměla věcná práva ani nauka o nich své místo, jakožto prvek cizího (a nově nahrazeného) právního systému. Ostatně označení „cizí instituty“ je ve vztahu k věcným

⁸⁸⁴ KNAPP, Viktor. *Předmět a systém československého socialistického práva občanského*. Praha: Československá akademie věd, 1959, 314 s.

právům zejména trefné, pokud si uvědomíme, že jediný normativní text, kde byly v této době skutečně širěji upraveny, byl zákoník mezinárodního obchodu, regulující obchod s cizinou, a tedy regulující interakci s cizími právními řády.

Zánik funkční úpravy věcných práv v občanském zákoníku z roku 1964 byl částečně kompenzován vznikem zcela nových socialistických právních institutů jako bylo omezení převodu nemovitosti či právo osobního užívání pozemku.

Druhý z cílů práce, totiž analýza samotné právní úpravy (a jejich místo v systému československého socialistického práva) byl realizován pomocí rozboru ustanovení upravujících věcná práva, a to zejména v občanského zákoníku z roku 1964 (základního zákona občanského práva) a v zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963. Tento cíl byl fakticky prováděn skrze podrobnou analýzu a rozklad jednotlivých ustanovení ve spojení s tehdejšími dostupnými materiály odborné literatury (učebnice a komentářové texty), a fakticky se prolínají s třetím cílem práce (tj. snahou o rozbor výkladu právní úpravy ze strany socialistické jurisprudence). V práci byla rozebrána jednotlivá ustanovení, přičemž z nich činím závěr, že úprava věcných práv v dnešním slova smyslu byla v občanském zákoníku z roku 1964 kusá a nekompletní. Tento stav byl výsledek snahy o marginalizaci tradičně vnímaných věcných práv v kontrastu s vyzdvihováním nových socialistických právních institutů (omezení převodu nemovitosti či osobního užívání pozemků). Tyto nové právní instituty byly považovány za ideologicky vhodnější a z tohoto důvodu byla jejich právní úprava mnohonásobně propracovanější a podrobnější než úprava ostatních věcných práv. V případě osobního užívání pozemků si dovoluji uvést, že úprava byla dokonce podrobnější než úprava samotného vlastnického práva. Po provedení analýzy těchto ustanovení je zjevné, že tak bylo z vícero důvodů. Kromě snahy zatraktivnit a zavést běžné fungování těchto nových institutů, hrála roli i jejich v mnoha ohledech teoreticky vnitřně rozporná, a ne zcela funkční nauka. Z tohoto důvodu musela tehdejší právní věda přistoupit k poměrně složité argumentaci, aby obhájila vnitřní logiku fungování těchto právních institutů. Za všechny lze jmenovat institut omezení převodu nemovitosti, které by se jednalo o fakticky institut závazkového práva, mohlo přecházet děděním na další osoby. Obdobně složitá konstrukce pak byla uplatněna u osobního užívání pozemků a možnosti vydržet část pozemku, která ale přecházela na skutečného vlastníka půdy (stát), který jím nevydržžený pozemek následně převedl, do užívání původního držitele. Rozsáhlá ustanovení o osobním užívání pozemku kontrastují při pohledu na kusou a zcela minimální úpravu zástavního práva, jež bylo ideologicky zcela nevyhovující.

Úpravu v zákoníku mezinárodního obchodu pak můžeme považovat za relativně zdařilou, byť ne příliš propracovanou. Omezená aplikace tohoto kodexu, jehož existenci si

vynutil zájem na zajištění fungování přeshraniční obchodní výměny se zeměmi s tradičnějšími civilními či komerčními kodexy, ovšem částečně snižuje význam právní úpravy věcných práv v širším kontextu tehdejšího pohledu československé právní vědy na věcná práva.

Třetím z cílů práce bylo blíže rozebrat výklad právní úpravy věcných práv ze strany tehdejší právní vědy. Ze závěru uvedených v práci je evidentní, že názory na novou právní úpravu nebyly jednotné a měnily se v průběhu let. Zatímco názory právníků z první poloviny šedesátých let byly ve prospěch eradikace věcných práv a celkové právní revoluce v podobě urychlené socialistické rekonstrukce občanského práva, již krátce po přijetí kodexu můžeme pozorovat některé rozpačité reakce na nevhodnou právní úpravu, které kulminovaly v době pražského jara.

Za zcela klíčový příspěvek do této diskuze lze považovat článek Dr. Antonín Kanda z roku 1968 pro časopis *Právník* s provokativním názvem *Co s občanským zákoníkem?*⁸⁸⁵, ve kterém Kanda velice otevřeně kritizuje vícero aspektů Kratochvílova radikálního kodexu včetně práva osobního užívání pozemku. Kanda podotkl, že proklamovanému omezení spekulací s pozemky nebylo zavedením tohoto institutu dosaženo, ba naopak se situace ještě zhoršila.⁸⁸⁶ Svou kritiku vyvrcholil ostrým, ale trefným tvrzením, že „*praxe (...) si nutně vyžaduje provedení nové solidní úpravy, která by odpovídala realitě a nikoliv chimérickým představám.*“⁸⁸⁷ Na závěr celého článku kritizujícího tehdy platný zákoník Kanda vyslovil přání, že by bylo vhodné celý zákoník podrobit revizi, která by ale vyžadovala otevřenou výměnu názorů oproštěnou od předpojatostí.⁸⁸⁸

Konec liberalizace pražského jara nicméně zastavil snahy o zásahy do občanského zákoníku, byť jak bylo v této práci opakovaně uvedeno, kritika občanského kodexu přetrvávala. Z výkladu podaného v této práci lze dovozovat, že zatímco v letech šedesátých byla snaha zákoník upravit spíše koncepčně, tj. harmonizovat ideální stav společnosti vyjádřený v textu jednotlivých ustanovení zákoníku se skutečným stavem socialistické společnosti, v normalizaci se debaty nad změnou zákoníku, spolu s celospolečenskou rezignací na snahy o budování nové socialistické společnosti ve prospěch snahy o prosté zajištění fungování společnosti, smršly na návrhy, jak do zákoníku laicky řečeno „vložit paragrafy“, které by uspokojily poptávku po věcných právech, jež v běžném životě chyběly. Výsledkem těchto snah pak byla zcela

⁸⁸⁵ KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*. Praha: Academia, 3.1965, 104(3), s. 683

⁸⁸⁶ Tamtéž, s. 688

⁸⁸⁷ Tamtéž

⁸⁸⁸ Tamtéž

nekoncepční novela z roku 1982, která do zákoníku vložila několik ustanovení umožňujících smluvní vznik kýžených věcných břemen.

Obdobný úpadek entusiasmu ve výkladu socialistického občanského práva byl evidentní i při důkladném studiu učebnicových textů a komentářové literatury, které byly použity pro kapitoly věnující se výkladu jednotlivých ustanovení občanského zákoníku v této práci. Učebnice vydané těsně po přijetí nového kodexu téměř až nadšeně podávají ucelený výklad o fungování a významu jednotlivých nových institutů občanského práva, zatímco podávají ideologicky kvalitní analýzu negující existenci věcných práv. Zejména pak Kratochvílova učebnice Nové občanské právo z roku 1965⁸⁸⁹ či ve stejné době vydaná Knappova učebnice⁸⁹⁰ zcela odmítají dosavadní právní výklad ve prospěch výkladu dle základních pouček nového socialistického systému práva. Oproti tomu učebnicové texty a odborné komentáře z let sedmdesátých, a především pak z let osmdesátých, mnohdy zcela rezignují na snahu vykládat platnou právní úpravu konformně se základy socialistického systému práva, a naopak se navrací k tradičním konceptům kontinentálního práva, které pouze harmonizují pro potřeby tehdejší vládnoucí ideologie. Ke konci osmdesátých let je pak evidentní naprostý rozklad víry v existenci socialistického práva, jakožto samostatného systému práva.

Dalším z cílů práce bylo popsat praktické zkušenosti s aplikací této právní úpravy, ze které je evidentní, že právní úprava v praxi neobstála. Tyto poznatky jdou ruku v ruce s pokusy o výklad problematických ustanovení, kdy museli autoři komentářové literatury mnohdy podstupovat složitý proces „mentální gymnastiky“, aby podali ideologicky konformní výklad o jednotlivých věcně právních institutech. Obtížné pokusy o rozumné vysvětlení neexistence smluvních věcných břemen či zástavního práva sekundovaly pokusy o obtížnou snahu rozhodovat o sporech běžných občanů, kteří nechápali, proč jim stát neumožní si zřídit věcné právo doživotního užívání bytu či vlastnit stavební pozemek. Právě nemožnost využívat tradiční a osvědčené věcně právní instituty vedla mnohdy k nutnosti řešit tyto problémy soudní cestou.

Byť je tato práce rigorózní prací právněhistorickou, byl text práce doplněn i o některé poznatky ze soudní praxe z doby po zániku socialistického práva, které ilustrovaly přístup moderních soudů k institutům ze zcela jiného společenského systému. Z vlastní praxe znám případy, kdy i v dnešní době, jsou někteří občané nuceni vyhledávat pomoc advokátních

⁸⁸⁹ KRATOCHVÍL – Nové občanské právo, 1965

⁸⁹⁰ PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, 458 s.

kanceláři, jelikož při převodu nemovitosti byli katastrálním úřadem upozorněni na záznamu o existenci jakéhosi „omezení převodu nemovitosti vůči České státní spořitelně“. Ostatně právě skutečnost, že dodnes jsou vedeny věcně právní spory, které mají svůj základ v právní úpravě občanského zákoníku před rokem 1990, je jedním z důvodů, proč by dle mého názoru měla být této tematice věnována pozornost.

Soudní rozhodnutí či stanoviska soudů (tehdejší i současné), jakož i o dostupné ohlasy laické veřejnosti jsem se pokusil v práci doplnit k částem pojednávajícím o jednotlivých věcně právní institutech, tak aby byl teoretický výklad vhodně doplněn o praktické poznatky z reálné praxe, ve snaze o vytvoření komplexní perspektivy o věcných právech ve zkoumaném období.

Ve své práci jsem se pokusil o komplexní analýzu problematiky věcných práv v československém socialistickém právu. Na základě shora uvedeném se tedy domnívám, že jsem vytyčené cíle práce uspokojivě naplnil.

Závěrem této práce si dovoluji shrnout některé poznatky a úvahy vztahující se k cílům této práce, tj. ke snaze o komplexní analýzu právní úpravy věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990. V první řadě si dovoluji uvést, že na rekonstrukci občanského práva z první poloviny šedesátých let se dá pohlížet ve dvou rovinách. Zaprvé jako na pokus o vytvoření zcela nového systému občanského práva postaveného primárně na marxisticko-leninské teorii o právu bez jakéhokoliv vztahu k tradičnímu římskoprávnímu kontinentálnímu právu, a za druhé jako na pokus o vytvoření nového systému občanského práva, respektive nových normativních textů, které měly funkčně upravovat vztahy vybudované socialistické společnosti. Obě tyto roviny jsou spolu provázané, přičemž se nejprve zaměřuji na první z nich.

Pokus o vytvoření zcela nového systému práva je z podstaty věci pokusem mohutně ambiciózním. Tradiční systémy práva, ať již systém kontinentálního práva či systém angloamerického práva, vznikají celá staletí a jsou výsledkem mnohaletých tradic, které se postupem času adaptují na stále měnící se potřeby společnosti a úroveň vědeckotechnického vývoje – pohled na občanské právo se tak sice mění, ale jeho kořeny a východiska zůstávají stejná, ať již se jedná o dobu feudalismu či kapitalismu. Pojem vlastnického práva se tak sice od časů římského impéria změnil – jako příklad za všechny uvedme nemožnost od konce otrokářství či nevolnictví vlastnit lidské osoby – východiska však stále setrvávají na římskoprávní tradici a nauce o absolutním právu vlastníka nad věcí. Logickou úvahou tak lze dojít k názoru, že nový systém práva není možné vybudovat takzvaně „přes noc“.

Českoslovenští socialističtí právníci na přelomu padesátých a šedesátých let se ale právě o toto bleskové vybudování celého funkčního právního systému pokusili, a to v řádce několika málo let. Byť se mohli opírat o zkušenosti z vývoje sotva půlstoletí starého sovětského práva,

jejich ambice byly vyšší. Snaha dokázat světu, že Československo za pouhých 16 let vybudovalo socialismus, čímž předběhlo s výjimkou Sovětského svazu zbytek druhého světa, vedla k ctižádostivému cíli vybudovat svébytný socialistický systém občanského práva, který měl být pokrokovější a inovativnější než zbylé právní řády ostatních socialistických zemí, a svou mírou inovace a ideologické přesnosti měl tak stát na samém vrcholu celého širšího světového systému socialistických občanských práv. A to přestože, slovy autora dnešního občanského zákoníku profesora Karla Eliáše, „(bylo) Sovětskému svazu např. více méně lhostejné, že si Československo v r. 1964 schválilo „nejsocialističtější“ občanský zákoník ideologicky trumfující i zákoník tehdy platný v RSFSR“⁸⁹¹.

V této čistě teoretické rovině tak lze říct, že byl tento pokus úspěšný. Nový občanský zákoník svou systematikou, terminologií a obsahem jednotlivých ustanovení nepřipomínal nic, co se na poli práva do té doby urodilo. Velký význam na tom měla právě i změna terminologie, která nad to nikdy zcela nezmizela z hlav českých občanů, ať již právníků či veřejnosti (vzpomeňme za všechny výraz „právní úkon“). Občanský zákoník, tradičně stojící na podrobné úpravě věcných a závazkových práv, nově obsahoval pouze vlastnictví a služby. Úplný základ občanského práva, totiž nauka o absolutních a relativních právech, se neslučoval s novými základy socialistického práva, jak ostatně v té době prokazoval Viktor Knapp, když jí zcela odmítl jako nepřesnou a vnitřně konfliktní.

Druhou rovinou byl pokus o vytvoření právního řádu upravující život v socialistické společnosti. Při teoretické stoprocentní úspěšnosti obou těchto rovin, tj. vytvoření nového socialistického práva pro novou socialistickou společnost, by byl občanský zákoník zcela funkčním kodexem, který by beze zbytku naplňoval potřeby každodenního života v socialismu, obdobně jako dnes platný občanský zákoník bez větších obtíží reguluje život běžného občana pozdně kapitalistické společnosti.

Vzdor přesvědčení tehdejších právníků, teoretiků i politiků nebyl v roce 1964 v Československu socialismu plně dobudován. Respektive, teoreticky byl stát skutečně socialistický, společnost však zůstávala po krátkých 16 letech stále ve stádiu transformace z předchozího společenského uspořádání, a v tomto přechodném stádiu zůstala více méně až do roku 1989. Základním předpokladem pro plnou funkčnost občanského zákoníku z roku 1964 byla existence společnosti socialistické, společnosti, která nechce a ani nemá chtít jiné společenské a právní vztahy než ty upravené v socialistickém občanském zákoníku postaveném na ideologických základech marxismu-leninismu. V důsledku nenaplnění tohoto předpokladu

⁸⁹¹ ELIÁŠ, Karel. Úvahy nad právem a jeho ohýbáním. Právní rozhledy. Praha: Beck, 18/2022, s. 611

se stal občanský zákoník kodexem, který upravoval společnost, jež neexistovala, čímž fakticky postrádal celou řadu ustanovení a institutů upravujících situace, které společnost měla a chtěla efektivně řešit.

V důsledku nesouladu výše uvedených rovin, tj. nesouladu mezi očekáváním a představou, tak občanský zákoník z roku 1964 fakticky selhal, když předpokládal upravování společenské reality a společnosti, která tehdy ještě neexistovala. Pro ilustraci tehdejšího stavu práva si vypůjčím citát marxistického teoretika Antonia Gramsciho parafrázovaným současným marxistickým filozofem Slavojem Žižkem:

„Starý svět umírá a nový bojuje, aby se zrodil – nyní je čas zrůd.“⁸⁹²

Tehdy nový občanský zákoník se na právní rovině zoufale snažil vytvořit a upravovat nový socialistický svět v době, kdy stále plně nedošlo k přechodu poúnorové československé společnosti do reality nového (proklamovaného) socialistického světa. Výsledek byl nedokonalý a mnohdy nefunkční normativní text, jehož těžkopádná aplikace měla fatální následky pro právní praxi i společnost.

Na výše uvedeném pojednání jsem se snažil vysvětlit, proč nebylo a není možné k analýze právní úpravy věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990 přistoupit pouze jako prosté analýze ustanovení upravující tato práva v tehdy platném občanském kodexu⁸⁹³. Z těchto důvodů bylo zapotřebí využívat dva přístupy, tj. analyzovat, co socialistická jurisprudencce považovala za věcná práva, a analyzovat, jak přistupovala k věcným právům v dnešním (tradičním) slova smyslu.

Domnívám se, že socialistická právní věda vnímala věcná práva ve dvou dimenzích. V první řadě považovala za hlavní a fakticky jediné věcné právo vlastnictví, které mělo v důsledku samotných základů marxismu-leninismu stěžejní postavení. Veškeré ostatní právní vztahy občanů k věcem tak byly pouhé subsidiární vztahy, které nemohly mít nikdy takové postavení jako vlastnictví. Občan tak mohl užívat půdu, ale nemohl jí vlastnit, přičemž vlastník (stát) rozhodoval, jak s půdou může nakládat. Občan mohl užívat byt, ale pouze na základě smlouvy s jiným občanem, který jí mohl kdykoliv zrušit. Spořitelna mohla smluvně omezit právo občana prodat rodinný dům, nemohla z něj však fakticky uspokojit svou pohledávku. Ani

⁸⁹² ŽIŽEK, Slavoj. A Permanent Economic Emergency. *New Left Review* [online]. [cit. 2024-06-01]. Issue II/64, July-August 2010. Dostupné z: <https://newleftreview.org/issues/ii64/articles/slavoj-zizek-a-permanent-economic-emergency>

⁸⁹³ A to s ohledem na skutečnost, že by bylo nejprve nutné se vyrovnat s faktem, že občanský zákoník tato ustanovení mnohokrát vůbec neobsahoval.

v osmdesátých letech pak nemohl mít jeden občan právo chodit přes pozemek druhého občana na základě věcného břemene k tomuto pozemku – občan měl pouze smluvní právo tento pozemek využívat. Socialistická jurisprudenc se tak snažila vztahy tradičně upravované věcnými právy upravovat jinými i sebeproblematictějšími způsoby, byť poptávka po věcných právech si nakonec vynutila omezenou novelizaci občanského zákoníku z roku 1982, která ani poté nechtěla existenci věcných práv připustit.

V druhé rovině pak socialistická právní věda přistupovala k těm věcným právům, která zůstala ve velmi omezené podobě zachována, jako k něčemu cizímu. Vlastnické právo bylo postaveno (pomineme-li tehdejší ideologickou definici) na definici analytické, nikoliv syntetické jako dnes. Věcná práva k věci cizí byla fakticky postavená na stejné definici jako dnes, ale jejich význam byl natolik omezen, že jejich výklad v učebnicích vystačil v lepších případech na jednotky stránek, v horších případech na několik vět negujících jejich existenci. Jejich zachování byla odůvodněna nezbytnou nutností upravit několik málo případů, které ve společnosti nebyly natolik běžné, aby se vytvářely nové instituty, natolik se předpokládalo, že se s nimi běžný občan téměř nesetká. Typickým případem tohoto přístupu bylo zadržovací právo, se kterým se běžný občan mohl setkat pouze v případě, že nezaplatil za opravenou věc v socialistické opravárně. Extrémním případem pak bylo právo zástavní, které prakticky znali snad jen zaměstnanci celních úřadů. Jejich definice byly stejné jako dnes, ale jejich význam byl uměle zatlačen na nezbytné minimum a stala se tím, co Knapp nazýval *takzvanými věcnými právy*, cizím institutem.

Teprve tehdy, pokud máme na paměti výše uvedené skutečnosti o postavení věcných práv v československém socialistickém právu, je možné provést jejich efektivní a souhrnnou analýzu. Pevně věřím, že tato práce výše uvedenou analýzu poskytla.

Seznam použitých zdrojů

1. Seznam použité literatury

- BAKEŠ, Milan. Československé finanční právo: Učebnice pro právnické fakulty. Praha: Panorama, 1979, 312 s.
- BIČOVSKÝ, Jaroslav a Milan HOLUB. Nové znění občanského zákoníku. Praha: Linde, 1991, 612 s.
- BIČOVSKÝ, Jaroslav, Občanský zákoník a předpisy související I., 2. vyd. Praha: Panorama, 1981, 456 s.
- BIČOVSKÝ, Jaroslav. Bezpodílové spoluvlastnictví manželů. Praha: Orbis, 1978, 245 s.
- BÍLKOVÁ, Jana. Bezdůvodné obohacení v novém občanském zákoníku. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, 544 s.
- BLÁHOVÁ, Ivana, Lukáš BLAŽEK, Jan KUKLÍK a Jiří ŠOUŠA. Právnická dvouletka: rekonstrukce právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, 416 s.
- BRADÁČ, Albert. Věcná břemena od A do Z. 3., aktualiz. vyd. podle stavu k 1.1.2006. Praha: Linde, 2006, 331 s.
- BYSTRICKÝ, Rudolf, Ludvík KOPÁČ, Zdeněk KUČERA a Michael MILDE. Právo mezinárodního obchodu: [vysokošk. učebnice]. Praha: Svoboda, 1967, 650 s.
- ČAPEK, K. Občanský zákoník. 3. vydání. Praha: Orbis, 1956, 306 s.
- ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář I., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, 752 s.
- ČEŠKA, Zdeněk, Jozef KABÁT, Josef ONDŘEJ, Jiří ŠVESTKA a kol., Občanský zákoník – Komentář II., 1. vyd. Praha: Panorama, 1987, 832 s.
- ČÍŽKOVSKÁ, Věra. Vlastnická soustava evropských socialistických států. Praha: Academia, 1975, 291 s.
- DOŠLA, Bohumil, Luděk FIŠER a Miroslav FESS. Budeme stavět rodinný domek. Praha: SNTL, 1981, 405 s.
- DUŠÁNEK, František. Hospodářský zákoník: komentář. Praha: Panorama, 1986, 666 s.
- DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 1. 2., aktualizované a doplněné vydání. Praha: Wolters Kluwer, 2016, 436 s.
- DVOŘÁK, Jan, ŠVESTKA, Jiří a ZUKLÍNOVÁ, Michaela. Občanské právo hmotné 3. Praha: Wolters Kluwer, 2015, 228 s.
- EBRAHIMI, Arian. Osobní vlastnictví v československém právu v letech 1964-1990. Praha, 2021. Diplomová práce. Právnická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., 115 s.
- ELIÁŠ, Karel. Kurs obchodního práva. Praha: C.H. Beck, 1995, 316 s.
- FIALA, Josef a Masarykova univerzita. Občanské právo I. Brno: Doplněk, [1992], 108 s.
- FIALA, Josef. Věcná břemena. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1989, 151 s.

- GENKIN, Dmitrij Michajlovič, N. V. RABINOVÍČ, Ivan Borisovič NOVICKIJ a Československo. Dějiny sovětského občanského práva 1917-1947. Praha: Orbis, 1952, 461 s.
- GENKIN, Dmitrij Michajlovič. Sovětské občanské právo. Praha: Orbis, 1953, s. 120, 509 s.
- GRONSKÝ, Ján. Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa 1960-1989, III. díl. Praha: Karolinum, 2007, 448 s.
- HANDL, Vlastimil a Josef RUBEŠ. Občanský soudní řád – Komentář II. Praha: Panorama, 1985, 682 s.
- HOLUB, Milan a Jaroslav BIČOVSKÝ. Občan a vlastnictví v čs. právním řádu. Praha: Panorama, 1985, 482 s.
- HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník VI. Závazkové právo. Zvláštní část (§ 2055–3014). 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2014, 2080 s.
- JIČÍNSKÝ, Zdeněk a Pavel LEVIT. Socialistická ústava ČSSR: Ucelený výklad. Praha: SNPL, 1961, 176 s.
- KANDA, Antonín. Zákoník mezinárodního obchodu. Praha: Orbis, 1976, 335 s.
- KINCL, Jaromír; SKŘEJPEK, Michal a URFUS, Valentin. Římské právo. Beckovy právnické učebnice. Praha: C.H. Beck, 1995, 386 s.
- KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo II., 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, 656 s.
- KNAPP, Viktor a Štefan LUBY, ed. Československé občanské právo. 2., přeprac. a dopl. vyd. Praha: Orbis, 1974, 587 s.
- KNAPP, Viktor, Bedřich ANDRES a Československo. Učebnice občanského a rodinného práva: celostátní vysokoškolská učebnice, Svazek I: Obecná část - Práva věcná. Praha: Orbis, 1955, 441 s.
- KNAPP, Viktor, Zinovij Isaakovič ŠKUNDIN a Karel PETRŽELKA. K otázkám nového občanského práva. Praha: Orbis, 1950, 93 s.
- KNAPP, Viktor. Proměny času: vzpomínky nestora české právní vědy. Praha: Prospektrum, 1998, 255 s.
- KNAPP, Viktor. Předmět a systém československého socialistického práva občanského. Praha: Československá akademie věd, 1959, 314 s.
- KNAPP, Viktor. Vlastnictví v lidové demokracii: právní úprava vlastnictví v Československé republice. Praha: Orbis, 1952, 504 s.
- KNAPPOVÁ, Marta, Jiří ŠVESTKA a Viktor KNAPP. Občanské právo hmotné. Praha: Codex, 1997. sv. 1, 349 s.
- Kolektiv autorů Právnické fakulty UK. Dějiny evropského kontinentálního práva. 2., dopl. vyd. Vysokoškolské právnické učebnice. Praha: Linde, 2004, 856 s.
- KOLESÁR, Juraj. Československé pozemkové právo: celostátní vysokoškolská učebnice pro studující právnických fakult. Praha: Panorama, 1987, 252 s.
- KOPÁČ, Ludvík. Komentář k zákoníku mezinárodního obchodu: komentář. Praha: Panorama, 1984, 349 s.
- KOVAŘÍK, Jan. Pracovní právo ČSSR. Praha: Svoboda, 1966, 360 s.

- KRÁLÍČKOVÁ, Zdeňka, HRUŠÁKOVÁ, Milana, WESTPHALOVÁ, Lenka a kol. Občanský zákoník II. Rodinné právo (§ 655–975). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, 1256 s.
- KRÁLÍK, Michal. Podílové spoluvlastnictví v občanském zákoníku. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2011, 536 s.
- KRATOCHVÍL, Zdeněk, ed. Nové občanské právo. Praha: Orbis, 1965, 716 s.
- KRATOCHVÍL, Zdeněk. Služby v občanském právu. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, 259 s.
- KUKLÍK, Jan. Dějiny československého práva 1945-1989. Praha: Auditorium, 2011, 426 s.
- KUKLÍK, Jan. Vývoj československého práva 1945 - 1989. Praha: Linde, 2009, 727 s.
- LAZAR, Ján, Jiří ŠVESTKA a kolektiv. Občanské právo hmotné 1. vyd. Praha: Panorama 1987, 419 s.
- LENIN, Vladimír Iliič. Stát a revoluce: učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci. Praha: Svoboda, 1950, 111 s.
- MARX, Karel. Vybrané spisy I. Praha: Svoboda, 1950, 715 s.
- MARX, Karl. Kapitál: Kritika polické ekonomie, Díl první, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1954, 902 s.
- MULAČ, Karel, Senta RADVANOVÁ a Jaroslav NEKARDA. Československé právo: Prozatímní text pro 1. a 2. roč. stř. školy sociálně právní a pro 2.-4. roč. stř. školy ekon. služeb, 1. díl. Praha: SPN, 1975, 235 s.
- PETR, Bohuslav. Vydržení v českém právu. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2008, 241 s.
- PETR, Bohuslav. Vydržení v českém právu. 2., dopl. vyd., Praha, C.H. Beck, 2006, 241 s.
- PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 1, 458 s.
- PLANK, Karol a Viktor KNAPP. Učebnice československého občanského práva: vysokoškolská učebnice. Praha: Orbis, 1965. sv. 2, 571 s.
- POKORNÝ, Milan a Československo. Nejvyšší soud ČSSR, Nejvyšší soud ČSR a Nejvyšší soud SSR o občanském soudním řízení a o řízení před státním notářstvím: sborník stanovisek, zpráv o rozhodování soudů a soudních rozhodnutí Nejvyšších soudů ČSSR, ČSR a SSR 1970-1983, Část první. Praha: Nejvyšší soud, 1986, 1241 s.
- SPÁČIL, Jiří, KRÁLÍK, Michal a kol. Občanský zákoník III. Věcná práva (§ 976–1474). 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2021, 1668 s.
- ŠOLC, Miroslav. Stručný slovník teorie a praxe výstavby strany. Praha: Svoboda, 1983, 239 s.
- ŠVESTKA, Jiří a Jan DVOŘÁK. Občanské právo hmotné, 1. Praha: Wolters Kluwer, 2009, 460 s.
- ŠVESTKA, Jiří, SPÁČIL, Jiří, ŠKÁROVÁ, Marta, HULMÁK, Milan a kol. Občanský zákoník I, II. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, 2528 s.

VANĚČEK, Václav a Karel GALLA. Universita Karlova památce V.I. Lenina: sborník prací z konference o leninismu konané ve dnech 3.-6. 11. 1970 k stému výročí narození V. I. Lenina. Praha: Univerzita Karlova, 1971, 478 s.

VANĚČEK, Václav. Dějiny státu a práva v Československu: Učeb. pro vys. školy a pro věd. a veřejné prac. z oboru historie a práva. Praha: Orbis, 1964, 616 s.

VLČEK, Eduard. Dějiny státu a práva socialistických zemí: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult studijního oboru právo. Praha: Panorama, 1983, 355 s.

WASILKOWSKI, Jan. Prawo własności w PRL: zarys wykładu. Państwowe Wydawn. Naukowe, 1969, 289 s.

ZAPLETAL, Libor. Vladimír Iljič Lenin: stručný životopis. Praha: Svoboda, 1950, 263 s.

ZDOBINSKÝ, Stanislav a Stanislav MATOUŠEK. Státní právo ČSSR: celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult. Praha: Panorama, 1985, 368 s.

ZIMA, Petr. Právo stavby. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2015, 248 s.

2. Časopisecké články

BÁRTA, Jan. K právu stavby vzniklému podle předpisů platných před současným občanským zákoníkem. Správní právo: odborný časopis pro oblast státní správy a správního práva. 4/2003.

ČEŠKA, Zdeněk a Jiří ŠVESTKA. XVI. sjezd KSČ a úkoly vědy občanského práva hmotného, občanského práva procesního a rodinného práva. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 4/1982.

ELIÁŠ, Josef. Právo osobního užívání pozemku. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3/1965.

ELIÁŠ, Karel. K článku JUDr. Stanislava Křečka „Zamyšlení nad návrhem nového občanského zákoníku“. Bulletin advokacie. Praha: ČAK, č. 9/2008.

ELIÁŠ, Karel. Úvahy nad právem a jeho ohýbáním. Právní rozhledy. Praha: Beck, 18/2022.

FIALA, Josef a Jiří ŠVESTKA. Nová hospodářská soustava a některé základní právní aspekty vztahu státu a socialistických podniků. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 2/1968.

GLOS, Josef a Antonín KOLBABA. K některým otázkám spoluvlastnictví. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 6/1970.

GOTTWALD, Klement. Za socialistický stát, za socialistické právo. Ministerstvo informací a osvěty, Jednota československých právníků, Praha, 1950.

HERMANN, Stanislav. Platí pozemkové služebnosti? Lidová demokracie: orgán Československé strany lidové. Praha: Nakladatelství Lidová demokracie, 5/1982.

JAKEŠ, Miloš. Právně zakotvit zásady přestavby. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. V Praze: 11.01.1989, 1/1989.

JURKA, Vítězslav. Ke změnám občanského zákoníku. Tišnovsko: vlastivědný čtvrtletník. Tišnov: Městský úřad, 4/1983.

KANDA, Antonín. Co s občanským zákoníkem? Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 3/1965.

KNAPP, Viktor. Nový občanský zákoník Německé demokratické republiky (srovnávací studie). Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 12/1977.

KNAPPOVÁ, Marta, Viktor KNAPP, Ján LAZÁR a Jiří Švestka. Nad koncepcí československého občanského práva. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8/1990.

KNAPPOVÁ, Marta. Některé problémy omezení práva osobního vlastnictví. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 12/1972.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. Majetková práva občanů vznikající ve sféře osobní spotřeby. Socialistická zákonost. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSSR, 6/1960.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. Předmět a systém socialistického práva občanského. Právník – Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 1/1962.

MELZER, Filip a Petr TÉGL. Podnájem v novém občanském právu. Bulletin advokacie. Praha: ČAK, 5/2022.

MOSZYŃSKA, Anna. Work on the Polish Civil Code in Stalinist Period (1948–1956). Právněhistorické studie. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, 49/2019.

Obhajoba doktorské práce doc. dr. Josefa Eliáše, CSc.: „Společensko-ekonomické základy občanského práva“ Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 11/1968.

PĚCHA, František. K problematice pozemkových služebností a věcných břemen v Českých zemích. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 10/1980.

RAJCHER, Vladimír K. Absolutnyje i otnositelnyje prava, Izv. ekon. fak. LPI, č. 1/1928.

Rozhovor s Mariánem Čalfou. Rudé právo: orgán Československé sociálně demokratické strany dělnické. V Praze: 18.03.1989, 3/1989.

RYCHETSKÝ, Pavel. Proměny právního řádu po listopadu 1989 aneb hrst osobních vzpomínek. Bulletin Centra pro lidská práva a demokracii. Brno: Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 9/2019.

SACCO, Rodolfo. O některých otázkách základů občanského práva socialistických zemí. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 10/1969.

SPÁČIL, Jiří. Věcné právo. Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva. Praha: Academia, 8/1989.

STUNA, Stanislav. K otázce kodifikace majetkových práv občanů a hospodářských práv a povinností socialistických organizací. Socialistická zákonost. Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČSSR, 5/1960.

Svět práce. Praha: Ústřední akční výbor československé sociální demokracie, 9/1976.

3. Seznam použitých internetových zdrojů

Babelsberger Konferenz. [online]. [cit. 2023-09-09]. Dostupné z: https://de.wikipedia.org/wiki/Babelsberger_Konferenz

Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1950. Sněmovní tisk č. 509. [online]. [cit. 2023-04-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0509_07.htm

Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_09.htm

Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-07-02]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_10.htm

Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-10]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_11.htm

Důvodová zpráva k Občanskému zákoníku z roku 1964. Sněmovní tisk č. 156. [online]. [cit. 2023-06-15]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0156_14.htm

Důvodová zpráva k Vládnímu návrhu zákona ze dne 26. července 1982, kterým se mění a doplňuje občanský zákoník a upravují některé další majetkové vztahy. Sněmovní tisk č. 54. [online]. [cit. 2023-05-31]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1981fs/tisky/t0054_02.htm

Důvodová zpráva k Zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963. Sněmovní tisk č. 149. [online]. [cit. 2023-05-30]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1960ns/tisky/t0149_12.htm

Důvodová zpráva k zákonu č. 30/1978, kterým se mění a doplňuje zákon č. 52/1966 Sb., o osobním vlastnictví k bytům. [online]. [cit. 2023-09-23]. Dostupné z: https://www.psp.cz/eknih/1976fs/tisky/t0030_00.htm

New Economic Policy (NEP) [online]. [cit. 2023-01-22]. Dostupné z: <https://www.marxists.org/glossary/terms/n/e.htm#nep>

New Economic Policy [online]. [cit. 2023-01-22]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/New_Economic_Policy

Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-20]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024003.htm>

Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-05-31]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024004.htm>

Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-06-01]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024005.htm>

Zápis z 24. schůze Národního shromáždění Československé socialistické republiky ze dne 26. února 1964. [online]. [cit. 2023-07-09]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/024schuz/s024006.htm>

Zivilgesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik vom 19. Juni 1975 (Občanský zákoník Německé demokratické republiky z 19. června 1975) [online]. [cit. 2023-01-30]. Dostupné z: <https://www.verfassungen.de/ddr/zivilgesetzbuch75.htm>

ŽIŽEK, Slavoj. A Permanent Economic Emergency. *New Left Review* [online]. [cit. 2024-06-01]. Issue II/64, July-August 2010. Dostupné z: <https://newleftreview.org/issues/ii64/articles/slavoj-zizek-a-permanent-economic-emergency>

4. Seznam použité judikatury

Rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 11. 7. 1994, sp. zn. 3 Cdo 333/93

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 14. 2. 2000 sp. zn. 26 Cdo 2080/98

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 13. 4. 2000 sp. zn. 22 Cdo 2326/98

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 28. 3. 2001 sp. zn. 22 Cdo 2988/99

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 16. 5. 2002, sp. zn. 33 Odo 203/2002

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 21. 9. 2005, sp. zn. 33 Odo 1032/2005

Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 7. 12. 2005, sp. zn. 31 Cdo 1529/2004

Rozsudek Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 23. 8. 1973, sp. zn. 3 Cz 14/73

Rozsudek Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky sp. zn. 1 Cz 40/72, 140/72

Rozsudek Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky z 28. 5. 1980, sp. zn. 1 Cz 55/80

Rozsudek Vrchního soud v Praze, sp. zn. 11 Cmo 19/96 ze dne 20. 3. 1996

Stanovisko Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 11. 11. 1986, sp. zn. Cpj 44/86

Stanovisko občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky ze dne 24. 10. 1986, sp. zn. Cpj 41/86

Zhodnocení Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky ze dne 21.12.1977, sp. zn. Cpj 42/77

Zpráva o zhodnocení rozhodovací činnosti soudů a státních notářství při řešení některých vlastnických a užívacích vztahů, projednané a schválené občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu České socialistické republiky ze dne 29. 3. 1973, sp. zn. Cpj 25/73

Zpráva o rozboru a zhodnocení rozhodovací činnosti soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech ochrany vlastnictví k nemovitostem a stanoviska občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu SSR ze dne 27. 6. 1972, sp. zn. Cpj 57/71

Zpráva o zhodnocení úrovně rozhodování soudů Slovenské socialistické republiky ve věcech týkajících se osobního užívání pozemků, projednaná a schválena občanskoprávním kolegiem Nejvyššího soudu SSR ze dne 9. 12. 1980, sp. zn. Cpj 52/80

Abstrakt

Věcná práva v československém právu v letech 1964-1990

Tato práce si klade za cíl komplexně popsat úpravu věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990. Práce se věnuje popisu právní úpravy věcných práv v československém právu v letech 1964 až 1990, jakož i historickému pozadí vzniku této právní úpravy, teoretickým východiskům úpravy věcných práv, jejich místu v systému československého socialistického práva, dále i jejich analýze socialistickou jurisprudencí (včetně soudobé odborné literatury), jakož i popisu jejich využití v praxi. Tato práce se dále věnuje socialistickým právním substitutům nahrazujícím některá věcná práva, která se těmto právům svých charakterem a využitím blíží. Práce byla vypracována při využití metody deskripce a rozboru normativních textů, textů odborné literatury (právní i ideologické) a judikatury ve spojení s analýzou těchto textů a jejich případnou komparací.

Úvod práce obsahuje rozbor právního institutu věcných práv a jejich pojetí v systému socialistického práva, a to jak širšího systému socialistického práva (tj. právních řádů zemí socialistického bloku), jakož i v systému československého socialistického práva včetně popisu vlivu a významu marxisticko-leninské ideologie na tuto část práva. Těžištěm práce je rozbor úpravy věcných práv a obdobných socialistických institutů v občanském zákoníku z roku 1964 (zákon č. 40/1964 Sb.) ve znění před rokem 1990. Text práce dále srovnává původní znění zákoníku s novelizací z roku 1982. Práce dále obsahuje rozbor úpravy věcných práv i v zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963 (zákon č. 101/1963 Sb.). Rozbor klíčových ustanovení občanského zákoníku z roku 1964 a zákoníku mezinárodního obchodu z roku 1963 vychází z dobových komentářů, právnických učebnic a relevantní judikatury, čímž dochází ke komplexní analýze právní úpravy věcných práv doplněné teoretickou analýzou východisek a nauky o věcných právech ve studované době.

Závěr práce popisuje postupný návrat k tradičnímu vnímání věcných práv po konci socialistického režimu v Československu.

Klíčová slova

věcná práva, socialistické občanské právo, osobní vlastnictví, vlastnické právo, držba, věcná břemena, zástavní právo, zadržovací právo, omezení převodu nemovitosti, osobní užívání, osobní užívání pozemků, občanský zákoník, zákoník mezinárodního obchodu

Abstract

Rights in rem in Czechoslovak Law 1964-1990

This thesis aims to provide a comprehensive description of the regulation of rights in rem in Czechoslovak law between 1964 and 1990. The thesis is devoted to the description of the legal regulation of rights in rem in Czechoslovak law between 1964 and 1990, as well as to the historical background of the emergence of this legal regulation, the theoretical foundations of the regulation of rights in rem, their place in the system of Czechoslovak socialist law, as well as their analysis by socialist jurisprudence (including specialized contemporary literature), as well as a description of their use in practice. This thesis also deals with socialist legal substitutes replacing some rights in rem, which are close to these rights in their character and use. The thesis was prepared using the method of description and analysis of normative texts, texts of specialized literature (legal and ideological) and case law in conjunction with the analysis of these texts and their possible comparison.

The introduction of the thesis contains an analysis of the legal institute of rights in rem and their concept in the system of socialist law, both in the broader system of socialist body of law (i.e. the legal orders of the socialist bloc countries) and in the system of Czechoslovak socialist law, including a description of the influence and significance of Marxist-Leninist ideology on this part of the law. The focus of the work is the analysis of the regulation of rights in rem and similar socialist institutes in the Civil Code of 1964 (Act No. 40/1964 Coll.) as amended before 1990. The text of the thesis also compares the original text of the Civil Code with the 1982 amendment. The thesis also includes an analysis of the regulation of rights in rem in the 1963 International Trade Code (Law No. 101/1963). The analysis of the key provisions of the 1964 Civil Code and the 1963 International Trade Code is based on contemporary commentaries, legal textbooks and relevant case law, resulting in a comprehensive analysis of the legal regulation of rights in rem, supplemented by a theoretical analysis of the background and doctrine of rights in rem in the examined time period.

The thesis concludes by describing the gradual return to the traditional perception of rights in rem after the end of the socialist regime in Czechoslovakia.

Keywords

Rights in rem, socialist civil law, personal ownership, ownership, possession, easements, pledge, retention right, restrictions on the transfer of real property, personal use, personal use of land, Civil Code, International Trade Code